

*Հեղափոխական խմբի ղեկավար՝
ՄԱՆՈՒԿ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ*
յնսրեասագիտության թեկնածու, դոցենտ

*Հեղափոխական խմբի անդամներ՝
ԾՈՎԻՆԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ*
յնսրեասագիտության թեկնածու, դոցենտ

ԹԱԳՈՒՀԻ ՕՀԱՆՅԱՆ
յնսրեասագիտության թեկնածու, դոցենտ

ԱՆՆԱ ՄԻՆԱՍՅԱՆ
յնսրեասագիտության թեկնածու, դոցենտ

ԱՆԱՀԻՏ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ
*«Գործարար վարչարարություն»
մասնագիտության մագիստրանտ*

**ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ՏԵՂԱԿԱՆ
ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ**

DOI: 10.52174/978-9939-61-263-8

Ե Ր Ե Վ Ա Ն
«ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ» ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2023

ՀՏԴ 352
ԳՄԴ 67.401
Լ 500

*Հրատարակության է կրաշխավորել
ՀՊՏՀ գիրական խորհուրդը*

Մասնագիտական խմբագիրներ՝
Հ. Գալստյան
տ.գ.թ.

Գրախոսներ՝
Տ. Մարտիրոսյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր
Դ. Մարգարյան
տ.գ.թ.

Խմբագրական խորհուրդ՝
Դ. Գալոյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր
Թ. Մկրտչյան
տ.գ.դ., դոցենտ
Դ. Հալավերդյան
տ.գ.դ., պրոֆեսոր
Գ. Նազարյան
տ.գ.թ., դոցենտ

Լ 500 **Լիազորությունների ապակենտրոնացումը որպես տեղական ինքնակառավարման արդյունավետության բարձրացման ուղղություն / Մ. Մովսիսյան և ուրիշներ.- Եր.: Տստեսագետ, 2023.- 157 էջ .- («Ամբերդ» մատենաշար 60):**

Հայաստանում տեղական ինքնակառավարման համակարգի արդյունավետ գործունեության համար, նախ և առաջ, անհրաժեշտ է ունենալ զարգացած համայնքներ, ինչը կհանգեցնի ՏԻՄ ինքնուրույնության, այսինքն՝ պետական իշխանությունից ապակենտրոնացման մակարդակի բարձրացմանը: Սակայն, միայն օրենքով լիազորությունների տրամադրումը բավարար պայման չէ տեղական ինքնակառավարման համակարգի և համայնքների զարգացման համար: Անհրաժեշտ է, որ, բացի դա, համայնքներին տրվեն հնարավորություններ այդ լիազորությունները պատշաճ կերպով իրականացնելու համար:

Հետազոտության մեջ շեշտադրվել են ՏԻՄ լիազորությունների՝ տարբեր ուղղություններով (առողջապահություն, շրջակա միջավայրի պահպանություն և այլն) ապակենտրոնացման նախադրյալները, ինչպես նաև, որպես ՏԻՄ-ի կողմից մատուցվող ծառայությունների արդյունավետության բարձրացման կարևոր գործոն, մատնանշվել գյուղատնտեսության բնագավառում համայնքի ղեկավարին, իսկ բազմաբնակավայր համայնքներում՝ վարչական ղեկավարին վերապահված լիազորությունների հստակեցումն ու ընդլայնումը:

ՀՏԴ 352
ԳՄԴ 67.401

ISBN 978-9939-61-263-8

© «Ամբերդ» հետազոտական կենտրոն, 2023
© «Տստեսագետ» հրատարակչություն, 2023

Ներածություն 5

Գլուխ 1. ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ 9

1.1. Տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորման գործընթացը ՀՀ-ում 9

1.2. ՀՀ տեղական ինքնակառավարման ոլորտի փոփոխությունների վերլուծությունը և գնահատումը 13

1.3. Համայնքների սոցիալ-տնտեսական վիճակի և տարածքային անհամաչափության վերլուծությունը և գնահատումը 17

Գլուխ 2. ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁՆ ՈՒ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՌԿԱ ՎԻՃԱԿԸ ՀՀ-ՈՒՄ 32

2.1. Միջհամայնքային համագործակցության միջազգային փորձի ուսումնասիրություն 32

2.2. ՀՀ ՏԻՄ ֆինանսական ապակենտրոնացման գնահատում և վերլուծություն 43

2.3. ՀՀ ՏԻՄ լիազորությունների ֆինանսական համապատասխանության վերլուծություն 69

Գլուխ 3. ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ.....82

3.1. ՏԻՄ քյուջեների սեփական եկամուտների հնարավորությունների գնահատում և վերլուծություն.....82

3.2. Լիազորությունների ապակենտրոնացումը՝ որպես տարածքի տնտեսական անվտանգության ապահովման ուղի.....91

3.3. Լիազորությունների ապակենտրոնացման արդյունավետության ապահովման հնարավոր տարբերակներ.....101

Եզրակացություն.....	113
Օգտագործված գրականություն	121
Հավելված	125
Համառոտագրեր.....	140

Հայաստանի Հանրապետությունն անկախանալուց հետո (1991 թ.) ձեռնարկեց տարածքային կառավարման նոր համակարգի ձևավորման գործընթացը: Քանի որ Խորհրդային Հայաստանում, ինչպես և Խորհրդային Միության մյուս բոլոր հանրապետություններում պետական կառավարման համակարգը չափազանց կենտրոնացված էր, հետևապես՝ անհրաժեշտ էր անցում կատարել ավելի ապակենտրոնացված ժողովրդավարական համակարգի, ինչը ժամանակի հրամայականն էր:

Պետական և տեղական իշխանությունների կազմակերպական հարցերը մեծապես կախված են պետության տարածքային կառուցվածքից, քանի որ տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեությունն իրականացվում է վարչատարածքային կառուցվածքային միավորների սահմաններում:

Յուրաքանչյուր պետության վարչատարածքային բաժանում ենթադրում է տվյալ պետությանը սահմանադրությամբ կամ միջազգային այլ ակտերով ամրագրված տարածքի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և աշխարհագրական բաժանումների միագումար համակարգ:

Վարչատարածքային բաժանումը պետության տարածքային կազմակերպման համակարգն է, որը նախատեսում է երկրի տարածքի բաժանում առանձին վարչական մասերի՝ վարչատարածքային միավորների, որոնց հիման վրա էլ ձևավորվում և գործում են ինչպես պետական կամ տարածքային կառավարման, այնպես էլ տեղական ինքնակառավարման մարմինները:

Ապակենտրոնացված ժողովրդավարական համակարգին անցում կատարելու նպատակով նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունում անհրաժեշտություն առաջացավ կենտրոնական իշխանության հասարակական հարաբերությունների որոշակի շրջանակի կարգավորման գործառույթները պատվիրակել տարածքային կառավարման օղակներին, որոնք առավել արդյունավետորեն կարող են գործել այդ ուղղությամբ: Այս մտտեցումն իր իրավական լուծումը գտավ 1995 թ. ընդունված ՀՀ Սահմանադրության¹ մեջ և գործնական կայացման փուլ մտավ 1996-1997 թթ. ընթացքում, երբ Սահմանադրության հիման վրա ընդունվեցին և գործողության մեջ դրվեցին մի շարք օրենքներ և ենթաօրենսդրական ակտեր: Մասնավորապես՝ 1995 թ. նոյեմբերի 7-ին ՀՀ ԱԺ-ն ընդունեց «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքը², հիմնվելով Սահմանադրության 104-րդ հոդվածի վրա, ըստ որի՝ սահմանվել էին վարչատարածքային միավորները՝ մարզերը և համայնքները, ինչպես նաև այն, որ մարզերը կազմված

¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510>

² <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=59732>

են գյուղական և քաղաքային համայնքներից: Համաձայն այդ օրենքի՝ ՀՀ-ն բաժանվեց 10 մարզի և մարզի կարգավիճակ ունեցող Երևան քաղաքի՝ իր 12 թաղային համայնքներով, իսկ 1996 թ. հունիսի 30-ին ընդունվեց «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ առաջին օրենքը³:

2000 թ. Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրեց տեղական ինքնակառավարման մասին Եվրոպական խարտիան⁴, ինչի արդյունքում օրենսդրական նոր փոփոխությունների անհրաժեշտություն առաջացավ:

Մասնավորապես՝ 2002 թ. մայիսի 7-ին ընդունվեց «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ նոր օրենքը⁵, որտեղ հաշվի էին առնված խարտիայի պահանջները:

2005 թ. սահմանադրական փոփոխությունների փաթեթում, ի թիվս այլ փոփոխությունների, ընդգրկված էր նաև Երևան քաղաքի կարգավիճակի հարցը. մարզի փոխարեն այն պետք է ստանար համայնքի կարգավիճակ, իսկ Երևանի կազմի մեջ մտնող թաղային համայնքները կորցնելու էին իրենց կարգավիճակը՝ դառնալով վարչական շրջաններ:

2008 թ. դեկտեմբերի 26-ին ՀՀ ԱԺ-ն ընդունեց «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը⁶, և Երևանը ձեռք բերեց համայնքի կարգավիճակ:

Եթե մինչ այդ ՀՀ-ում համայնքների թիվը 926 էր, որից 49՝ քաղաքային, 866-ը՝ գյուղական և 12-ը՝ Երևանի թաղային համայնքներ, ապա այդ փոփոխություններից հետո համայնքների թիվը դարձավ 915:

Ինչպես տեսնում ենք, վարչատարածքային բաժանման վերոնշյալ համակարգը ձևավորելիս ստեղծվեցին բավական մեծ թվով համայնքներ, որոնց միջև առկա էին էական տարբերություններ: Դրանք վերաբերում են համայնքներին պատկանող տարածքներին, բնակչության թվաքանակին, ֆինանսական հնարավորություններին, համայնքների կարգավիճակին և այլն: Սակայն, պետք է նշել, որ օրենսդրությունը, անկախ այս գործոններից, բոլոր համայնքներին օժտել էր նույն լիազորություններով: Արդյունքում, բազմաթիվ փոքր և թույլ համայնքներ չէին կարողանում բնակչությանն անհրաժեշտ ծառայություններ մատուցել՝ համապատասխան համայնքային կառույցներ չունենալու կամ ունենալու դեպքում դրանք շահագործել չկարողանալու պատճառով, ինչպես նաև անբավարար ֆինանսական միջոցներով պայմանավորված:

Էական տարբերություններ կային նույնիսկ գյուղական համայնքների միջև՝ բնակչության թվաքանակի առումով: Այսպես՝ 1.01.2011 թ. դրությամբ, ըստ բնակչության թվի, ամենամեծը Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիկ (9643

³ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=325>

⁴ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=20822>

⁵ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=73271>

⁶ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=141295>

բնակիչ), իսկ ամենափոքրը՝ Սյունիքի մարզի Քաշունի (25 բնակիչ) գյուղական համայնքներն էին: Փաստորեն, ըստ բնակչության թվի, ամենամեծ գյուղական համայնքն ամենափոքրին գերազանցում էր մոտավորապես 386 անգամ⁷:

Այսպիսով՝ շուրջ 20 տարվա փորձը ցույց տվեց, որ Հայաստանում համայնքների մեծաթիվ լինելը խոչընդոտում է տեղական ինքնակառավարման սկզբունքների լիարժեք իրականացմանը, ուստի 2011 թ. նոյեմբերի 10-ի ՀՀ կառավարության նիստի N44 արձանագրային որոշմամբ հավանություն տրվեց «Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգին»⁸, իսկ 2015 թ. մեկնարկեց ՀՀ-ում համայնքների խոշորացման գործընթացը:

Համայնքների խոշորացման գլխավոր նպատակը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված տեղական ինքնակառավարման գլխավոր գաղափարի պահպանումն ու սկզբունքներին հետևելն է:

Այսպես, համաձայն վերոնշյալ օրենքի՝ «Տեղական ինքնակառավարումը տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավունքն ու կարողությունն է՝ համայնքի բնակիչների շահերից ելնելով, Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան, սեփական պատասխանատվությամբ լուծելու համայնքային նշանակության հանրային հարցերը»⁹:

Հայաստանի Հանրապետությունում, որպես ժողովրդավարության էական գրավականներից մեկը, տեղական ինքնակառավարումը երաշխավորվում է՝ հիմնվելով հետևյալ սկզբունքների վրա.

1. ընդհանուր իրավասությունը համայնքային շահերին վերաբերող յուրաքանչյուր գործունեության իրականացման իրավունքն է, եթե օրենքով դա վերապահված չէ այլ մարմինների,
2. տեղական ինքնակառավարման իրավունքի իրացում՝ ինքնուրույն և սեփական պատասխանատվությամբ, ընդհանուր, հավասար, ազատ ընտրական իրավունքի հիման վրա ընտրված տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով,
3. պետական մարմինների լիազորությունների փոխանցում տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, եթե այդ լիազորություններն ավելի արդյունավետ կերպով կարող են իրականացվել համայնքներում,
4. համայնքի իրավունքների, օրինական շահերի և սեփականության՝ օրենքով սահմանված կարգով պաշտպանություն,

⁷ Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2011 /ՀՀ Գեղարքունիքի մարզ, էջ 260, https://www.armstat.am/file/article/marz_11_36.pdf/ և /ՀՀ Սյունիքի մարզ, էջ 294, https://www.armstat.am/file/article/marz_11_40.pdf/

⁸ Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ՝ ընդունված 10.11.2011 թ., Երևան, 71 էջ, /http://mtad.am/u_files/file/Hayecakarger/qax44-18_1.pdf/

⁹ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 7.05.2002թ., հոդված 3, կետ 1:

5. տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների ամբողջականություն ու բացառիկություն. տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորություններին միջամտելն ու դրա կարգը սահմանվում են միայն օրենքով,
6. համայնքների սահմանների փոփոխում օրենքով սահմանված կարգով՝ ելնելով հանրային շահերից, լսելով համայնքի կարծիքը,
7. տեղական ինքնակառավարման արդյունավետության մակարդակը բարձրացնելու նպատակով այլ համայնքների հետ համագործակցություն և միջհամայնքային միավորումների ստեղծում,
8. տեղական ինքնակառավարման մարմինների ներքին կառուցվածքների համապատասխանեցում համայնքային խնդիրների լուծմանը,
9. տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության նկատմամբ իրավական և մասնագիտական հսկողության համաչափություն,
10. տեղական ինքնակառավարման մարմինների պարտադիր խնդիրների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների համապատասխանություն,
11. համայնքների բյուջեների ինքնուրույնություն՝ որպես տեղական ինքնակառավարման մարմինների՝ օրենքով սահմանված աղբյուրներից համայնքային բյուջե ձևավորելու և սեփական պատասխանատվությամբ այն տնօրինելու հնարավորություն,
12. համայնքների ֆինանսական հնարավորությունների միջև առկա տարբերությունների նվազեցման նպատակով ֆինանսական համահարթեցման միջոցով աջակցություն,
13. տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության հաշվետվողականություն, հրապարակայնություն ու թափանցիկություն,
14. տեղական ինքնակառավարմանը համայնքի բնակիչների մասնակցություն¹⁰:

Թեպետ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքն ընդունումից ի վեր (2002 թ.) ենթարկվել է բազմաթիվ փոփոխությունների, իսկ 16.12.2016 թ., ըստ ՀՕ-237-Ն օրենքի, վերախմբագրվել¹¹, այնուամենայնիվ, չենք կարող չնշել, որ տեղական ինքնակառավարման համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում դեռևս ամբողջապես չի կայացել, իսկ ապակենտրոնացման գործընթացն էլ դեռևս չի ավարտվել: Ըստ էության, այն պետք է ունենա շարունակական բնույթ՝ միաժամանակ պահպանելով գիտական շրջանակների պարբերական ուսումնասիրության առարկան մնալու հանգամանքը:

¹⁰ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 7.05.2002 թ., հոդված 8:

¹¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110583>

**ՏԵՂԱԿԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

**1.1 Տեղական ինքնակառավարման համակարգի
ձևավորման գործընթացը ՀՀ-ում**

1995 թ. հուլիսի 5-ին Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքում երկրի գլխավոր մայր օրենքի՝ ՀՀ Սահմանադրության ընդունումից հետո սորանկախ երկիրը կանգնեց սոր պետականության կերտման ճանապարհին, և հասարակական բոլոր ոլորտներում կատարվեցին լուրջ ու ծավալուն փոփոխություններ: Այդ փոփոխությունները չըջանցեցին նաև հանրային կառավարման ոլորտը, որտեղ, պետական կառավարմանը զուգահեռ, սկսեց ձևավորվել նաև տեղական ինքնակառավարման համակարգը: Տեղական ինքնակառավարումը երաշխավորվեց ՀՀ Սահմանադրությամբ՝ որպես հանրային կառավարման կարևորագույն սկզբունք: Հայաստանում, որպես տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորման սկիզբ, կարելի է համարել 1996 թվականը, երբ ընդունվեց «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ առաջին օրենքը, և տեղի ունեցան տեղական ինքնակառավարման մարմինների առաջին ընտրությունները:

Համայնքների մեծ թիվը, դրանց միջև առկա տարածքային, մարդկային, ֆինանսական ռեսուրսների և հնարավորությունների տարբերությունները խոչընդոտում էին ապակենտրոնացման գործընթացի հետագա ընդլայնումը և տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացումը: Ելնելով ստեղծված իրավիճակից՝ Հայաստանում, կառավարության նախաձեռնությամբ, սկիզբ դրվեց համայնքների խոշորացման գործընթացին, որի նպատակներից էին դրանց ֆինանսական կարողությունների ուժեղացումն ու իրականացվող լիազորությունների շրջանակի ընդլայնումը¹²:

Համայնքներում ֆինանսական միջոցների անբավարարության պատճառով տեղական ինքնակառավարման մարմիններին օրենքով վերապահված շատ լիազորություններ չէին կատարվում:

Հաշվի առնելով, որ համայնքների բյուջետային միջոցների զգալի մասն օգտագործվում էր վարչական ծախսերի բավարարման համար, մի խումբ մասնագետներ շրջանառության մեջ դրեցին համայնքների խոշորացման գաղափարը: Արդյունքում, ՀՀ կառավարության 10.11.2011 թ. նիստի N44 որոշմամբ համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ստեղծման հայեցակարգը հավանության արժանացավ:

¹² Թ. Օհանյան, Տ. Մնացականյան, Հանրային կառավարում, Երևան, «Տոտեսագետ», 2019, էջ 86-87:

Համաձայն այդ հայեցակարգի՝ գործող վարչատարածքային բաժանումը լուրջ խոչընդոտ էր համայնքների կարողությունների ամրապնդման և տեղական ինքնակառավարման համակարգի հետագա զարգացման համար: Միաժամանակ, այդ փուլում տեղական ինքնակառավարման համակարգը Հայաստանում պատրաստ չէր ապակենտրոնացման հետագա խորացմանը: Ապակենտրոնացումը կենտրոնի լիազորությունների փոխանցումն է կենտրոնական իշխանության աստիճանակարգային ենթակայության տակ չգտնվող մարմիններին, որոնք, սովորաբար, ընտրվում են շահագրգիռ քաղաքացիների (տվյալ տարածքի բնակչության) կողմից¹³:

Վերոնշյալ հայեցակարգը նախատեսում էր խնդիրների լուծման հետևյալ տարբերակները.

- համայնքների խոշորացում, որը պետք է լինի հնարավոր նախընտրելի տարբերակը,
- միջհամայնքային միավորումների ձևավորում,
- նպատակային միությունների ստեղծում¹⁴:

Համայնքների խոշորացումը ենթադրում էր հետևյալ դրական արդյունքները.

- մարդկային ռեսուրսների համախմբում,
- ենթակառուցվածքների համախմբում և ծառայությունների մատուցման արդյունավետության մակարդակի բարձրացում,
- ֆինանսական կարողությունների ուժեղացում և իրականացվող լիազորությունների շրջանակի ընդլայնում և այլն¹⁵:

2015 թ. մայիսի 17-ին հանրապետության մի շարք համայնքներում անցկացվեցին դրանց խոշորացմանը վերաբերող հանրաքվեներ (ինչն այդ ժամանակ օրենքի պահանջ էր, սակայն արդյունքները կարող էին նաև հաշվի չառնվել), և հանրապետության երեք մարզերում ձևավորվեցին բազմաբնակավայր համայնքներ՝ Թումանյան (Լոռի), Դիլիջան (Տավուշ) և Տաթև (Սյունիք): Այդ իրողությունը փաստացի ուժի մեջ մտավ 2016 թ. հունվարի 9-ին: 2016 թ. փետրվարի 14-ին նշված բազմաբնակավայր համայնքներում անցկացվեցին ՏԻՄ ընտրություններ, որոնցով էլ տրվեց համայնքների խոշորացման գործնական փուլի մեկնարկը:

Հետագայում՝ 2015 թ. սահմանադրական փոփոխություններից հետո, ՀՀ Սահմանադրությունից հանվեց վարչատարածքային փոփոխությունների դեպքում տեղական հանրաքվեներ անցկացնելու օրենքի պահանջը, և խոշորացման հետագա գործընթացը շարունակվեց ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշումներով:

¹³ Տեղական ինքնակառավարման հիմունքներ, ուսումնական ձեռնարկ՝ Է. Օրդյանի ընդհանուր խմբագրությամբ, «Պետական ծառայություն», Երևան, 2000 թ., էջ 13:

¹⁴ Քաղվածք ՀՀ կառավարության նիստի արձանագրությունից (10.11.2011 թ., N44)՝ համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգին հավանություն տալու մասին (<http://www.mtad.am/files/docs/782.pdf>):

¹⁵ Նույն տեղում:

Համայնքների խոշորացման հիմնական նպատակը տեղական ինքնակառավարման համակարգի ուժեղացումն էր, ինչպես նաև լիազորությունների ապակենտրոնացման արդյունավետ համակարգի ձևավորումը: Մի բան ակնհայտ էր, որ այդքան շատ համայնքների առկայության պարագայում անհնար էին դառնում ապակենտրոնացման գործընթացի խորացումն ու համայնքներին լրացուցիչ լիազորությունների տրամադրումը, քանի որ համայնքների մեծ մասը չէր կարողանում պատշաճ կերպով իրականացնել արդեն իսկ օրենքով իրեն վերապահված լիազորությունները: Կար նաև մյուս ծայրահեղությունը. քաղաքային համայնքներից շատերն ի վիճակի էին իրականացնելու կառավարության իրավասության տակ գտնվող այնպիսի լիազորություններ, ինչպիսիք էին սոցիալական ծառայության մատուցումը, քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման լիազորության ամբողջականացումը: Հայաստանում համայնքների խոշորացման գործընթացի արդյունքում 2018 թ. դրանց թիվը 915-ից դարձավ 502¹⁶:

Համայնքների խոշորացման գործընթացը շարունակվեց մինչև 2022 թ., և եթե 1.01.2021 թ. դրությամբ ՀՀ-ում կար 483¹⁷ համայնք, ապա 2022 թ. այդ թիվը կրճատվեց շուրջ 6 անգամ՝ դառնալով 79՝ Երևանը ներառյալ, իսկ 25.09.2022 թ. իրականացրած խոշորացման վերջին փուլից հետո՝ 71:

Այսպիսով՝ ՀՀ վարչատարածքային բաժանումն ունի հետևյալ տեսքը (տե՛ս աղյուսակ 1.1).

Ամփոփելով՝ կարող ենք առանձնացնել ՀՀ-ում տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացման հետևյալ փուլերը.

1. 1995-2002 թթ.՝ տեղական ինքնակառավարման համակարգի ներդրման շրջան, երբ մշակվեց տեղական ինքնակառավարմանը վերաբերող օրենսդրական դաշտը, ներդրվեցին տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտները, գործարկվեցին վարչական, կադրային, ֆինանսական կառուցակարգեր, ձևավորվեց այդ ոլորտում հայրենական առաջին փորձը:

2. 2002-2015 թթ., որը նշանավորվեց Եվրոպական խորհրդին Հայաստանի անդամակցմամբ, ինչի արդյունքում վերջինս վավերացրեց «Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիան»: Խարտիայի վավերացմամբ Հայաստանը որդեգրեց ժողովրդավարության, հանրային կառավարմանը երկրի քաղաքացիների մասնակցության իրավունքի, իշխանության ապակենտրոնացման համաեվրոպական արժեքները և պարտավորվեց ձևավորել եվրոպական չափանիշներին համապատասխան տեղական ինքնակառավարման իրավական կարգավորման համակարգ: Արդյունքում, 2002 թվականին ընդունվեց նաև «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ նոր

¹⁶ Թ. Օհանյան, Տ. Մնացականյան, Հանրային կառավարում, Երևան, «Տստեսագետ», 2019, էջ 89-90:

¹⁷ Տեղական ինքնակառավարումը Հայաստանում (2020), գիրք 13 / խմբ. Վահրամ Շահբազյանի.- Եր.: «Ասողիկ», 2021, էջ 27:

օրենքը, որը միտված էր տեղական ինքնակառավարման համակարգի անկախության և ինքնուրույնության մեծացմանը, ֆինանսական և վարչական կարողությունների ընդլայնմանը, համայնքային մակարդակում ժողովրդավարության զարգացմանը: Այս փուլում իրականացված հաջորդ կարևոր քայլը «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումն էր (2008 թ.), որի համաձայն՝ Երևանը ստացավ համայնքի կարգավիճակ, իսկ 2009 թ. Երևանում առաջին անգամ տեղի ունեցավ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրություն:

**Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանումը
1.01.2023 թ. դրությամբ**

Աղյուսակ 1.1

Մարզ	Մարզ- կենտրոն	Տարածքը (տեղակարար կշիռը ՀՀ ողջ փարածքում), քառ. կմ		Համայնքների թիվը 1.01.2021 թ.	Համայնքների թիվը 1.01.2022 թ.	Համայնքների թիվը 1.01.2023 թ.	
		Ընդամենը	Պրոցենտ				
Երևան (համայնք)		223.3	0.8%	1	1	1	
1.	Արագածոտն	Աշտարակ	2756.3	9.3%	72	9	8
2.	Արարատ	Արտաշատ	2090.0	7.0%	95	5	5
3.	Արմավիր	Արմավիր	1242.1	4.2%	97	8	8
4.	Գեղարքունիք	Գավառ	5349.2	18.0%	57	6	5
5.	Լոռի	Վանաձոր	3798.6	12.8%	55	16	11
6.	Կոտայք	Հրազդան	2085.5	7.0%	42	11	11
7.	Շիրակ	Գյումրի	2680.3	9.0%	42	6	6
8.	Սյունիք	Կապան	4505.4	15.1%	8	8	7
9.	Վայոց ձոր	Եղեգնաձոր	2307.8	7.8%	8	5	5
10.	Տավուշ	Իջևան	2704.0	9.1%	6	4	4
ԸՆԴԱՄԵՆԸ			29742.6	100%	483	79	71

3. 2015-ից մինչ օրս: Այս փուլը մեկնարկեց տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացման նոր ռազմավարության ընդունմամբ: Մասնավորապես՝ 2015 թ. մայիսի 17-ին հանրապետության մի շարք համայնքներում անցկացվեցին խոշորացմանը վերաբերող հանրաքվեներ, և հանրապետության երեք մարզերում ձևավորվեցին բազմաբնակավայր համայնքներ՝ Թումանյան (Լոռի), Դիլիջան (Տավուշ) և Տաթև (Սյունիք): Այսպիսով՝ ազդարարվեց Հայաստանում համայնքների խոշորացման գործընթացի սկիզբը. մի գործընթաց, որ շարունակվում է առայսօր:

1.2

ՀՀ տեղական ինքնակառավարման ոլորտի փոփոխությունների վերլուծությունը և գնահատումը

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից (1996 թ.) հետո ՀՀ կառավարությունն իրականացրեց ապակենտրոնացման որոշ քայլեր: Դրանցից մեկն էլ տեղական ինքնակառավարման համակարգը Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիային համապատասխանեցնելն էր: 2002 թ. մայիսի 7-ին ՀՀ ԱԺ-ն ընդունեց «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ նոր օրենքը՝ ամրագրելով եվրոպական խարտիայի դրույթները:

Հետագայում՝ 6.12.2015 թ. համաժողովրդական հանրաքվեի արդյունքներով ընդունված նոր Սահմանադրության հիման վրա «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը խմբագրվեց (16.12.2016 թ., ՀՕ-237-Ն), և այստեղ տեղ գտան փոփոխություններ, որոնք միտված են համայնքների կարողությունների զարգացմանն ու տեղական ինքնակառավարման արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը: Մասնավորապես՝ եթե նախորդ օրենքում համայնքի ղեկավարն ավագանու համաձայնությամբ կարող էր հիմնադրել միայն շահույթի նպատակ չհետապնդող կազմակերպություններ, ապա օրենքի նոր տարբերակում թույլատրվում է և՛ առևտրային, և՛ ոչ առևտրային կազմակերպությունների ստեղծումը: Կարծում ենք՝ այս հանգամանքը կարող է դրական ազդեցություն ունենալ համայնքային տնտեսությունների զարգացման վրա:

Քանի որ ըստ օրենքի՝ «Տեղական ինքնակառավարումը տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավունքն ու կարողությունն է՝ համայնքի բնակիչների շահերից ելնելով, Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան, սեփական պատասխանատվությամբ լուծելու համայնքային նշանակության հանրային հարցերը»¹⁸, տրամաբանական է, որ պետք էր հանրային բնագավառում մատուցվող ծառայությունները հնարավորինս մատչելի դարձնել (մոտեցնել) տեղի բնակչությանը, ինչից ելնելով էլ՝ նոր օրենքով բավական ընդլայնվեցին ՏԻՄ լիազորությունները բնակչությանը մատուցվող ծառայությունների բնագավառում: Այսպես, նոր օրենքի 36-րդ հոդվածի համաձայն, բավական ընդլայնվել են համայնքի ղեկավարի լիազորությունները քաղաքացիների և տնտեսավարող սուբյեկտների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում: Նա կազմակերպում է փաստաթղթերի պատճենների և կրկնօրինակների տրամադրում համայնքի արխիվից, ինչպես նաև համակարգում է քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման ծառայության

¹⁸«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 7.05.2002 թ., հոդված 3:

գործունեությունը համայնքներում:

Որպես համայնքի ղեկավարի նոր լիազորություններ՝ կարելի է թվարկել նաև համայնքում երեխաների ծնունդների չգրանցման դեպքերի բացահայտումն ու դրանց պետական գրանցումը, օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով երեխայի ծննդի պետական գրանցման մասին գրավոր հայտարարություն տալը, համայնքի բնակիչ համարվող անձանց՝ տրանսպորտային միջոց վարելու իրավունքի, աշխատավարձի ու աշխատանքային հարաբերությունների հետ կապված այլ վճարների, նպաստների ու կրթաթոշակների, քաղաքացիների՝ բանկային ավանդների ու փոստային առաքումների (այդ թվում՝ դրամական և ծանրոցային) վերաբերյալ լիազորագրերի հաստատումը, եթե այդ համայնքում չկա մշտապես գործող նոտար:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ որքան էլ սահմանված կարգով ավելացվել են համայնքի ղեկավարի լիազորությունները քաղաքացիների և տնտեսավարող սուբյեկտների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում, այնուամենայնիվ, խոշորացված շատ համայնքներում դեռևս առկա է ծառայությունների հասանելիության լուրջ խնդիր: Համաձայն օրենքի՝ խոշորացված համայնքներում վարչական ղեկավարը պետք է գործի համայնքի ղեկավարի անունից, սակայն, լիազորությունների առումով, վարչական ղեկավարի հնարավորությունները շատ սահմանափակ են, ուստի խոշորացված համայնքների բազմաթիվ բնակավայրերում մի շարք ծառայություններ, այդ թվում՝ վերը թվարկվածները «հեռացել» են բնակիչներից, թեպետ տեղական ինքնակառավարման տրամաբանությունը հուշում է, որ դրանք պետք է ավելի «մոտեցվեն»:

Ըստ նոր օրենքի՝ բավական փոփոխության է ենթարկվել համայնքի բյուջեի եկամուտների հատվածը: Մասնավորապես, եթե 1996 թ. օրենքի համաձայն, համայնքի բյուջեի եկամուտները ձևավորվում էին հողի հարկից, գույքահարկի և օրենքով նախատեսված այլ հարկատեսակների մասհանումներից, ապա նոր օրենքով գույքահարկը, ինչպես հողի և հյուրանոցային հարկերը, 100%-ով ենթակա է փոխանցման տեղական բյուջե:

Նոր օրենքի 87-րդ հոդվածով սահմանվում են համայնքների բյուջեներին ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով տրվող դոտացիաները, որոնց ընդհանուր գումարը հաշվարկվում է՝ հիմք ընդունելով տվյալ տարվան նախորդող երկրորդ բյուջետային տարում Հայաստանի Հանրապետության համախմբված բյուջեի փաստացի եկամուտների հանրագումարի ոչ պակաս, քան 4 տոկոսը: Այստեղ, սակայն, անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ եթե նախկինում համայնքներին ֆինանսական համահարթեցման նպատակով տրամադրվող դոտացիաների կարգը սահմանվում էր «Բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն (հոդված 20), ապա այդ նպատակով 20.10.2016 թ. ՀՀ ԱԺ-ն ընդունեց «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքը: Դոտացիաները բաղկացած են երկու մասից՝ «ա» և «բ»: Այդ

մասերից յուրաքանչյուրը հաշվարկվում է ըստ առանձին համայնքների. դոտացիաները, ըստ «ա» մասի, հաշվարկվում են՝ հաշվի առնելով համայնքների բնակչության քանակը, իսկ ըստ «բ» մասի՝ հաշվի առնելով համայնքների բյուջետային ապահովվածության գործակիցը¹⁹:

Ընդ որում, «ա» մասով դոտացիաներ հատկացվում են այն համայնքներին, որտեղ բնակչության քանակը չի գերազանցում 3500-ը: Յուրաքանչյուր համայնքին հատկացվող գումարը հավասարաչափ է՝ նախատեսված տվյալ տարվա «Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենքով:

Կարծում ենք՝ դոտացիաների հատկացման նոր կարգը ևս խնդրահարույց է, քանի որ, օրինակ, «ա» մասով դոտացիաների հատկացման դեպքում, եթե հիմք է ընդունվում բնակչության թվաքանակը՝ մինչև 3500 մարդ, ապա չի կարող նույն գումարը հավասար արդյունավետություն ապահովել թե՛ 500, թե՛ 3500 բնակիչ ունեցող համայնքի համար: Այս պարագայում նույնպես համայնքների միջև գոյություն ունեցող անհավասարությունը ոչ թե մեղմվում, այլ ավելի է խորանում:

«Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքի անցումային և եզրավիակիչ դրույթներում (հոդված 18) 2021 թ. հոկտեմբերի 28-ին կատարվել են փոփոխություններ²⁰ սահմանելով 6-րդ հոդվածի ուժի մեջ մտնելու և կիրառելու պահը:

Այսպես՝ օրենքի 6-րդ հոդվածը սահմանում է համայնքներին տրամադրվող դոտացիաների «ա» մասի հաշվարկման կարգը, որը պետք է ուժի մեջ մտնի և կիրառվի դոտացիաների՝ 2024 թվականի գումարները հաշվարկելու պահից սկսած:

Ավելին, 2022 և 2023 թվականների համար համայնքներին «բ» մասով հատկացվող համահարթեցման դոտացիաների գումարները հաշվարկելիս եկամտային կարողության գործակցի հաշվարկում չի ներառվում «ա» մասով հատկացվող դոտացիայի գումարը:

Ըստ էության, գործ ունենք մի իրավիճակի հետ, երբ դեռևս 2016-ին «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ նոր օրենքի ընդունումից հետո, յոթ տարի շարունակ՝ 2017-2024 թթ., պետության կողմից անընդհատ հետաձգվում է օրենքով սահմանված՝ ՀՀ համայնքներին ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով հատկացվող դոտացիաների գումարների հաշվարկման նոր կարգի ամբողջական կիրառումը, որը հնարավորություն կտար ՀՀ պետական բյուջեում նախատեսվող և ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով համայնքներին հատկացվող դոտացիաների ընդհանուր գումարը համեմատաբար ավելի արդարացի բաշխելու ՀՀ առանձին համայնքների միջև՝ ելնելով վերջիններիս բյուջետային ապահովվածությունից (եկամտային

¹⁹ «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 20.10.2016 թ., հոդված 5:

²⁰ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=137365>

կարողություններից և ծախսային կարիքներից):

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ վերոնշյալ բոլոր օրենքներում առկա է միջհամայնքային միավորումներին վերաբերող գլուխ (1996 թ. օրենքում՝ գլուխ 7, 2002 թ. օրենքում՝ գլուխ 8, 2016 թ. խմբագրմամբ օրենքում՝ գլուխ 9), որտեղ սահմանվում է միջհամայնքային միավորումներ (այսուհետ՝ ՄՀՄ) ստեղծելու ՏԻՄ իրավունքը: Սակայն, մոտ 30 տարվա փորձը ցույց է տալիս, որ Հայաստանում այդպես էլ միջհամայնքային միավորումներ չձևավորվեցին: Պատճառը, թերևս, նաև անկատար օրենսդրական դաշտն էր, քանի որ սահմանված չէր ՄՀՄ իրավական կարգավիճակը, ստեղծման և լուծարման կարգը, լիազորությունները, կառավարման մարմինները և այլն: Ելնելով դրանից՝ 7.03.2018 թ. ՀՀ ԱԺ-ն ընդունեց «Միջհամայնքային միավորումների մասին» ՀՀ օրենքը, որի նպատակը տեղական ինքնակառավարման արդյունավետության մակարդակի բարձրացումն է: Վերոնշյալ օրենքով սահմանվում է, որ «միջհամայնքային միավորումը տեղական ինքնակառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով կամ հանրային շահերից ելնելով ստեղծված համայնքների միավորում է, որն իրականացնում է օրենքով կամ համայնքների ավագանիների որոշումներով իրեն վերապահված լիազորություններ»²¹: Ցավոք, մինչև օրս Հայաստանում միջհամայնքային միավորումներ չեն ձևավորվել: Սակայն, կարծում ենք, որ միջհամայնքային միավորումների ձևավորումը կնպաստի լիազորությունների ապակենտրոնացման խորացմանն ու տեղական ինքնակառավարման արդյունավետ գործունեությանը:

2020 թ. մարտի 25-ին ԱԺ-ն ընդունել է «Տեղական ինքնակառավարման մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին»²² և «Հայաստանի Հանրապետության բյուջետային համակարգի մասին» օրենքում լրացում կատարելու մասին»²³ ՀՀ օրենքները: Վերը նշված փոփոխությունների արդյունքում հնարավորություն է ստեղծվել համայնքի բյուջեի ֆոնդային մասից ֆինանսավորել համայնքի կողմից համաֆինանսավորմամբ իրականացվող կապիտալ ծրագրերը և (կամ) կապիտալ ակտիվի ձեռքբերումը՝ պայմանով, որ դրա արդյունքում ձևավորվող, փոփոխության ենթարկվող և ձեռք բերվող կապիտալ ակտիվները սեփականության իրավունքով կհաշվառվեն համայնքի հաշվեկշռում²⁴: Կարծում ենք՝ օրենքների նշված փոփոխությունները կարող են հիմք հանդիսանալ համայնքների տնտեսական զարգացման համար:

2020 թ. ապրիլի 17-ին ՀՀ ԱԺ-ն ընդունել է «Հայաստանի Հանրապետության հողային օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքը²⁵: Կատարված փոփոխության համաձայն՝ հողամասի սեփականատիրոջ փոփոխության դեպքում, անկախ այն հանգամանքից, թե հողամասը

²¹ «Միջհամայնքային միավորումների մասին», ՀՀ օրենք՝ ընդունված 7.03.2018 թ., հոդված 3:

²² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=140909>

²³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=140907>

²⁴ «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 28, կետ 4:

²⁵ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=141927>

ձեռք է բերվում հատուցմամբ կամ անհատույց, ձեռքբերողը համապատասխան համայնքային բյուջե պետք է վճարի հողամասի՝ վճարման պահին գործող կադաստրային արժեքը: Ավելին, հողամասի գործառնական նշանակությունը բնակելի տան կառուցման և սպասարկման (այդ թվում՝ բազմաբնակարան բնակելի շենքի կառուցման) համար փոխելու դեպքում հողամասի սեփականատերը համապատասխան համայնքային բյուջե պետք է վճարի հողամասի գործառնական նշանակությունը փոխելու մասին տեղական ինքնակառավարման մարմնի որոշումն ուժի մեջ մտնելու պահին գործող՝ հողամասի կադաստրային արժեքը: Մեր համոզմամբ՝ այս փոփոխությունը կարող է դրական ազդեցություն ունենալ համայնքների զարգացման վրա՝ ապահովելով լրացուցիչ ֆինանսական մուտքեր համայնքի բյուջե և այդպիսով նպաստելով համայնքների ֆինանսական ապակենտրոնացմանը:

2020 թ. հունիսի 18-ին ՀՀ ԱԺ-ն ընդունել է «ՀՀ ընտրական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ սահմանադրական օրենքը²⁶, որով էապես փոխվել է ՏԻՄ ընտրության կարգը:

Ամփոփելով վերը շարադրվածը՝ նշենք, որ, չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ-ում տեղական ինքնակառավարման շուրջ 25 տարվա գոյության ընթացքում տեղի են ունեցել բավականաչափ փոփոխություններ՝ միտված Հայաստանի Հանրապետությունում ապակենտրոնացման գործընթացի խորացմանը, տեղական ինքնակառավարման համակարգի ուժեղացմանը, այնուամենայնիվ, պետք է արձանագրել, որ համակարգն ունի կատարելագործման կարիք: Այս առումով, կարծում ենք, որ կատարելագործումը նախ և առաջ վերաբերում է օրենսդրական բարեփոխումների իրականացմանը:

1.3

Համայնքների սոցիալ-տնտեսական վիճակի և տարածքային անհամաչափության վերլուծությունը և գնահատումը

ՀՀ տեղական ինքնակառավարման համակարգը անցած 25 տարիների ընթացքում արձանագրել է զգալի ձեռքբերումներ և նվաճումներ: Սակայն, ժամանակի մարտահրավերները նոր, ավելի մեծ պահանջներ են առաջադրում այդ համակարգի հետագա զարգացմանը, հզորացմանը և ժողովրդավարացմանը:

Տնտեսապես զարգացած երկրներում վաղուց արդեն համայնքային բյուջեների գերակշիռ մասը կազմում են շահութահարկը, եկամտային հարկը և

²⁶ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=143929>, հոդված 104.1

գույքահարկը, որոնց մեծությունն ուղղակի կապի մեջ է տվյալ համայնքում գործող բիզնեսի ծավալի հետ: Ներկա պայմաններում դժվար է պատկերացնել լուրջ ներդրումների ներգրավման հնարավորությունն առանց զարգացած ենթակառուցվածքներ և կայուն ունակություններ ունեցող համայնքների առկայության:

ՀՀ-ում ֆինանսական ապակենտրոնացումը կախված է համայնքների (տարածքների) սոցիալական, տնտեսական, ժողովրդագրական, աշխարհագրական և այլ իրավիճակներից, ինչպես նաև զարգացման անհամաչափությունից:

Հայաստանի տարածքների բնակլիմայական առանձնահատկությունները, արտադրողական ուժերի ու բնական ռեսուրսների անհամաչափ բաշխումը, տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական ու մշակութային տարբերությունները պայմանավորել են տարածքային միավորների զարգացման մակարդակների անհամաչափությունը:

Տարածքային զարգացման անհամաչափությունն այս կամ այն չափով բնորոշ է բոլոր, մասնավորապես՝ զարգացող և անցումային տնտեսությամբ երկրներին՝ պայմանավորված աշխարհագրական, բնակլիմայական, ժողովրդագրական և տնտեսական զարգացման վրա ազդեցություն ունեցող այլ գործոններով:

Զարգացման այս փուլում մեր երկրի համար հատկապես կարևորվում են տարածքների համաչափ զարգացում ապահովող քաղաքականության մշակումն ու կիրառումը:

Տարածքային անհամաչափ զարգացման միտումները Հայաստանի Հանրապետությունում սկսել են խորանալ տնտեսական աճի արագացմանը զուգընթաց՝ 2000 թվականից, և հիմնականում արտահայտվում են մայրաքաղաք Երևանի տնտեսական դերի ու նշանակության աճով, որի հետևանքով Երևանի և Հայաստանի Հանրապետության մարզերի միջև կենսամակարդակի տարբերությունն անընդհատ մեծանում է: Խոր անհամաչափություն կա նաև հենց մարզերի միջև: Երկարաժամկետ հեռանկարում այս դրսևորումները կարող են ուղղակիորեն և անուղղակիորեն բացասաբար անդրադառնալ ինչպես երկրի ընդհանուր տնտեսական զարգացման, այնպես էլ տեղական ինքնակառավարման գործունեության վրա: Մասնավորապես՝ անհամաչափ տարածքային զարգացումը խթանում է տնտեսապես թույլ զարգացած տարածաշրջաններից բնակչության անցանկալի արտահոսքը ու քաղաքներում, հատկապես՝ Երևանում կենտրոնացումը:

ՀՀ տարածքային զարգացման անհամաչափությունը պայմանավորված է ժողովրդագրական միտումների (ցածր բնական հավելած, ներքին և արտաքին միգրացիայի բացասական մնացորդ, ժողովրդագրական ծերացում և այլն), ՀՆԱ արտադրության և բաշխման, գյուղատնտեսական, արդյունա-

բերական և շինարարական արտադրության, ծառայությունների, արտահանման և ներմուծման ծավալների, աշխատուժի, գործազրկության, զբաղվածության և աղքատության մակարդակների տարբերություններով և այլ պատճառներով:

Նշանակալի կառուցվածքային տարբերություններ կան նաև տեղական մակարդակում՝ Երևանի և այլ տարածքների, քաղաքային և գյուղական բնակավայրերի, բարձրադիր և ցածրադիր գոտիներում, ինչպես նաև սահմաններին (հակամարտության գոտիներում) մոտ և հեռու գտնվող տարածքների միջև:

Երկրի փարբեր փարածաշրջանների (մարզերի) փնտեսական վիճակի և զարգացման շարժընթացի նկարագրման, ազգային փնտեսությունում դրանց ունեցած տեղի և դերի գնահատման, միջմարզային փնտեսական համադրումների նպատակով օգտագործվում է փարածաշրջանային համախառն ներքին արդյունքի (ՀՏԱ) ցուցանիշը: Այս ցուցանիշը Հայաստանի պաշտոնական վիճակագրությունն առաջին անգամ շուկայական գներով հաշվարկել է 2015-2017 թթ.-ի համար²⁷: Վերջինիս կարևորությունն ընդգծվում է, երբ տարածաշրջանները բնակլիմայական և սոցիալ-տնտեսական տարբեր պայմաններում են: Ուստի կարելի է պնդել, որ երկրի տարբեր տարածաշրջանների միջև տնտեսական և սոցիալական զարգացման անհամաչափությունների վերլուծության ու համապատասխան քաղաքականության մշակման գործում ՀՏԱ-ն առանցքային նշանակություն ունի:

Հիմք ընդունելով ցուցանիշի հաշվարկման մեթոդաբանությունը²⁸ և պաշտոնական վիճակագրության տվյալները՝ իրականացրել ենք ՀՀ ՀՏԱ (հիմնական գներով) փորձագիտական հաշվարկ 2009-2020 թթ.-ի համար²⁹:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում (2009-2020 թթ.) ՀՀ-ում հիմնական գներով ՀՆԱ (համախառն ավելացված արժեք) 56-68 տոկոսը ստեղծվել է Երևան քաղաքում, իսկ Արարատի, Կոտայքի և Սյունիքի մարզերի ՀՏԱ մասնաբաժինը համախառն ավելացված արժեքում կազմել է շուրջ 20 տոկոս: Մնացած մարզերի մասնաբաժինը միասին, տարեցտարի նվազելով, 2020 թ. կազմել է 21 տոկոս:

Ըստ ք. Երևանի և մարզերի ՀՏԱ միջին մեծության նկատմամբ շեղումը (ստանդարտ շեղում) տարեցտարի աճելով՝ 2020 թ. կազմել է 936.3 մլրդ դրամ, իսկ հարաբերական շեղումը՝ 187 տոկոս: Չնայած նրան, որ առանց Երևանի ստանդարտ շեղումը ցածր է շուրջ 8.5 անգամ, այնուամենայնիվ դա աճել է

²⁷ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019 թ. հունվար-օգոստոսին», տեղեկատվական ամսական զեկույց, ՀՎԿ, Երևան, 2019 թ., էջ 10:

²⁸ Մ. Մովսիսյան, Տարածքային ՀՆԱ-ի հաշվարկման հիմնախնդիրները, «Մարզերի զարգացման սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրները ՀՀ-ում» ՀՊՏՀ 2-րդ Հանրապետական գիտաժողովի նյութեր, Եղեգնաձոր, 2014 թ., էջ 90-96:

²⁹ Մ. Մովսիսյան, Գ. Հարությունյան, Համախառն տարածաշրջանային արդյունքի կառուցվածքային տեղաշարժերի դինամիկ վերլուծություն և գնահատում, «Հայկական տնտեսագիտական հանդես», N1, 2020 թ, էջ 29-43:

ավելի արագ տեմպերով և 2020 թ. կազմել 110.7 մլրդ դրամ, իսկ հարաբերական շեղումը, ավելանալով 13 տոկոսային կետով՝ 50.3 տոկոս: Ինչպես տեսնում ենք, մարզերի ՀՏԱ-ի միջև տարբերությունները, նույնիսկ առանց Երևան քաղաքի, բավական մեծ են:

Աղյուսակ 1.2

ՀՏԱ-ն՝ ըստ ՀՀ մարզերի և ք. Երևանի, 2008-2020 թթ. (հիմնական գներով, մլրդ դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը հանրապետական ՀՆԱ-ի նկատմամբ, տոկոս)³⁰

Մարզեր	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՀ	3162.9 (100)	2809.1 (100)	3807.9 (100)	4507.8 (100)	4558.5 (100)	4992.4 (100)	5377.8 (100)	5798.0 (100)	5508.7 (100)
Երևան	2136.5 (67.5)	1677.9 (59.7)	2155.0 (56.6)	2529.7 (56.1)	2546.2 (55.9)	2782.8 (55.7)	3063.4 (57.0)	3456.2 (59.6)	3305.9 (60.0)
Արագածոտն	64.3 (2.0)	77.0 (2.7)	129.5 (3.4)	141.5 (3.1)	148.6 (3.3)	146.6 (2.9)	160.3 (3.0)	139.4 (2.4)	137.6 (2.5)
Արարատ	130.8 (4.1)	163.3 (5.8)	215.8 (5.7)	282.1 (6.3)	301.1 (6.6)	327.0 (6.5)	350.7 (6.5)	384.9 (6.6)	369.6 (6.7)
Արմավիր	131.9 (4.2)	161.6 (5.8)	212.1 (5.6)	255.4 (5.7)	254.0 (5.6)	281.6 (5.6)	309.6 (5.8)	324.1 (5.6)	309.0 (5.6)
Գեղարքունիք	103.7 (3.3)	131.1 (4.7)	180.8 (4.7)	220.5 (4.9)	172.7 (3.8)	184.4 (3.7)	195.8 (3.6)	195.4 (3.4)	181.3 (3.3)
Լոռի	106.3 (3.4)	103.0 (3.7)	144.3 (3.8)	211.6 (4.7)	207.5 (4.6)	226.6 (4.5)	187.9 (3.5)	178.7 (3.1)	184.7 (3.4)
Կոտայք	147.2 (4.7)	156.9 (5.6)	236.6 (6.2)	302.5 (6.7)	338.2 (7.4)	366.8 (7.3)	398.8 (7.4)	411.6 (7.1)	348.3 (6.3)
Շիրակ	108.2 (3.4)	140.8 (5.0)	176.2 (4.6)	188.5 (4.2)	186.4 (4.1)	190.3 (3.8)	212.4 (3.9)	216.9 (3.7)	185.9 (3.4)
Սյունիք	142.3 (4.5)	126.8 (4.5)	225.5 (5.9)	231.5 (5.1)	271.1 (5.9)	305.8 (6.1)	332.2 (6.2)	318.0 (5.5)	329.6 (6.0)
Վայոց ձոր	44.0 (1.4)	25.8 (0.9)	35.2 (0.9)	51.5 (1.1)	49.4 (1.1)	83.3 (1.7)	62.1 (1.2)	60.6 (1.0)	57.9 (1.1)
Տավուշ	47.7 (1.5)	45.0 (1.6)	96.8 (2.5)	93.0 (2.1)	83.1 (1.8)	97.2 (1.9)	104.6 (1.9)	112.0 (1.9)	99.0 (1.8)
Միջին (մլրդ դրամ)	287.5	255.4	346.2	409.8	414.4	453.9	488.9	527.1	500.8
Ստանդարտ շեղում (մլրդ դրամ)	614.3	474.1	603.0	707.3	712.5	777.9	860.4	978.1	936.3
Վարիացիայի գործակից (%)	213.6	185.7	174.2	172.6	171.9	171.4	176.0	185.6	187.0
Առանց ք. Երևանի									
Միջին (մլրդ դրամ)	10.3	11.3	16.5	19.8	20.1	22.1	23.1	23.4	22.0
Ստանդարտ շեղում (մլրդ դրամ)	38.3	49.1	64.2	80.9	92.6	97.5	111.5	119.4	110.7
Վարիացիայի գործակից (%)	37.3	43.4	38.9	40.9	46.0	44.1	48.2	51.0	50.3

³⁰ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների:

Տարածքային անհամաչափությունը (տնտեսության կենտրոնացման բարձր աստիճանն ըստ տնտեսական գործունեության և աշխարհագրության) նվազեցնում է տնտեսության դիմադրողականությունը ֆինանսատնտեսական ճգնաժամերի ժամանակ:

COVID-19 համավարակով և 44-օրյա պատերազմով պայմանավորված՝ 2020 թ. ՀՀ համայնքներում արձանագրվել է ՀՏԱ ցուցանիշի բացարձակ և հարաբերական (բացառությամբ Երևանի) անկում (բացառությամբ Լոռու և Սյունիքի մարզերի, ինչը պայմանավորված է եղել հանքարդյունաբերական արտադրանքի համաշխարհային գների աճով): Ամենամեծ անկումն արձանագրվել է Երևանում (150.3 մլրդ դրամ):

Տարածքային անհամաչափությունը և տնտեսական զարգացումը բնութագրող մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ-ն 2008-2019 թթ. տարեցտարի աճել է, սակայն 2020 թ. 2019 թ. համեմատ նվազել է՝ բացառությամբ Սյունիքի և Լոռու մարզերի:

Մայրաքաղաք Երևանի և մարզերի՝ մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ միջին մեծության նկատմամբ շեղումը (ստանդարտ շեղում) տարեցտարի աճելով՝ 2020 թ. կազմել է 722.7 հազ. դրամ, իսկ հարաբերական շեղումը՝ 52.9 տոկոս: Չնայած նրան, որ առանց Երևան քաղաքի ստանդարտ շեղումը պակաս է 12.2 տոկոսային կետով, այնուամենայնիվ, 2009 թ. համեմատ դա աճել է ավելի արագ եմպերով և 2020 թ. կազմել 488.8 հազ. դրամ, իսկ հարաբերական շեղումն ավելանալով 15.5 տոկոսային կետով՝ 40.7 տոկոս (տե՛ս հավելված 1): Ինչպես տեսնում ենք, առանց Երևան քաղաքի մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ-ի միջև տարբերություններն ըստ մարզերի նույնպես բավական մեծ են:

Մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ-ն հանրապետության միջինի նկատմամբ, 2008-2020 թթ. (տոկոսային արտահայտությամբ)³¹ Աղյուսակ 1.3

	2008	2009	2010	2013	2014	2015	2018	2018	2019	2020
Երևան	193.8	170.9	165.5	158.9	159.7	157.2	156.6	156.6	163.1	163.4
Արագածոտն	46.6	62.6	81.0	72.3	73.1	72.3	70.1	70.1	56.9	59.4
Արարատ	48.4	67.9	70.1	70.7	68.6	72.5	75.3	75.3	76.6	77.4
Արմավիր	47.8	65.7	59.7	64.9	61.2	63.8	64.7	64.7	62.8	62.9
Գեղարքունիք	42.8	60.6	63.2	63.3	64.5	63.2	47.2	47.2	43.8	42.9
Լոռի	40.8	45.3	49.0	57.1	62.5	62.3	47.9	47.9	42.6	46.6
Կոտայք	55.1	66.2	62.3	72.7	69.2	79.2	87.5	87.5	83.7	74.6
Շիրակ	40.2	59.2	55.1	53.8	52.1	51.3	50.0	50.0	47.7	43.2
Սյունիք	95.5	95.9	121.3	122.2	113.9	110.3	132.9	132.9	118.2	129.7
Վայոց ձոր	80.3	53.1	52.1	59.5	72.8	67.1	69.6	69.6	63.6	64.5
Տավուշ	35.8	37.9	45.0	52.3	54.8	49.2	47.0	47.0	47.0	44.0

Դիտարկվող ամբողջ ժամանակաշրջանում Երևանի և Սյունիքի (բացառությամբ 2008 և 2009 թթ.) մարզերի մեկ շնչին ընկնող ՀՏԱ մակարդակը

³¹ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապարտասիան հաշվարկային տվյալների:

գերազանցել է հանրապետական միջին ցուցանիշը համապատասխանաբար՝ 1.5-1.9 և 2.1-2.3 անգամ: Արարատի և Կոտայքի մարզերի ցուցանիշները, 2013 թվականից աճելով, կազմել են հանրապետական միջինի ավելի քան 70 տոկոսը, իսկ մնացած յոթ մարզերում արձանագրվել է ավելի ցածր մակարդակ:

Հարկ ենք համարում նշել, որ 2020 թ. տվյալներով ՀՀ բնակչության 41.2 տոկոսը բնակվում է Երևանում և Սյունիքի մարզում, իսկ 41.6 տոկոսը՝ այն մարզերում, որտեղ մեկ շնչի հաշով ՀՏԱ-ն ցածր է հանրապետական միջինի 70 տոկոսից:

Տնտեսական գործունեության աշխարհագրական կենտրոնացման տեսանկյունից, Հայաստանը չափազանց միակենտրոն է: Այսպես՝ դիտարկվող ամբողջ ժամանակահատվածում Երևան քաղաքի ՀՏԱ-ն կազմել է հանրապետական ՀՆԱ կեսից ավելին, քանի որ տնտեսական և ֆիզիկական ներուժը կենտրոնացած է մայրաքաղաքում:

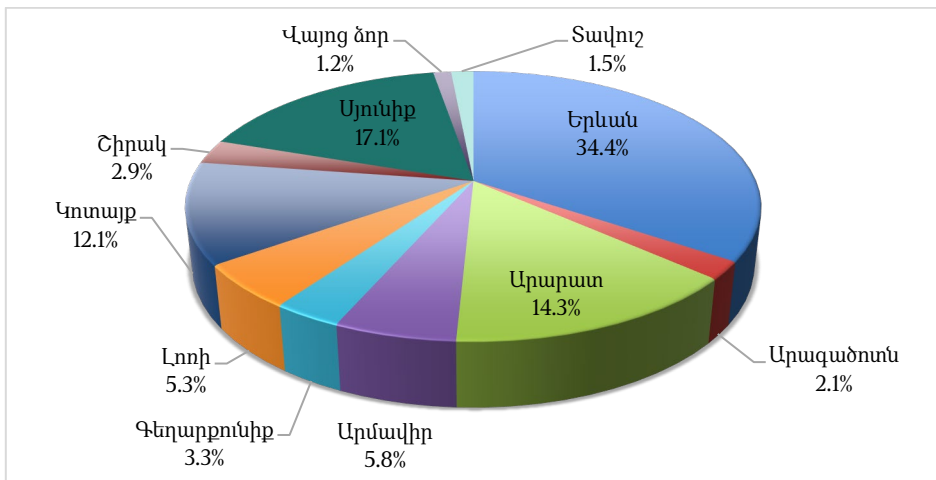
Յուրաքանչյուր երկրում ձևավորված տնտեսական իրավիճակի պատասխանատուն նյութական արտադրությունն է, որի զարգացման մակարդակն ուղղակիորեն ազդում է ազգային տնտեսության մնացած ոլորտների վրա: Ժամանակակից գիտատեխնիկական դարաշրջանում նյութական արտադրության զարգացումը, իր հերթին, կրում է տեխնոլոգիական առաջընթացի, ներքին և արտաքին ներդրումային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման, նորամուծությունների արմատավորման ազդեցությունը: Այդ տեսանկյունից, տնտեսական զարգացման պատասխանատուների դերը ստանձնում են արդյունաբերությունը և գյուղատնտեսությունը:

Ըստ մարզերի՝ արդյունաբերական ՀՏԱ ցուցանիշները ցույց են տալիս, որ տվյալ ոլորտը, հիմնականում, կենտրոնացված է մայրաքաղաք Երևանում, Սյունիքի և Արարատի մարզերում: Դա պայմանավորված է նրանով, որ դեռևս խորհրդային տարիներին այդ տարածքներում են տեղակայվել արդյունաբերական խոշոր ձեռնարկությունները: Նման ձեռնարկությունների քանակը մեծ է նաև Շիրակի և Լոռու մարզերում, որոնց կազմում են հանրապետության երկրորդ և երրորդ խոշոր քաղաքները, սակայն դրանք զբաղեցնում են համապատասխանաբար՝ յոթերորդ և հինգերորդ տեղերը ձեռնարկությունների չաշխատելու հետևանքով:

Երևանը հանրապետության խոշորագույն արդյունաբերական կենտրոնն է, քանի որ հանրապետությունում գործող արդյունաբերական կազմակերպությունների գերակշիռ մասը կենտրոնացված է մայրաքաղաքում: Սակայն, 2008 թ.-ից հետո Հայաստանի արդյունաբերությունն աճել է ավելի մեծ չափով, քան Երևանինը (տե՛ս հավելված 2): Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ 2020 թ. 2008 թ. համեմատությամբ Երևան քաղաքի ՀՏԱ ծավալն ավելացել է 2.3 անգամ, իսկ ՀՀ-ում՝ շուրջ 3.3 անգամ: Հարկ է նշել նաև, որ եթե 2008 թ. Երևանի արդյունաբերության ՀՏԱ բաժինը ՀՀ արդյունաբերության համախառն ավելացված արժեքի 49%-ն էր, ապա 2020 թ.՝ 34.4%-ը (տե՛ս հավելված

2): Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ վերջին տարիներին Սյունիքի մարզում հանքարդյունաբերության ծավալները մեծացել են: Հանրապետության արդյունաբերության ավելացված արժեքում իրենց մասնաբաժիններն ավելացրել են նաև Լոռու, Արարատի, Շիրակի և Արագածոտնի մարզերը:

Գծապատկեր 1.1-ը ցույց է տալիս, որ, արդյունաբերության զարգացածության առումով, մարզերի միջև ևս առկա են բավական մեծ անհամաչափություններ: Այսպես՝ արդյունաբերության ՀԱԱ 65.6% ծավալում 49.3%-ը բաժին է ընկնում չորս մարզի (Սյունիք՝ 17.1%, Արարատ՝ 14.3%, Կոտայք՝ 12.1% և Արմավիր՝ 5.8%), 16.3%-ը՝ մյուս վեց մարզերին: Արդյունաբերական ներուժի օգտագործման տեսանկյունից, վատթարագույն վիճակում են Արագածոտնի, Վայոց ձորի և Տավուշի մարզերը:

Գծապատկեր 1.1

ՀՀ արդյունաբերության ՀԱԱ կառուցվածքը, 2020 թ.³²

Հավելված 3-ի տվյալները վկայում են, որ և՛ հանրապետության մակարդակով, և՛ Երևան քաղաքում մեկ շնչի հաշվով արդյունաբերական ՀՏԱ-ն 2008-2020 թթ. էապես փոխվել է, ընդ որում, ՀՀ մակարդակով ավելացել է ավելի արագորեն (միջին հաշվով՝ 3.4 անգամ), քան Երևանում (2.3 անգամ):

ՀՀ տնտեսության զարգացումը պայմանավորող կարևորագույն ոլորտներից է գյուղատնտեսությունը, որն ապահովում է ՀՆԱ շուրջ 15%-ը և զբաղվածության ավելի քան 1/3-ը:

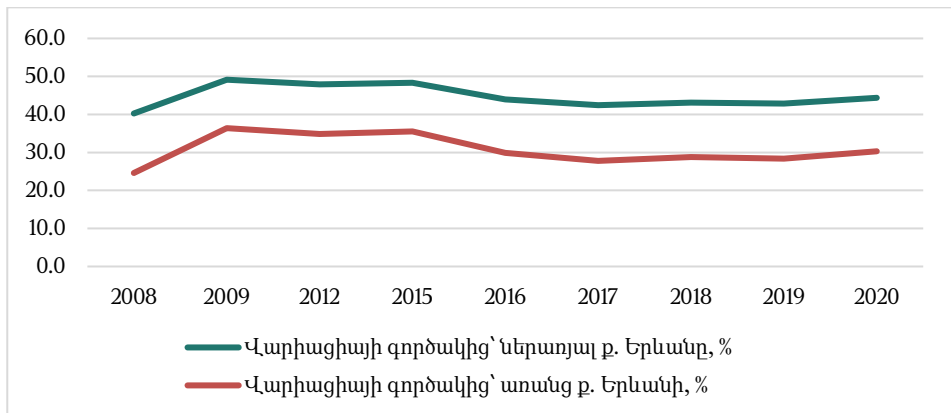
ՀՀ գյուղատնտեսության ՀԱԱ-ն 2008-2020 թթ. ընթացքում աճել է շուրջ 20%-ով, սակայն 2020 թ. նախորդ տարվա նկատմամբ նվազել 8%-ով (հավելված 4): Մինչև 2015 թ., որպես հանրապետության «ամենագյուղատնտեսական» մարզ, հանդես է եկել Գեղարքունիքը, սակայն 2020 թ. այն հայտնվել է

³² Գծապատկերը կազմել են հեղինակները: Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազա:

երրորդ տեղում (հանրապետության գյուղատնտեսության ՀԱԱ կառուցվածքում 11.9% մասնաբաժնով)՝ Արմավիրից (21.7%) և Արարատից (15%) հետո: ՀՀ մարզերից գյուղատնտեսական արդյունքի ամենափոքր մասնաբաժինն ունեն Տավուշը՝ 4.3% և Վայոց ձորը՝ 2.6%: Հավելված 5-ի տվյալները վկայում են, որ հանրապետությունում մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական ՀՏԱ-ն 2008-2020 թթ. տարեկան միջին հաշվով ավելացել է շուրջ 1.8%-ով: Դիտարկվող ժամանակահատվածում նշված ցուցանիշի նվազում արձանագրվել է միայն Սյունիքի և Վայոց ձորի մարզերում, տարեկան միջին հաշվով համապատասխանաբար՝ 0.7 և 1.9 տոկոս: 2020 թ. նախորդ տարվա համեմատ մեկ շնչի հաշվով գյուղատնտեսական ՀՏԱ-ն նվազել է բոլոր մարզերում, ընդ որում, վերջինս առավել նշանակալի է եղել ք. Երևանում՝ շուրջ 16%, Գեղարքունիքում՝ 17%, Շիրակում՝ 11.2% և Սյունիքում՝ 11.5%:

Ներկայացված մեկ շնչին ընկնող գյուղատնտեսական ՀՏԱ տարածքային անհամաչափության բնութագրիչների վերլուծությունը (հավելված 6) ցույց է տալիս, որ 2008-2020 թթ. այս ոլորտում, ի տարբերություն արդյունաբերության, տարածքային զարգացման մակարդակների անհամաչափությունն աճել է, թեև արդյունաբերության համեմատ՝ ավելի փոքր չափով: Մասնավորապես՝ ստանդարտ շեղումը (ներառյալ ք. Երևանը) ավելացել է 32%-ով, իսկ վարիացիայի գործակիցը՝ 10.2%-ով: Առանց Երևանի՝ նշված ցուցանիշերը կազմել են համապատասխանաբար՝ 48% և 23.3%:

ՀՀ գյուղատնտեսության տարածքային անհամաչափության բնութագրիչների շարժընթացը ներկայացված է գծապատկեր 1.2-ում:

Գծապատկեր 1.2

ՀՀ գյուղատնտեսության տարածքային անհամաչափության բնութագրիչների շարժընթացը, 2008-2020 թթ.³³

³³ Գծապատկերը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների:

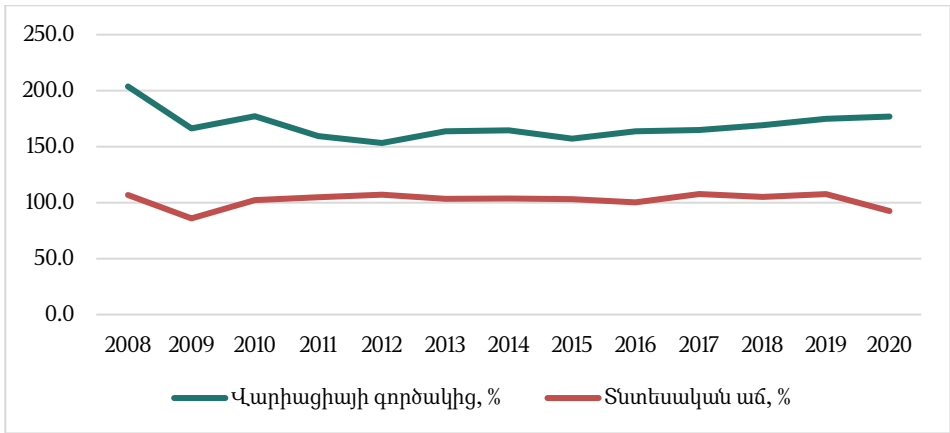

Երևանի և մարզերի միջև ամենամեծ շեղումները, թերևս, բնակչությանը մատուցվող ծառայությունների գծով են:

2008-2020 թթ. այս ցուցանիշը մեր հանրապետությունում կայուն աճ է արձանագրել (2.8 անգամ)՝ 2020 թ. հասնելով 2477.1 մլրդ դրամի: Սակայն, մատուցվող ծառայությունների 87%-ը բաժին է ընկնում Երևանին: Չնայած դիտարկվող ժամանակահատվածում Երևանի մասնաբաժինը շուրջ 4 տոկոսային կետով պակասել է, այնուամենայնիվ, շեղումներն անթույլատրելի չափերի են հասնում (հավելված 7):

Պետք է նշել, որ դիտարկվող ժամանակաշրջանում, առանց Երևան քաղաքի, մեկ շնչի հաշվով ծառայությունների տարածքային անհամաչափությունը խորացել է. ցուցանիշի հանրապետական միջինի 4.5 անգամ աճի դիմաց ստանդարտ շեղումն աճել է 4.8 անգամ, իսկ վարիացիայի գործակիցը՝ 6%-ով: Կարելի է պնդել, որ ՀՀ ծառայությունների տարածքային անհամաչափության հիմնական «մեղավորը» Երևան քաղաքն է, որտեղ դրանց կենտրոնացումն անթույլատրելի չափերի է հասնում:

Տարածքային տնտեսական հարաբերությունների և դրանց բնութագրիչների շերտավորման գնահատման կարևոր խնդիրներից են տարածքային զարգացման անհամաչափության վրա ազդող տարբեր գործոնների քանակական գնահատումը և դրանց վարիացիայի բնութագրումը: Այդ նպատակով կատարել ենք ՀՀ տնտեսական զարգացման վարիացիայի գործակիցների և տնտեսական աճի միջև ռեգրեսիոն վերլուծություն:

Գծապատկեր 1.3

ՀՀ տնտեսական զարգացման անհամաչափության և տնտեսական աճի շարժընթացը, 2008-2020 թթ.³⁴

³⁴ Գծապատկերը կազմվել է հեղինակների հաշվարկային տվյալների հիման վրա:

Գծապատկեր 1.3-ում ներկայացված տվյալները վկայում են, որ ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում՝ 2008-2020 թթ., ՀՀ տնտեսական զարգացման վարիացիայի գործակցի աճը և անկումը համընկնում են տնտեսական աճի և անկման հետ: Տնտեսական աճին զուգընթաց, տարածքային զարգացման անհամաչափությունը խորանում է: Այսինքն՝ կան լոկոմոտիվային մարզեր, որտեղ կենտրոնացված է հանրապետական ՀՆԱ առյուծի բաժինը, և ավանդաբար հետ մնացող մարզեր, որոնք մշտապես հանրապետական միջինից ցածր մակարդակում են:

Մեր երկրում տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման նման անհամաչափության հիմնական պատճառներից մեկը 1995 թ. ընդունված «ՀՀ վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքի հիման վրա կատարված ոչ ճիշտ վարչատարածքային բաժանումն է, որը մինչ օրս իր բացասական ազդեցությունն է թողնում սոցիալ-տնտեսական զարգացման վրա: Վերոնշյալ օրենքի համաձայն՝ վարչատարածքային բաժանման համակարգ ձևավորելիս ստեղծվեցին բավական մեծ թվով համայնքներ (926), որոնք տարբերվում էին միմյանցից ոչ միայն օբյեկտիվ պատճառներով (աշխարհագրական, բնակլիմայական և այլ պայմաններով), այլև բնակչության քանակով, տարածքով, սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակով, ֆինանսական կարողություններով, կենսամակարդակով և այլն: Միջին և մեծ համայնքների համար այս գործոնները նշանակալի չէին, սակայն բազմաթիվ փոքր և թույլ համայնքներ չէին կարողանում անհրաժեշտ ծառայություններ մատուցել բնակչությանը՝ համապատասխան համայնքային կառույցներ չունենալու կամ ունենալու դեպքում՝ շահագործել չկարողանալու պատճառով, ինչպես նաև անբավարար ֆինանսական միջոցներով պայմանավորված:

Համայնքների կարողությունների ամրապնդման և ՏԻ համակարգի շարունակական զարգացման նպատակով 2015 թ.-ից ի վեր ՀՀ-ում իրականացվում են վարչատարածքային համակարգի բարեփոխումներ և համայնքների միավորում: Համայնքների միավորման արդյունքում (2015-2021 թթ.) 915 համայնքից կազմավորվեց 79 համայնք³⁵:

Վարչատարածքային բարեփոխումների արդյունքում միավորված համայնքները բաժանվել են հինգ խմբի՝ պայմանավորված միավորման մոդելով.

- Առաջին խմբի միավորված համայնքներ. նախկին վարչական շրջանի սահմաններում միավորվածներ:
- Երկրորդ խմբի միավորված համայնքներ. նախկին շրջկենտրոնից կամ քաղաքային համայնքից և գյուղական համայնքներից կազմվածներ, որտեղ գյուղական համայնքներն իրենց ենթակառուցվածքներով, բնակչության թվով հակակշռում են քաղաքային համայնքի գերակշիռ դիրքին:

³⁵ Ըստ «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի, 24.09.2021 թ. (ՀՕ-328-Ն):

- Երրորդ խմբի միավորված համայնքներ. միայն գյուղական համայնքներից կազմվածներ:
- Չորրորդ խմբի միավորված համայնքներ. քաղաքային համայնքից և գյուղական համայնքներից կազմվածներ, որտեղ քաղաքային համայնքն իր ենթակառուցվածքներով, բնակչության թվով ունի գերակշիռ դիրք:
- Հինգերորդ խմբի միավորված համայնքներ. ազգային փոքրամասնություն համարվող բնակչությունից կազմվածներ:

2022 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ մշտական բնակչության թիվը 2961.0 հազ. մարդ է, որի շուրջ 63%-ն ապրում է Երևանում և երեք մերձակա մարզերում՝ Արարատ, Արմավիր, Կոտայք, որոնց տարածքը, միասին վերցրած, հանրապետության ընդհանուր տարածքի ընդամենը 19%-ն է: Բնակչության մնացած մասն ապրում է հանրապետության նախալեռնային և լեռնային բնակավայրերում, որտեղ բնակչության խտությունը 1 կմ² վրա պակաս է վերոնշյալ տարածքներում (առանց Երևանի) ապրող բնակչության խտությունից երեք անգամ: Տարածքով ամենափոքր մարզը՝ Արմավիրը, զիջում է տարածքով ամենամեծ՝ Գեղարքունիքի մարզին 4.3 անգամ, որտեղ բնակչության խտությունը 1 կմ² վրա պակաս է Արմավիրի նույն ցուցանիշից մոտ 5 անգամ³⁶:

2021 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ հանրապետության 1003 բնակավայրերից 49-ը քաղաքային է, իսկ 954-ը՝ գյուղական: Խիստ անհամաչափ են նաև տարածական բաշխվածությունը և ներուժային հնարավորությունները բնակավայրերի միջև: Բնակչության թվաքանակով ամենափոքր քաղաքային բնակավայրը Դաստակերտն է (300 մարդ), իսկ ամենամեծը, առանց Երևանի, Գյումրին (112.1 հազ. մարդ), այսինքն՝ բնակչության թվով ամենամեծ քաղաքային բնակավայրն ամենափոքրին գերազանցում է ավելի քան 373 անգամ:

Տարածքով ամենամեծ քաղաքային բնակավայրը Գավառն է՝ 180.6 կմ² (բնակչությունը՝ 17900 մարդ), որը գերազանցում է տարածքով ամենափոքր քաղաքային բնակավայրին՝ Այրումին (բնակչությունը՝ 1800 մարդ) շուրջ 113 անգամ (բնակավայրը չունի հողատեսքեր, որի պատճառով բնակչությունը չի օգտվել հողի սեփականաշնորհումից):

Հանրապետության 954 գյուղական բնակավայրերից 275-ը կամ շուրջ 29%-ն ունի մինչև 300, 98-ը կամ 10%-ը՝ 301-500, 180-ը կամ շուրջ 19%-ը՝ 501-1000 բնակիչ, իսկ մնացած 42% գյուղական բնակավայրերի բնակչության թիվը գերազանցում է 1000-ը: Հատկանշական է, որ մինչև 500 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերի 60%-ից ավելին բաժին է ընկնում ընդամենը 3՝ Լոռու, Շիրակի և Սյունիքի մարզերին, իսկ 501-1000 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերը գերակշռում են Արագածոտնի, Կոտայքի, Շիրակի և Տավուշի

³⁶ Աղբյուրը՝ «Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2021», վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ՎԿ, Երևան, 2021 թ., էջ 22:

մարզերում, որոնց գումարային մասնաբաժինն այդպիսի գյուղական բնակավայրերի ընդհանուր թվում գերազանցում է 58%-ը:

ՀՀ բոլոր մարզերում (բացառությամբ Արարատի, Արմավիրի և Կոտայքի) մինչև 1000 բնակչություն ունեցող գյուղական բնակավայրերի տեսակարար կշիռը գերազանցում է 50%-ը, ընդ որում, Լոռու և Շիրակի մարզերում նշված ցուցանիշը 68% է, Վայոց ձորում՝ 75%, իսկ Սյունիքում՝ շուրջ 92% (տե՛ս հավելված 8):

Բնակչության թվաքանակով ամենամեծն Արարատի մարզի Այնթափ գյուղական բնակավայրն է (9856 մարդ), իսկ ամենափոքրը՝ Շիրակի մարզի Լեռնագյուղը (25 մարդ): Եթե Կոտայքի, Լոռու և Սյունիքի մարզերում՝ պայմանավորված քաղաքային բնակավայրերի, իսկ Շիրակի մարզում՝ բացառապես Գյումրի քաղաքի բնակչության թվաքանակներով, գյուղական բնակչության թվաքանակը կազմել է մարզի բնակչության համապատասխանաբար՝ 45.6, 41.0, 32.4 և 41.0 տոկոսը, ապա մնացած մարզերում գյուղական բնակչության մասնաբաժինը գերազանցում է 50%-ը: Ընդ որում, Արագածոտնի, Արարատի և Գեղարքունիքի մարզերում նշված ցուցանիշը գերազանցում է ընդհանուր բնակչության 70%-ը:

Բնակչության թվի ցուցանիշով քաղաքային բնակավայրերը նույնպես աչքի չեն ընկնում: Մասնավորապես՝ 48 քաղաքից 2-ը կամ 4.2%-ն ունի մինչև 1000, 11 քաղաք կամ ընդհանուրի 22.9%-ը՝ 1001-5000, 17 քաղաքային բնակավայրեր կամ ընդհանուրի 35.4%-ը՝ 5001-15000 բնակիչ: Ընդհանուր առմամբ, 15000-ից պակաս բնակիչ ունի 30 քաղաք կամ քաղաքային բնակավայրերի 62.5%-ը:

Հանրապետության մարզերն ինչպես քաղաքային բնակավայրերի, այնպես էլ քաղաքների բնակչության թվով նույնպես տարբերվում են. մասնավորապես՝ քաղաքային բնակավայրերից 27-ը կամ 56.3%-ը գտնվում է Լոռու (8), Կոտայքի (7), Սյունիքի (7) և Գեղարքունիքի (5) մարզերում: Չնայած նրան, որ Արարատի մարզի քաղաքային բնակավայրերը 4-ն են, սակայն դրանցից 3-ն ունի 15000-ից ավելի բնակիչ, իսկ Լոռու մարզի 8 քաղաքային բնակավայրերից միայն Վանսաձոր քաղաքի բնակչությունն է գերազանցում 15000-ը (տե՛ս հավելված 9):

Թեպետ միավորված համայնքները տարբերվում են նախկիններից իրենց մարդկային, ֆինանսական և ենթակառուցվածքային ռեսուրսներով և կարողություններով ու լուրջ հնարավորություններ են ստեղծում ՀՀ ՏԻ համակարգում հետագա բարեփոխումների, մասնավորապես՝ ապակենտրոնացման ամրապնդման համար, այնուամենայնիվ, որոշ խոշորացված համայնքներ, պայմանավորված տնտեսական ներուժով, փոքրաթիվ բնակչություն ունեցող բազմաթիվ բնակավայրերի ընդգրկվածությամբ, էականորեն են տարբերվում: Այսպես՝ Թալին (նշտական բնակչության թիվը 1.01.2021 թ.-ին՝ 4019 մարդ) քաղաքային խոշորացված համայնքում ընդգրկված նախկին վարչական շրջանի 29 գյուղական բնակավայրերից (20929 մարդ) 11-ը կամ

37.9%-ն ունի մինչև 500 բնակիչ, իսկ 8-ը կամ 27.6%-ը՝ 1000 և ավելի բնակիչ: Աշտարակ (մշտական բնակչության թիվը 1.01.2021 թ.-ին՝ 16674 մարդ) համայնքում նույնպես ընդգրկված են նախկին վարչական շրջանի 29 գյուղական բնակավայրեր (53551 մարդ), սակայն մինչև 500 բնակիչ ունեցող բնակավայրերի թիվը կազմում է 7 կամ 24.1%, իսկ 1000 և ավելի բնակիչ ունեցող բնակավայրերինը՝ 19 կամ 65.5%, ընդ որում, 4 բնակավայրի բնակչության թիվը գերազանցում է 4 000-ը³⁷: Արագածոտնի մարզի Ապարան (մշտական բնակչության թիվը 1.01.2021 թ.-ին՝ 5872 մարդ) միավորված համայնքում ներառված են 21 գյուղական բնակավայրեր (18342 մարդ), որոնցից 7-ը կամ 33.3%-ը՝ մինչև 500, 8-ը կամ 38.1%-ը՝ 501-1000 բնակիչ ունեցող: Արագածոտնի մարզի երեք համայնքներ (Արագածավան, Ալագյազ և Ծաղկահովիտ) ստեղծվել են գյուղական, իսկ մյուս երեքը (Շամիրամ, Արևուտ և Մեծաձոր)՝ ազգային փոքրամասնությամբ համայնքների միավորմամբ:

Սյունիքի մարզի Կապան (41941 մարդ) և Գորիս (19956 մարդ) քաղաքային և գյուղական բնակավայրերից կազմված համայնքներում քաղաքային բնակավայրերն իրենց ենթակառուցվածքներով, բնակչության թվով գերակշիռ դիրք են զբաղեցնում: Կապան խոշորացված համայնքում ընդգրկված 38 գյուղական բնակավայրերից 36-ն ունի մինչև 500, 2-ը՝ 501-1000, իսկ Գորիս համայնքում ընդգրկված 12 գյուղական բնակավայրերից 7-ը՝ մինչև 500, 1-ը՝ 501-1000 բնակիչ³⁸: Մարզի մյուս համայնքները կազմված են նախկին վարչական շրջանի քաղաքային և գյուղական, ինչպես նաև միայն գյուղական բնակավայրերից:

Հանրապետության մնացած մարզերում նույնպես ձևավորվել են խոշորացված համայնքներ՝ ըստ միավորման բոլոր մոդելների: Ակնհայտ է, որ քաղաքային և գյուղական խոշոր բնակավայրերից կազմված համայնքներն իրենց հնարավորություններով էականորեն տարբերվում են ինչպես տվյալ, այնպես էլ մյուս մարզերի միավորված համայնքներից:

Անհրաժեշտ է նշել, որ բոլոր համայնքների համար, անկախ մեծությունից, գործում է միևնույն օրենսդրական համակարգը՝ լիազորությունների նույն շրջանակով:

Համայնքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը բնութագրող վերոնշյալ ցուցանիշները, ինչպես նաև դրանց փոփոխությունների միտումները պայմանավորում են ֆինանսական հնարավորությունների տարբերությունները, որոնք հատկապես դրսևորվում են սոցիալական ու տնտեսական ենթակառուցվածքների ձևավորման ու պահպանման, համայնքային ծառայությունների մատուցման անհամաչափություններում: Համայնքներն իրենց վերապահված լիազորություններն արդյունավետ կերպով իրականացնելու

³⁷ https://www.armstat.am/file/article/marzer_2021_26.pdf, <http://aragatsotn.mtad.am/about-communities/803/>

³⁸ https://www.armstat.am/file/article/marzer_2021_33.pdf, <http://syunik.mtad.am/about-communities/986/>

համար պետք է ունենան համապատասխան ֆինանսական միջոցներ: Մակայն, հանրապետության գրեթե բոլոր համայնքների բյուջեները, որպես կանոն, փոքր են, և եկամուտները հնարավորություն չեն տալիս լուծելու ոչ միայն համայնքի զարգացման խնդիրները, այլև բավարարելու բնակչության կենսական սոցիալական կարիքները: Խնդիրը շատ ավելի ակներև է փոքր համայնքներում:

Ընդհանրացնելով կատարված վերլուծությունը՝ կարող ենք վկայել, որ ՀՀ տարածքների միջև զարգացման զգալի անհամաչափություն կա: Ուսումնասիրված ցուցանիշների մեծ մասի դեպքում այդ տարբերությունները շարունակական են և երբեմն՝ ծայրահեղ: Մասնավորապես.

- Ակներև է մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ տարածքային անհամաչափությունը: Տնտեսական զարգացումը հիմնականում կենտրոնացած է ք. Երևանում և Սյունիքի մարզում: Միայն այս երկու տարածքային կազմավորումներում են մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ ցուցանիշները գերազանցում միջին հանրապետական մակարդակը. Երևանում՝ ավելի քան 1.6 անգամ, իսկ Սյունիքի մարզում՝ 1.3 անգամ: Ըստ տվյալ ցուցանիշի՝ ցածր դիրք են զբաղեցնում Գեղարքունիքի (հանրապետական միջինի նկատմամբ՝ 42.9%), Շիրակի (43.2%) և Տավուշի (44.0%) մարզերը, որոնց էլ, տնտեսական զարգացման առումով, վստահաբար կարելի է դասել որպես ՀՀ մարզերի հետնապահներ:

- Չնայած 2008-2020 թթ. ՀՀ արդյունաբերության զարգացման մակարդակով մարզային անհամաչափությունն ընդհանուր առմամբ նվազման միտում է ունեցել, այդուհանդերձ, արդյունաբերության անհամաչափ զարգացման խնդիրն ինչպես Երևանի և մարզերի, այնպես էլ հենց մարզերի միջև դեռևս շարունակում է մնալ մտահոգիչ, ընդ որում, վերջին տարիներին դա ավելի է սրվել: Տվյալ ոլորտը հիմնականում կենտրոնացված է մայրաքաղաք Երևանում, Սյունիքի և Արարատի մարզերում, իսկ արդյունաբերական ներուժի օգտագործման տեսանկյունից, վատթարագույն վիճակում են Արագածոտնի, Վայոց ձորի և Տավուշի մարզերը:

- Ի տարբերություն արդյունաբերության, գյուղատնտեսության ոլորտում տարածքային զարգացման մակարդակի անհամաչափությունն աճել է, թեպետ, արդյունաբերության համեմատ, ավելի փոքր չափով: Մինչև 2015 թ. որպես հանրապետության «ամենագյուղատնտեսական» մարզ հանդես է եկել Գեղարքունիքը, սակայն 2020 թ. այն հայտնվել է երրորդ տեղում (հանրապետության գյուղատնտեսության ՀԱԱ կառուցվածքում 11.9% մասնաբաժնով)՝ Արմավիրից (21.7%) և Արարատից (15%) հետո: ՀՀ մարզերից գյուղատնտեսական արդյունքի ամենափոքր մասնաբաժինն ունեն Տավուշը՝ 4.3% և Վայոց ձորը՝ 2.6%:

- Տարածքային անհամաչափությունը բնութագրող ցուցանիշներից ամենամեծ շեղումները Երևանի և մարզերի միջև բնակչությանը մատուցվող ծառայությունների գծով են, որոնց 87%-ը բաժին է ընկնում Երևանին: Չնայած

2008-2020 թթ. Երևանի մասնաբաժինը շուրջ 4 տոկոսային կետով պակասել է, այնուամենայնիվ, շեղումներն անթույլատրելի չափերի են հասնում: Հատկանշական է, որ առանց Երևան քաղաքի՝ մեկ շնչի հաշվով ծառայությունների տարածքային անհամաչափությունը, ի տարբերություն ք. Երևանը ներառող անհամաչափության բնութագրիչների, վերջին տարիներին սկսել է նվազել և բավական արագ տեմպերով:

Մեր երկրում տարածքային սոցիալ-տնտեսական զարգացման նման անհամաչափության հիմնական պատճառներից են բնակավայրերի միջև խիստ անհամաչափ տարածական բաշխվածությունն ու ներուժային հնարավորությունների տարբերությունը: Համայնքների կարողությունների ամրապնդման և ՏԻ համակարգի շարունակական զարգացման նպատակով 2015 թ.-ից ի վեր ՀՀ-ում իրականացվում են վարչատարածքային համակարգի բարեփոխումներ և համայնքների միավորում, որոնց արդյունքում 915 համայնքից կազմավորվել է 71 համայնք: Չնայած նրան, որ միավորված համայնքները տարբերվում են նախկիններից իրենց մարդկային, ֆինանսական և ենթակառուցվածքային ռեսուրսներով և կարողություններով, այնուամենայնիվ, որոշ խոշորացված համայնքներ, պայմանավորված տնտեսական ներուժով, փոքրաթիվ բնակչություն ունեցող բազմաթիվ բնակավայրերի ընդգրկվածությամբ, էականորեն տարբերվում են մյուսներից: Ակնհայտ է, որ քաղաքային և գյուղական խոշոր բնակավայրերից կազմված համայնքները զարգացման ավելի մեծ հնարավորություններ ունեն ինչպես տվյալ, այնպես էլ մյուս մարզերի միավորված համայնքների նկատմամբ: Այդուհանդերձ, ՀՀ վարչատարածքային փոփոխությունները լուրջ նախադրյալներ են ստեղծում ՏԻ համակարգում հետագա բարեփոխումների, մասնավորապես՝ ապակենտրոնացման ամրապնդման համար:

**ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԻ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ
ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՓՈՐՁՆ ՈՒ ՏԵՂԱԿԱՆ
ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՌԿԱ
ՎԻՃԱԿԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

**2.1 Միջհամայնքային համագործակցության
միջազգային փորձի ուսումնասիրություն**

Միջհամայնքային համագործակցության նպատակը համայնքների առկա ռեսուրսների մեկտեղումն է՝ համատեղ ուժերով ու միջոցներով, առկա խնդիրների լուծման նպատակով: Տեսության մեջ առանձնացվում են համայնքների համագործակցության 3 հիմնական մոդելներ.

- Բարձր մակարդակի ինտեգրված. օրենքով համայնքներին պարտադրվում է համագործակցել միջհամայնքային մակարդակում: Նման համագործակցություն ձևավորվում է համայնքային ինքնակառավարման մարմինների միջև՝ հատուկ նշանակության գործառույթներ իրականացնելու համար՝ հիմնականում պետության պատվիրակած լիազորությունների իրականացման նպատակով: Այս մոդելին հատուկ է ՏԻՄ գործունեության (հիմնականում՝ ֆինանսական և օրենսդրական) պետական վերահսկողությունը (Ֆրանսիա, Իսպանիա, Պորտուգալիա):
- Ավելի ճկուն. համայնքային իշխանություններն ավելի ազատ են ծառայությունների համատեղ մատուցման հարցում: Այսինքն՝ համայնքն ինքն է որոշում, թե որ ծրագրերի իրականացման շուրջ համագործակցի մեկ այլ համայնքի հետ: Նման համագործակցությունները հիմնվում են տարբեր մարմինների՝ ընկերակցությունների, միավորումների, երբեմն նաև ոչ պաշտոնական համաձայնությունների վրա (Բուլղարիա, Չեխիա, Մեծ Բրիտանիա):
- Կամավոր սկզբունքով. պետությունը ձևավորում է միջհամայնքային համագործակցությունը կարգավորող անհրաժեշտ օրենսդրական դաշտ, և համայնքին հնարավորություն է տրվում ինքնուրույն որոշելու՝ ինչ գործընթացների շուրջ համագործակցել այլ համայնքների հետ: Համագործակցության այս ձևի հիմքում համայնքների կադրային և ֆինանսական ռեսուրսների համատեղումն ու արդյունավետ օգտագործումն է՝ հիմնականում քնակչությանը սոցիալ-տնտեսական ծառայությունների մատուցման համար:

- Վերը նշված 2 մոդելների համակցություն. համայնքներին ազատություն է տրվում ընտրելու համագործակցության այս կամ այն ձևը, իսկ համագործակցություն պարտադրվում է միայն այն ժամանակ, երբ համայնքն ինքնուրույնաբար չի կարողանում բնակչությանը մատուցել կենսական նշանակության ծառայություններ: Համագործակցության այս մոդելը կիրառական է երկրների մեծ մասում:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ միջազգային փորձում միջհամայնքային համագործակցության պարտադիր սկզբունքն ուղիղ ձևով որևէ երկրում չի գործում. կան որոշ երկրներ, որոնք, կամավորության հետ մեկտեղ, կիրառում են նաև միջհամայնքային համագործակցության օրենքով պարտադրման մոդելը, որը, որպես այդպիսին, կարելի է համարել հենց համակցված: Ընդ որում, այդ համագործակցությունը լինում է այնպիսի հարցերի լուծման շուրջ, ինչպիսիք են, օրինակ, բնապահպանությունը (Ավստրիա, Դանիա, Գերմանիա), առողջապահությունն ու տարածքային զարգացումը (Էստոնիա, Ֆինլանդիա) և այլն:

Ընդհանուր առմամբ, միջազգային փորձում գերակշռում է միջհամայնքային համագործակցության կամավորության մոդելը:

Աշխարհում գոյություն ունեն միջհամայնքային համագործակցության (Intermunicipal cooperation) բազում տեսակներ, որոնք դասակարգվում են ըստ համագործակցության ինտենսիվության, համատեղ իրականացվող առաջադրանքների ծավալի, ֆինանսական շրջանակների և այլն: Միջհամայնքային համագործակցության ձևերը տատանվում են վարչական անձնակազմի միջև կարծիքների ու փորձի պարզ փոխանակումից մինչև իրավաբանորեն պարտադիր համագործակցություն, որի դեպքում հնարավոր է նույնիսկ համայնքների ինքնավարության կորուստ:

Այժմ ներկայացնենք աշխարհի մի քանի առաջավոր երկրների միջհամայնքային համագործակցության փորձը:

Շվեյցարիա: 2017 թ. իրականացված հարցումների արդյունքում պարզ է դառնում, որ Շվեյցարիայի բոլոր համայնքները համագործակցում են միմյանց հետ միջինում 9 ոլորտում: Ավելին, համայնքների շուրջ 56%-ը 2012 թ.-ից ի վեր մեծացրել է համագործակցության շրջանակներն ու ծավալները: Գրեթե բոլոր համայնքները համագործակցում են նվազագույնը 1 համայնքի հետ՝ մեկ կամ մի քանի խնդիրների լուծման կամ գործընթացների կազմակերպման շուրջ: Գոյություն ունեն մի շարք գործոններ, որոնք նպաստում են շվեյցարական համայնքների համագործակցությանը.

- փոքր և թույլ համայնքների մեծ ցանկությունը համագործակցելու ավելի մեծ ու զարգացած համայնքների հետ,
- իշխանությունների կողմից պատրաստ լինելը բարեփոխումներին,
- տուժած համայնքների բնակիչների միջև սոցիալական շփումների ինտենսիվությունը,

- համայնքների տեղակայվածությունը և այլն:

Շվեյցարիայում գոյություն ունեն համայնքների պաշտոնական և ոչ պաշտոնական մի շարք միավորումներ, որոնք խմբավորելով՝ պայմանակա- նորեն բաժանվում են միջհամայնքային համագործակցության հետևյալ 4 տեսակի.

- ոչ պաշտոնական,
- թույլ ձևայնացված – պաշտոնական,
- միջհամայնքային համագործակցություններ ֆունկցիոնալ «ձեռնար- կություններում»,
- միջհամայնքային համագործակցություններ՝ որպես ինտեգրված տա- րածքային համագործակցության մոդելներ:

Ոչ պաշտոնական միջհամայնքային համագործակցությունը համայնք- ների միջև հարաբերություն է, որը չունի իրավական որևէ հիմք: Այս պարա- գայում համայնքների ղեկավարները կամ տեղական ինքնակառավարման այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ կազմակերպում են հանդիպումներ գիտե- լիքի, փորձի փոխանակման կամ որևէ խնդրի լուծման ուղիների քննարկման նպատակով:

Թույլ ձևայնացված-պաշտոնական միջհամայնքային համագործակ- ցության հիմքում հիմնականում առկա է լինում պայմանագիր կամ համա- ձայնագիր: Համագործակցության այս տեսակն իր հերթին դրսևորվում է երկու եղանակով: Առաջին դեպքում համագործակցող համայնքներից մեկն իր վրա պատասխանատվություն է վերցնում համագործակցության մեջ ընդ- գրկված բոլոր համայնքներին մատուցել ինչ-որ ծառայություն (օրինակ՝ աղ- բահանություն, ճանապարհների գծանշում և այլն):

Իսկ երկրորդ տարբերակի դեպքում համագործակցության մեջ ընդ- գրկված բոլոր համայնքները համախմբում են իրենց ռեսուրսները որոշակի ծառայությունների մատուցման նպատակով: Միավորվող համայնքները նա- խապես որոշում են՝ ինչ ծառայություններ պետք է մատուցել համատեղ ջան- քերով, այնուհետև նախանշում են դրանց կատարման եղանակներն ու մաս- նակից մարմինների ներգրավվածությունը: Նրանք հիմնականում ունենում են ընդհանուր ենթակառուցվածք և ընդհանուր լրացուցիչ գույք: Այս պարագա- յում համայնքների միջև ֆինանսական ռիսկերը բաշխվում են հավասարա- չափ: Համագործակցության այս տարբերակը կիրառելի չէ այն ժամանակ, երբ պետք է արագ կերպով ընդունել որոշակի որոշումներ, քանզի պայմանա- գրային հարաբերությունների հաստատումը ժամանակատար գործընթաց է:

Միջհամայնքային համագործակցություններ ֆունկցիոնալ «ձեռնար- կություններում» տեսակի դեպքում անհրաժեշտություն է առաջանում այդ համագործակցությանը տալ համապատասխան իրավական կարգավիճակ: Նման համագործակցությունները հիմնականում ձևավորվում են այնպիսի խնդիրների կարգավորման համար, ինչպիսիք են ջրամատակարարումը,

կոյուղաշրերի կարգավորումը, թափոնների կառավարումը և այլն: Այս տեսակի շրջանակում տեղական իշխանությունների միավորումները («Gemeindeverband» կամ «Zweckverband» Շվեյցարիայում) առավել տարածված են: Վերջիններս երկու կամ ավելի համայնքների հանրային իշխանության ընկերակցություններ են, որոնք միտված են համատեղ լուծելու որոշակի խնդիրներ: Այս ընկերակցությունների գործունեությունը վերահսկում են համայնքային իշխանությունները:

Միջհամայնքային համագործակցությունները, որպես ինտեգրված տարածքային համագործակցության մոդելներ, նման են «երկրորդ մակարդակի» ինքնակառավարման մարմիններին: Բազում քաղաքներ բախվում են, այսպես կոչված, կենտրոնի ծանրաբեռնվածության խնդրին, որի հիմքում «անվճար օգտագործում» կոչվածն է: Այսպես՝ կենտրոնական քաղաքներում մատուցվող բազմաթիվ ծառայություններից օգտվում են ոչ միայն տեղի, այլև հարևան համայնքների բնակիչները, որոնք, բնականաբար, չեն վճարում դրանց համար: Այնպիսի խնդիրների լուծումը, ինչպիսիք են երթևեկության կարգավորումը, հողօգտագործման պլանավորումը, մշակույթի, տնտեսական զարգացումը, բավական բարդ և երկարատև գործընթաց է: Նման խնդիրների համար կիրառելի է համայնքների համագործակցության այս տարբերակը: Միավորման այս տարատեսակի տարբերակներից է Շվեյցարիայում գործող տարածաշրջանային համաժողովը, որը համայնքների միավորման, այսպես կոչված, փափուկ համակարգ է: Այստեղ ընդգրկվում են այնպիսի նախագծեր կամ խնդիրներ, ինչպիսիք են բնակավայրերի ընդհանուր պլանավորումը, տնտեսությունը, մշակույթը, երթևեկությունը և այլն: Համապատասխան որոշումների ընդունումից հետո առաջադրանքներն իրականացվում են համայնքային իշխանությունների կողմից. կա՛մ մեկ համայնքը իրականացնում է բոլորի համար, կա՛մ խնդիրները լուծվում են ընկերակցության շրջանակներում՝ բոլոր համայնքների կողմից: Այստեղ տարածաշրջանային համաժողովը չի ստանում ֆինանսական միջոցներ լրացուցիչ հարկերի տեսքով: Տարածաշրջանային համաժողովի օրինակ է Բեռնը, որը գործում է՝ սկսած 2008 թվականից: Նպատակն էր ազլումերացիաների՝ որպես զարգացման շարժիչ ուժերի խթանումը՝ առանց անտեսելու գյուղական համայնքները: Այս համաժողովը պատասխանատու է տարածաշրջանային կառուցվածքի, ինչպես նաև երթևեկության ու բնակավայրերի պլանավորման, տարածաշրջանային մակարդակով մշակույթի զարգացման ու տարածքային քաղաքականության իրականացման համար: Այն ունի առանձին իրավաբանական անձի կարգավիճակ: Այստեղ, որպես յուրաքանչյուր համայնքի ներկայացուցիչ, հանդես է գալիս դրա համայնքապետը: Կան բազում խնդիրներ ու առաջադրանքներ, որոնք պարտադիր կերպով համաժողովի վերահսկողության տակ են, սակայն համայնքները նույնպես կարող են առաջադրել խնդիրներ, որոնց լուծմանն այս պարագայում կարող են մասնակցել այն համայնքները, որոնք ցանկանում են:

Որևէ խնդիր լուծելիս կամ որևէ ծառայություն մատուցելիս համայնքները պետք է հասկանան՝ արդյո՞ք դա պետք է կազմակերպել միայնակ, թե՞ մեկ այլ համայնքի կամ համայնքների հետ համագործակցելով: Վերջին պարագայում պետք է հասկանալ՝ համագործակցության որ տարբերակը կարող է լինել ամենաարդյունավետը՝ առանձնացնելով վերջինիս առավելություններն ու թերությունները: Համագործակցության արդյունքում կարող են առաջ գալ մի շարք առավելություններ, որոնցից մեկն այն է, որ, ի տարբերություն, օրինակ, համայնքների միավորման, այս պարագայում հնարավոր է ձևավորել հստակ պարամետրեր, սահմաններ, որոնց շրջանակներում իրականացվելու է համագործակցության առարկա առաջադրանքը: Հաջորդ առավելություններից մեկը մասշտաբից էֆեկտն է: Ծառայությունների մատուցման արժեքը կարող է ավելի ցածր լինել մեկ շնչի հաշվով, եթե դրանք մատուցում են մի քանի համայնքներ՝ ավելի շատ մարդկանց համար: Եթե համայնքի չափերն ու հնարավորությունները փոքր են մասնագիտական առաջադրանքների առումով, ապա համագործակցությունը կարող է օգնել հասնել ոչ միայն միջոցների տնտեսման, այլև ավելի բարձր որակի, պրոֆեսիոնալիզմի ու մասնագիտացման: Այսպես՝ Շվեյցարիայում տարածված են սոցիալական ու տեղեկատվական տարածաշրջանային կենտրոնները, որոնք համակարգում են սոցիալական ու առողջապահական քաղաքականություններին վերաբերող խնդիրները: Արդյունքում, մասնագիտական խորհրդատվությունը հասանելի է դառնում նաև փոքր համայնքներին:

Որպես համայնքային համագործակցության հնարավոր թերություններ՝ կարելի է նշել որոշումների կայացման գործընթացի ավելի երկարատև լինելը՝ պայմանավորված մեծաթիվ մարդկանց (պաշտոնյաների) ներգրավվածությամբ: Բացի դրանից, մասնագետները խոսում են ժողովրդավարության մակարդակի նվազման մասին, ինչը տեսանելի է հատկապես Շվեյցարիայում: Իրավասությունները փոխանցելով համայնքային համագործակցություններին՝ քաղաքացիները զրկվում են որոշումների ընդունման գործընթացի վրա ազդելու հնարավորությունից: Սա մասնակիորեն վերաբերում է նաև այն համայնքներին, որոնք համագործակցության արդյունքում ձևավորված նոր մարմնում չունեն սեփական ներկայացուցիչներ:

Լեհաստան: Լեհաստանում համայնքների համագործակցության հիմքում հիմնականում գյուղական բնակչության թվաքանակի գործոնն է: Դա միջինում 3.5 անգամ պակաս է, քան քաղաքային համայնքներում, ուստի համագործակցությունում ընդգրկվում են հիմնականում փոքր համայնքները: Միջհամայնքային համագործակցության հիմնական նպատակը հանրային ծառայությունների մատուցումն է, ինչպիսիք են շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, թափոնների մշակումն ու կառավարումը, ջրային ռեսուրսների ու կոյուղաջրերի կառավարումը, զբոսաշրջությունը և այլն: Մի շարք խնդիրներ, օրինակ՝ ջրային ռեսուրսների կամ կոյուղաջրերի կառավարումը, պա-

հանջում են բավական մեծ ջանքեր ու միջոցներ, որոնք վեր են առանձին համայնքների հնարավորություններից, հետևաբար՝ վերջիններս կարիք ունեն ինչպես մարդկային և այլ ռեսուրսների, այնպես էլ ֆինանսական աջակցության: Եվ, վերջապես, համագործակցության կարևոր խթան է ֆինանսական տեսանկյունը. մի շարք առաջադրանքներ իրականացնելու համար համայնքները կարիք են ունեցել խոշորածավալ միջոցների, որոնք հիմնականում ձևավորվել են հանրային ծառայությունների դիմաց տրվող վճարներից, ներդրումներից, դրամաշնորհներից (պետական, Եվրամիության):

Լեհաստանում գործում են համայնքների համագործակցության բազմաթիվ ձևեր՝ ըստ գործունեության տարբեր ուղղությունների և նպատակների: Դրանք են՝

- միջհամայնքային միություն, որի նպատակն է անդամ համայնքների շրջանակներում մատուցել մեկ կամ մի քանի հատուկ ծառայություններ՝ ջրամատակարարման, կոյուղիների, աղբահանության ու դրա կառավարման, տեղական ուղևորափոխադրումների, թափառող շներին հետ կապված հարցերի և այլ ուղղություններով:
- Համայնքների ընկերակցություն, որի նպատակն է անդամ համայնքների գործունեության համակարգումը, համատեղ զարգացումը, նոր ծառայությունների մատուցումը: Հիմնական ուղղություններից են համատեղ զարգացման պլանի մշակումը, զբոսաշրջության խթանումը, տարածաշրջանային զբոսաշրջության կառավարումը, որն է տեղական հատուկ արդյունաբերական ճյուղի զարգացումը:
- Լիազորություններն այլ համայնքներին փոխանցելու պայմանագիր: Սրա շրջանակներում մի համայնքը մատուցում է որոշակի ծառայություններ մեկ այլ համայնքի տարածքում, վերջինս էլ, համապատասխանաբար, վճարում է դրանց դիմաց: Սրա ուղղություններից են ուղևորափոխադրումները, դպրոցական կամ նախադպրոցական կրթության ապահովումը, սոցիալական աջակցության ծառայությունները, թափառող շների հարցը և այլն:
- Միջհամայնքային համագործակցության սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություններ, որոնց նպատակն է մատուցել մեկ կամ երկու հատուկ ծառայություններ անդամ քաղաքապետարանների անունից, բայց լիովին տնտեսական հիմունքներով: Ուղղություններն են ջուրը, կոյուղին, աղբահանությունը ու դրա կառավարումը, տեղական ուղևորափոխադրումները:
- Գործընկերության համաձայնագրեր՝ հիմնված քաղաքացիական օրենսգրքի վրա, որոնց նպատակն է անկախ համայնքների գործունեության համակարգումը: Սրա շրջանակներում հիմնականում իրականացվում են համատեղ զարգացման ծրագրեր:

- Պետական–մասնավոր պայմանագրեր. դրանք ենթադրում են նոր ծառայությունների մատուցում բնակիչներին կամ բիզնեսի ներկայացուցիչներին, որտեղ տեղական մարմինները ֆինանսական ներդրումներ կատարելու հնարավորություն չունեն: Դրանց թվին են դասվում ավտոկայանատեղերի, հասարակական օգտագործման բազմաֆունկցիոնալ շենքերի սպասարկումը, էներգաարդյունավետության ծրագրերի սպասարկումը և այլն:
- «Տեղական գործընթացների խմբեր», որոնց նպատակն է զարգացնել տեղի հասարակությունը և տնտեսությունը՝ համագործակցության միջոցով (օրինակ՝ ԵՄ դրամաշնորհների տրամադրումը ՀԿ-ներին կամ տեղական բիզնեսներին):

Նիդերլանդներ: Նիդերլանդներում միջհամայնքային համագործակցության տեսակները սահմանվում են օրենքով: Ըստ վերջին՝ 2015 թ. փոփոխությունների գոյություն ունի 5 տեսակի համագործակցություն.

1. Arrangement՝ պայմանավորվածություն. սրա շրջանակներում համայնքների միջև կնքվում է իրավական պայմանագիր՝ առանց որևէ լիազորության պատվիրակման, որը համագործակցության բավական թեթև ձև է:

2. Central municipality՝ կենտրոնական համայնք. համագործակցության այս տարբերակի դեպքում համայնքներից մեկի լիազորությունները փոխանցվում են մյուսին:

3. Joint body՝ համատեղ մարմին. այս պարագայում համագործակցության մարմինն հիմնականում պատվիրակվում են որոշակի սահմանափակ լիազորություններ, մասնավորապես՝ միայն որոշումներ կայացնելու լիազորություն: Համագործակցության այս ձևը կիրառելի է առավելապես մեկ ուղղությամբ (ոլորտում) առկա խնդիրների լուծման համար:

4. Operational organization (նոր)՝ գործառնական կազմակերպություն: Համագործակցության այս տարբերակի հիմնական էությունը միամակարդակ խորհրդի կիրառումն է, ինչի արդյունքում կառավարման գործընթացն իրականացվում է ավելի հեշտ ու արագ կերպով:

5. Public Body՝ հասարակական մարմին: Այս տարբերակը ներկայում ամենաշատ կիրառվողն է և, այսպես ասած, «ամենաուժեղը»: Վերջինս պայմանավորված է մարմնի՝ իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունենալով: Այն կարող է կնքել պայմանագրեր, հավաքագրել սեփական աշխատակազմը, ղեկավարել ֆինանսական միջոցները: Համայնքները, որոնք նման համագործակցության մեջ են, իրենց լիազորությունները պատվիրակում են տվյալ մարմնին:

Այսպիսով՝ վերը նշված 5 տեսակներն իրարից տարբերվում են հիմնականում իրավական կարգավիճակով: Միայն վերջին երկուսն ունեն իրավաբանական անձի կարգավիճակ, սակայն Operational organization-ը, ինչպես նշվեց, կարող է ունենալ միայն մեկ մակարդակից բաղկացած կառավարման

մարմին, իսկ Public body-ն՝ ընդհանուր խորհուրդ, գործադիր խորհուրդ, նախագահություն:

Նիդերլանդներում համայնքների համագործակցության հիմնական ուղղություններն են՝ քաղաքաշինություն ու շրջակա միջավայր, զբաղվածություն, սոցիալական քաղաքականություն, կառավարում, կրթություն, մշակույթ և սպորտ, տնտեսական զարգացում, զբոսաշրջություն, հասարակական անվտանգություն, տրասնպորտ և ենթակառուցվածքներ, ֆինանսներ, բնակարանային ապահովություն:

Ռուսաստանի Դաշնություն: Ռուսաստանի Դաշնությունում միջհամայնքային համագործակցությունը կարգավորվում է «Տեղական ինքնակառավարման կազմակերպման ընդհանուր սկզբունքների մասին» (ընդունված 16.09.2003 թ.) և «Ոչ առևտրային կազմակերպությունների մասին» (ընդունված 08.12.1995 թ.) օրենքներով: Իսկ մինչ այդ համագործակցության իրավական կարգավորումներն իրականացվում էին Քաղաքացիական օրենսգրքի նորմերին համապատասխան:

Այսպիսով՝ ՌԴ-ում միջհամայնքային համագործակցությունը կարող է կազմակերպվել որպես.

- **Ոչ ձևական համագործակցություն**, երբ այն չունի որևէ փաստաթղթային հիմնավորում, այլ համայնքների ղեկավարները ուղղակի կարող են հավաքվել և քննարկել իրենց համայնքներում առկա հիմնախնդիրները, մեկը մյուսից խորհուրդ հարցնել:
- **Մի քանի համայնքների միջև համագործակցություն**, երբ, օրինակ, համայնքների ղեկավարների միջև կնքվում է փոխգործակցության պայմանագիր, ինչի հիման վրա մեկ համայնքի ինչ-որ մասնագետի ծառայություններից համապատասխան վճարի հիման վրա օգտվում են նաև մյուս համայնքների բնակիչները (օրինակ՝ անասնաբույժ, գյուղատնտես և այլն:): Մյուս դեպքում երկու համայնքներ միասին վարձում են ինչ-որ մասնագետի, որի աշխատավարձը վճարվում է երկու համայնքների բյուջեներից: Կամ մեկ համայնքի հիվանդանոցային տեղերի կամ մանկապարտեզի տեղերի որոշ մասը տրամադրվում է մյուս համայնքի բնակիչներին: Համագործակցության այս ձևն ավելի պարտավորեցնող է, քան ոչ ձևական համագործակցության տեսակը, սակայն այն չի պարտադրում որոշակի ներդրումներ: Միաժամանակ, համագործակցության մեջ ընդգրկված համայնքներից յուրաքանչյուրը ցանկության դեպքում կարող է դուրս գալ համագործակցության կազմից:
- **Համատեղ կազմակերպություններ**, երբ համայնքները միասին ստեղծում են կազմակերպություններ: Համագործակցության այս ձևը բավական պարտավորեցնող է, քանի որ ենթադրում է որոշակի ներդրումներ, իսկ պայմանագրում առկա դրույթները պարտադիր են համագործակցության կազմի մեջ մտնող բոլոր համայնքների համար:

Համատեղ կազմակերպությունների բնորոշ գծերն են.

- իրավաբանական անձի կարգավիճակը,
- կառուցվածքը որոշվում է համայնքների ՏԻ մարմինների կողմից,
- տնօրենների խորհուրդը կազմված է համայնքների ՏԻՄ ներկայացուցիչներից,
- կանոնադրության մեջ հստակեցված է, թե ՏԻՄ-ին որ որոշումների կայացումն է վերապահված:

2015 թ. Հայաստանում սկիզբ դրված համայնքների խոշորացման գործընթացի հիմնական նպատակներից մեկը տեղական ինքնակառավարման մակարդակում ապակենտրոնացման գործընթացի հետագա խորացումն էր: Մասնավորապես, համաձայն «Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգի», համայնքների խոշորացումից ակնկալվում էր հետևյալը.

- Ֆինանսական և այլ ռեսուրսների կենտրոնացումը հնարավորություն կտա նոր ձևավորվող համայնքին մատուցելու օրենքով նախատեսված համայնքային այլ ծառայություններ, որոնք նախկին համայնքները չէին մատուցում:
- Համայնքներին պատվիրակված լիազորությունների շարունակական փոխանցման հնարավորությունների ստեղծում:
- Հետագա ապակենտրոնացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծում:

Սակայն, ուսումնասիրելով «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքում տեղի ունեցած փոփոխությունները, տեսնում ենք, որ հիմնականում ոչ թե տեղական ինքնակառավարման մարմիններին փոխանցվել են նոր լիազորություններ, այլ նախկին կամավոր լիազորությունները վերաձևակերպվել են՝ որպես պետության պատվիրակված լիազորություններ, ինչը ենթադրում է, որ դրանք ենթակա են պետության կողմից պարտադիր ֆինանսավորման: Այսինքն՝ հայեցակարգով նախատեսված ֆինանսական միջոցների տնտեսման ու կենտրոնացման արդյունքում նոր ձևավորված համայնքների կողմից նոր ծառայությունների մատուցման գաղափարը իրատեսական չէր: Օրինակ՝

- Եթե, ըստ 2002 թ. օրենքի, պաշտպանության կազմակերպման բնագավառում համայնքի ղեկավարի կամավոր լիազորություններից էր այն, որ նա աջակցում էր քաղաքացիական պաշտպանության մարմինների գործունեությանը, զինծառայողների ընտանիքների սոցիալական պաշտպանվածության բարելավմանը, ինչպես նաև զինծառայությունից արձակվածների, պատերազմի վետերանների սոցիալական խնդիրների լուծմանը, բնակչության, հատկապես երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակությանը, ապա, ըստ 2016 թ. խմբագրված օրենքի, այդ լիազորությունները դրված են համայնքի ղեկավարի վրա՝ որպես պետության պատվիրակված լիազորություն-

ներ: Այս լիազորություններից զատ, որպես պատվիրակած լիազորություն, համայնքի ղեկավարն ապահովում է համայնքի աշխարհագրային պայմանական բրիգադի և (կամ) գումարտակի համալրումն աշխարհագրայիններով՝ համապատասխան համայնքում հաշվառված քաղաքացիներից:

- Եթե, ըստ 2002 թ. օրենքի, համայնքի ղեկավարը գյուղատնտեսության ոլորտում օժտված էր պետության պատվիրակած որոշ լիազորություններով, ապա, ըստ 2016 թ. խմբագրված օրենքի, սույն ոլորտում համայնքի ղեկավարի վրա որևէ լիազորություն դրված չէ: Փոխարենը՝ ավելացել է մեկ հոդված՝ «Համայնքի ղեկավարի գործունեությունը անասնաբուժության և բուսասանիտարիայի բնագավառում», որտեղ համայնքի ղեկավարին օժտել են պետության պատվիրակած լիազորություններով, որոնք, սակայն, սահմանափակվում են այս կամ այն գործառույթների իրականացմանն աջակցությամբ: Այսինքն՝ համայնքի ղեկավարը ոչ թե կազմակերպում է այդ բնագավառի գործունեությունը, այլ հիմնականում աջակցում դրա գործունեության իրականացմանը: Այստեղ հարկ ենք համարում նշել, որ, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ բնակավայրերի շուրջ 95%-ը գյուղական է, անհրաժեշտ է համայնքի ղեկավարի լիազորությունները գյուղատնտեսության ոլորտում ավելացնել, ինչը կնպաստի ապակենտրոնացմանն ու տվյալ բնակավայրերի զարգացմանը:

Ուսումնասիրելով «Տարածքային կառավարման մասին» ՀՀ օրենքով մարզպետին վերապահված լիազորությունները տնտեսության այս կամ այն բնագավառում և համեմատելով դրանք համայնքի ղեկավարին վերապահված լիազորությունների հետ՝ տեսնում ենք, որ բոլոր բնագավառներում, որտեղ մարզպետն ունի լիազորություններ, լիազորություններ ունի նաև համայնքի ղեկավարը: Ընդ որում, մարզպետը հիմնականում կատարում է միջնորդի դեր ՏԻՄ և այս կամ այն ոլորտի պետական լիազորված մարմնի միջև: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ ՀՀ յուրաքանչյուր մարզ կազմված է համայնքներից, համայնքների թիվն այս պահին 71 է, Երևանը ներառյալ, հետևաբար՝ ՀՀ յուրաքանչյուր մարզ միջինում ընդգրկում է 7 համայնք: Կարծում ենք՝ այս պարագայում մարզպետարանների գործունեության իմաստն աստիճանաբար նվազելու է, և մարզպետին ու նրա աշխատակազմին վերապահված լիազորությունները հնարավոր կլինի փոխանցել կա՛մ ՏԻՄ-ին, կա՛մ միջհամայնքային միավորումներին:

Հայտնի է, որ թե՛ ՀՀ Սահմանադրությունում (հոդված 189), թե՛ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ բոլոր օրենքներում առկա է միջհամայնքային միավորումներին վերաբերող գլուխ: Ավելին, 7.03.2018 թ. ՀՀ ԱԺ-ն ընդունել է «Միջհամայնքային միավորումների մասին» օրենքը, որտեղ հստակ կերպով սահմանված են ՄՀՄ իրավական կարգավիճակը, ձևավոր-

ման կարգը, լիազորությունները և այլն: Ավելին, համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգով նախատեսվում էր, որ համայնքները համատեղ խնդիրներ լուծելու նպատակով կարող են սեփական նախաձեռնությամբ կամ կառավարության որոշումով միավորվել՝ ստեղծելով միջհամայնքային միավորում:

Ի հարկե, Հայաստանում տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորումից ի վեր որևէ միջհամայնքային միավորում չի ձևավորվել: Ժամանակին կար կարծիք, որ ՄՀՄ ձևավորմանը խոչընդոտում է այն, որ չկա հստակ օրենսդրական դաշտ: Սակայն, 2018 թ.՝ «Միջհամայնքային միավորման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից հետո էլ, որևէ ՄՀՄ չձևավորվեց: Միաժամանակ, անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ միջհամայնքային համագործակցության որոշ ձևեր Հայաստանում ձևավորվել և գործել են, որոնք ունեցել են իրավաբանական անձանց միության կարգավիճակ. ճիշտ է, դրանց մի մասը կրում է «համայնքների միություն» և «միջհամայնքային միավորում» անվանումը, սակայն չունի հանրային իրավունքի իրավաբանական անձի կարգավիճակ:

Դեռևս 2010 թ. Արարատի մարզի 15 համայնք ստեղծեց «Վեղի միջհամայնքային միավորում» իրավաբանական անձանց միությունը, որը զբաղվում էր այդ համայնքներում աղբահանության կազմակերպմամբ և աղբի տեսակավորմամբ: Նշված ծրագրի իրականացման համար Եվրոպայի միությունը աջակցության կարգով 200 հազար եվրո դրամաշնորհ էր հատկացրել: Ծրագրի ներդրման 20%-ն էլ իրականացրել են միավորման մեջ ընդգրկված համայնքները:

Միությունը ստեղծել է «Մաքուր երկիր» ՄՊԸ, նշված գումարով ձեռք է բերել 8 աղբատար մեքենաներ, աղբամաններ և այլն: Միավորման կազմի մեջ ընդգրկված համայնքներից մեկի վարչական սահմանում 5 հա հողատարածք է հատկացվել աղբավայր հիմնելու համար: Ծրագրի բյուջեից 21 մլն դրամ հատկացվել է տարածքը փորձաքննելու, ցանկապատելու, վարչական շենք կառուցելու, ենթակառուցվածքներով ապահովելու նպատակով:

«Մաքուր երկիր» ՄՊԸ-ն բնակչությանը բաժանում էր պոլիէթիլենային պարկեր, որոնցում հավաքվում էր կենցաղային աղբը: Ընկերությունն աղբը տեսակավորում էր, բայց չէր վերամշակում:

Ընկերությունն իր գործունեությունը դադարեցրել է 2017 թ.:

Համայնքների միություններ կազմած միջհամայնքային կառույցները (ՄՀԿ) հիմնականում զբաղվել են տվյալ միության անդամ համայնքներում գույքահարկի և հողի հարկի տվյալների բազաների վարման և այդ հարկատեսակների հավաքագրման գործընթացով:

Այսպես՝ 1.01.2017 թ. դրությամբ ՀՀ-ում գործում էին 12 համայնքային միություններ, որոնց կազմում ներառված էին 185 համայնք և 41 միջհամայնքային կառույց՝ 133 համայնքով (Հայաստանում այդ ժամանակ համայնքների

թիվը 792 էր)³⁹:

1.01.2021 թ. դրությամբ համայնքային միությունների թիվը կազմել է 31՝ ընդգրկելով 64 համայնք, իսկ միջհամայնքային կառույցների թիվը՝ 43՝ ընդգրկելով 92 համայնք (Հայաստանում այդ ժամանակ համայնքների թիվը 482 էր):⁴⁰

Սակայն, պետք է նշել, որ, համայնքներում գույքահարկի և հողի հարկի տվյալների բազաների վարման և այդ հարկատեսակների հավաքագրման գործընթացով պայմանավորված, միջհամայնքային համագործակցությունն այլևս արդյունավետ չէ, քանի որ համայնքների խոշորացման արդյունքում այդ գործունեությունն այսուհետ իրականացնում են խոշորացված համայնքներն ինքնուրույն:

2.2

ՀՀ ՏԻՄ ֆինանսական ապակենտրոնացման գնահատում և վերլուծություն

Պետական կառավարման համակարգի ապակենտրոնացման, այսինքն, ըստ աստիճանակարգի, դեպի առավել ցածր տարածքային մակարդակ իրավասությունների և լիազորությունների փոխանցման, տարածքային կառավարման մարմիններին տնտեսական քաղաքականություն վարելու առավել մեծ ինքնավարության տրամադրման հիմնահարցերը եղել և մնում են հետազոտողների ուշադրության կենտրոնում՝ աշխարհի տարբեր երկրներում: Դրանց իրականացումը հատկապես արդիական դարձավ 2020 թ. կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված ճգնաժամային իրավիճակում:

Ընդունված է առանձնացնել ապակենտրոնացման տարբեր տեսակներ՝ վարչական, քաղաքական և ֆինկալ: Ֆինկալ կամ բյուջետային ապակենտրոնացումն իր հերթին կարող է բնութագրվել եկամուտների, ծախսերի կամ հարկերի ապակենտրոնացման ցուցանիշներով: Աշխարհի երկրներում վերջին տասնամյակում դիտվել է վարչական և ծախսերի կառավարման ապակենտրոնացման աճ, մինչդեռ եկամուտների ապակենտրոնացում, այսինքն՝ համախմբված բյուջեի եկամուտների կազմում տեղական ինքնակառավարման մարմինների մասնաբաժնի ավելացում, որպես կանոն, չի իրականացվել:

Ընդհանուր առմամբ, ապակենտրոնացումը կարելի է դիտել և՛ որպես գործընթաց, և՛ որպես արդյունք: Ֆինկալ ապակենտրոնացման գործընթացի վերլուծությունը ենթադրում է, օրինակ, լիազորությունների փոխանցման

³⁹ Տեղական ինքնակառավարումը Հայաստանում (2016 թ.), գիրք 9 /խմբ. Վահրամ Շահրազյանի.- Եր.: 2017, էջ 33:

⁴⁰ Տեղական ինքնակառավարումը Հայաստանում (2020 թ.), գիրք 13 / խմբ. Վահրամ Շահրազյանի.- Եր.: «Աստղիկ», 2021, էջ 31:

ուղղությունների գնահատում այն դեպքում, երբ արդյունքը բնութագրում է բյուջետային համակարգի ուղղահայաց կառուցվածքը:

Չնայած ապակենտրոնացման և հասարակական կյանքի տարբեր կողմերի ու երևույթների հետ դրա փոխկապվածության հիմնահարցերի բազմազանությանը՝ հետազոտական մեծ նշանակություն ունի ապակենտրոնացումից սոցիալ-տնտեսական օգուտներ քաղելու ինստիտուցիոնալ կառուցակարգերի վերլուծությունը: Տվյալ ոլորտը չափազանց լայն է՝ ներառելով ինչպես ծախսային և եկամտային լիազորությունների, միջբյուջետային տրանսֆերտների ուղղահայաց բաշխման և բյուջետային կոշտ սահմանափակումների պահպանման կառուցակարգերը, այնպես էլ ընդունված կանոնների հետևում թաքսված ֆիսկալ խթանները: Մասնավորապես՝ ապակենտրոնացման գործնական իրականացումը, որպես գործողությունների ծրագիր, պայմանավորված է տեղական ինքնակառավարման մակարդակի հետ կապված քաղաքական շահերով: Դրանց համապատասխան՝ ձևավորվում են լիազորությունների բաշխման բնույթը և ապակենտրոնացման աստիճանը: Ուստի պատահական չէ, որ հետազոտության առավել հեռանկարային ոլորտներ են համարվում արդյունավետ ապակենտրոնացման ինստիտուցիոնալ տարրերի վերլուծությունն ու մշակումը:

Ոչ հաճախ նշվում են նաև այլ ուղիներ, որոնցով ապակենտրոնացումը կարող է հանգեցնել առավել արդյունավետ տնտեսական զարգացման՝ միջտարածքային մրցակցություն, զարգացման համապետական նախագծերի իրականացում՝ հաշվի առնելով տարածքային առանձնահատկությունները, ինչպես նաև սոցիալական կապիտալի աճի, քաղաքացիական հասարակության զարգացման և իշխանության հաշվետվողականության հաստատման խթանում:

Ընդհանրապես, տնտեսական զարգացման վրա ապակենտրոնացման ազդեցության բնույթի վերաբերյալ հարցի բարդությունը պայմանավորված է աներկբա պատասխանի բացակայությամբ, քանի որ այն պահանջում է ապակենտրոնացման որոշակի գործիքների հետազոտություն սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական համակարգերում:

Աշխարհի երկրները ցուցադրում են ծախսերի և, համապատասխանաբար, կառավարման մակարդակների միջև ծախսային պարտավորությունների կենտրոնացման կամ, ընդհակառակը, ապակենտրոնացման քաղաքականության տարբեր ուղղություններ: Չկա նաև մեկ միասնական մոտեցում, որը կբացատրի տարբեր երկրներում հանրային կառավարման մակարդակների միջև լիազորությունների բաշխման առանձնահատկությունները: Երկրները զգալիորեն տարբերվում են ծախսերի, եկամուտների, հարկերի ապակենտրոնացման և ուղղահայաց անհավասարակշռության առումով: Մեծ նշանակություն ունեն միջբյուջետային տրանսֆերտները (դրամաշտրփները), որոնց դերը մինչ օրս միատեսակ չէ ինչպես ընդհանուր առմամբ (նպաստ՝ում են դրանք տնտեսական աճին, թե՛ ոչ), այնպես էլ տարածաշրջանների՝ տնտեսա-

կան ցնցումներին դիմագրավելու պատրաստության, այսինքն՝ դրանց նկատմամբ տարածքային կայունության մակարդակի բարձրացման տեսանկյունից:

2020 թ. կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված ճգնաժամի պայմաններում բոլոր երկրներում կենտրոնական կառավարման մարմինները ստիպված առավել շատ լիազորություններ տրամադրեցին տարածաշրջաններին: Դա հանգեցրեց նոր եզրույթի առաջացմանը՝ «պարտադրված ապակենտրոնացում» (forced decentralization): Սակայն, պարզվեց, որ տեղական ինքնակառավարման մարմինները ոչ բոլոր դեպքերում կարողացան ամբողջությամբ օգտվել այդ լիազորություններից, առաջին հերթին, ռեսուրսների անբավարարության և հակաճգնաժամային միջոցառումները պատշաճ մակարդակով իրականացնելու սահմանափակ հնարավորությունների պատճառով:

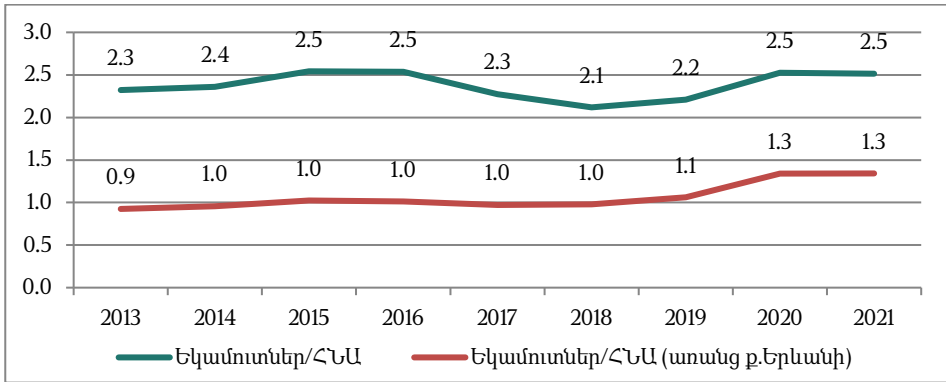
ՀՀ-ում տարիներ շարունակ իշխանությունները բազմիցս փորձել են հանրային կառավարման համակարգում բարձրացնել տեղական ինքնակառավարման համակարգի նշանակությունը, մասնավորապես՝ լիազորությունների սահմանազատման գործընթացի կատարելագործման շրջանակներում: Այնուամենայնիվ, կառավարման լայնածավալ ապակենտրոնացման հարցը դեռևս լուծված չէ ոչ ընդհանուր՝ գաղափարախրավական մակարդակում, ոչ էլ դրա իրականացման որոշակի կառուցակարգերի ներդրման առումով:

2013-2021 թթ. ՀՀ ֆիսկալ ապակենտրոնացման աստիճանը բնութագրող համայնքների բյուջեների եկամուտների հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ի նկատմամբ տատանվել է 2.1-2.5, իսկ առանց Երևան քաղաքի՝ 0.9-1.3 տոկոսային միջակայքում, ընդ որում, ամենաբարձր արդյունքն արձանագրվել է 2015 թ.՝ կազմելով 2.54 տոկոս, իսկ 2021 թ., առանց Երևան քաղաքի՝ 1.3 տոկոս (գծապատկեր 2.1):

Նշված ցուցանիշի մակարդակով ՀՀ-ն մի քանի անգամ զիջում է եվրոպական երկրներին, բացառությամբ Իռլանդիայի (2017-2021 թթ. տատանվել է 2.1-2.4 տոկոսային միջակայքում), Կիպրոսի (2017-2021 թթ. տատանվել է 1.5-2.4 տոկոսային միջակայքում) և Մալթայի (2017-2021 թթ. տատանվել է 0.4-0.5 տոկոսային միջակայքում) (տե՛ս հավելված 10):

Համայնքների բյուջեների եկամուտներ/ՀՆԱ հարաբերակցության մակարդակն առանց Երևան քաղաքի 2021 թ. 2013 թ. համեմատ աճել է 0.4 տոկոսային կետով, ինչը պայմանավորված է եղել համայնքների բյուջեների եկամուտների (առանց Երևան քաղաքի) առաջանցիկ աճի տեմպերով, մասնավորապես՝ տարեկան եկամուտները միջին հաշվով աճել են 10.5, իսկ ՀՆԱ-ն՝ 5.5 տոկոսով:

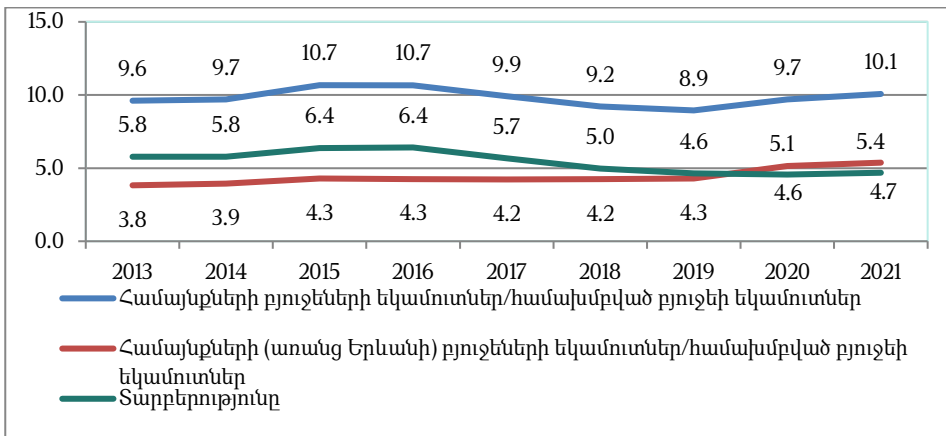
Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում համայնքների բյուջեների եկամուտների մասնաբաժինը համախմբված բյուջեի եկամուտներում տատանվել է 8.9-10.7 տոկոսային միջակայքում: Ամենաբարձր արդյունքն արձանագրվել է 2015 և 2016 թթ. (10.7%), այնուհետև նվազելով՝ 2021 թ. կազմել է 10.1%:

Գծապարկեր 2.1

Համայնքների բյուջեների եկամուտներ/ՀՆԱ հարաբերակցության շարժընթացը, 2013-2021 թթ. (%)⁴¹

Համեմատության համար նշենք, որ այս ցուցանիշով ՀՀ-ն զիջում է Եվրամիության գրեթե բոլոր, մասնավորապես՝ ապակենտրոնացման ամենաբարձր աստիճան ունեցող երկրներին (Դանիա՝ 2020 թ., 65%, Շվեդիա՝ 51.9%) 6.7 և 5.3 անգամ: ՀՀ-ում արձանագրված արդյունքները բարձր են միայն Կիպրոսի (3.7-6.1%) և Մալթայի (1.3-1.5%) ու գրեթե համընկնում են Իռլանդիայի և Հունաստանի ցուցանիշների հետ (տե՛ս գծապատկեր 2.2 և հավելված 10):

Գծապարկեր 2.2

Համայնքների բյուջեների եկամուտների մասնաբաժինը համայնքված բյուջեի եկամուտներում, 2013-2021 թթ. (%)⁴²

⁴¹ Կազմված է ՀՀ ՎԿ՝ <https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae0lea885bb> և ՀՀ ՏԿԵԿ նախարարության տվյալների հիման վրա, <http://old.mtad.am/hy/gerakaxndirner/>

⁴² Կազմված է ՀՀ ՎԿ՝ <https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae0lea885bb> և ՀՀ ՏԿԵԿ նախարարության տվյալների հիման վրա, <http://old.mtad.am/hy/gerakaxndirner/>

ՀՀ համայնքների բյուջեների եկամուտներում, չնայած վերջին տարիների նվազման միտմանը, դեռևս շատ մեծ է Երևան քաղաքի տեսակարար կշիռը. 2013 թ. 60%-ի դիմաց 2021 թ. այն կազմել է շուրջ 47%: Ինչպես ցույց են տալիս հավելված 11-ի և 12-ի տվյալները, 2017 թ.-ից սկսած՝ Երևան քաղաքի և մնացած համայնքների բյուջեների եկամուտների զարգացման ուղղությունները փոխվել են, ընդ որում, մնացած համայնքների բյուջեների եկամուտները սկսել են արձանագրել աճի երկնիշ տեմպեր, ինչը հիմնականում պայմանավորված է պաշտոնական դրամաշնորհների աճով:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում, առանց Երևան քաղաքի համայնքների բյուջեների և համախմբված բյուջեի եկամուտների, հարաբերակցության մակարդակը տատանվել է 4.6-6.4 տոկոսային միջակայքում: Ամենաբարձր արդյունքն արձանագրվել է 2015 և 2016 թթ.՝ կազմելով 6.4 տոկոս:

Գծապատկեր 2.2-ից պարզ է դառնում, որ առանց Երևան քաղաքի համայնքների բյուջեների և համախմբված բյուջեի եկամուտների հարաբերակցության մակարդակն անշեղորեն աճելով՝ 2021 թ. կազմել է 5.4 տոկոս, ինչի արդյունքում, ներառյալ Երևան քաղաքը և առանց Երևանի ցուցանիշի, մակարդակների տարբերությունը 5.8 տոկոսային կետից նվազելով՝ 2021 թ. կազմել է 4.7 տոկոս:

Դիտարկվող ժամանակահատվածում համախմբված բյուջեի եկամուտների կազմում համայնքների բյուջեների (առանց Երևանի) եկամուտների մասնաբաժնի աճը պայմանավորված է եղել հիմնականում փոխադրամիջոցներից գույքային հարկերի և պաշտոնական դրամաշնորհների աճի բարձր տեմպերով, մասնավորապես՝ փոխադրամիջոցներից գույքային հարկերը տարեկան միջին հաշվով աճել են 15.9 տոկոսով, ինչը կապված է ավտոմեքենաների ներմուծման աճի հետ, իսկ պաշտոնական դրամաշնորհների աճի միջին տարեկան տեմպը կազմել է 110.8 տոկոս, ինչն էլ պայմանավորված է եղել ֆինանսական համահարթեցման մասին նոր օրենքով⁴³ և 2018 թ. հունվարի 31-ին ՀՀ կառավարության կողմից սահմանված՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից համայնքներին սուբվենցիաների տրամադրման նոր բազմագործոն ընթացակարգով (տե՛ս աղյուսակ 2.1):

Միջազգային փորձում ֆինանսական ապակենտրոնացման աստիճանը չափվում է նաև համախմբված բյուջեի հարկերի մեջ համայնքների բյուջեների հարկերի տեսակարար կշիռով:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ համայնքների բյուջեների եկամուտների 18-22 տոկոսը կազմել են հարկերը և տուրքերը (տե՛ս հավելված 11), հետևաբար՝ ֆիսկալ ապակենտրոնացման աստիճանը կախված է նաև համայնքների բյուջեների հարկային եկամուտների տեսակներից և հարկման ներուժից:

⁴³ «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք, Երևան, 2015:

ՀՀ համայնքների բյուջեների (առանց Երևանի) եկամուտների և ծախսերի
(մին ՀՀ դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը %-ով) շարժընթացը, 2013-2021 թթ.⁴⁴

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը եկամուտներ, այդ թվում.	42,134.5 (100.0)	46,346.0 (100.0)	51,663.6 (100.0)	51,292.5 (100.0)	54,074.9 (100.0)	58,806.8 (100.0)	69,432.7 (100.0)	82,772.3 (100.0)	93,717.5 (100.0)
Սեփական եկամուտներ	13,230.4 (31.4)	14,444.2 (31.2)	14,661.5 (28.4)	14,670.8 (28.6)	18,145.3 (33.6)	20,584.4 (35.0)	23,570.4 (33.9)	21,762.4 (26.3)	27,193.4 (29.0)
1. Հարկեր և տուրքեր, այդ թվում՝	9,117.1 (21.6)	9,905.2 (21.4)	10,091.6 (19.5)	10,333.4 (20.1)	11,743.5 (21.7)	11,944.5 (20.3)	14,004.7 (20.2)	13,865.8 (16.8)	16,854.5 (18.0)
1.1. գույքային հարկեր անշարժ գույքից	1,324.5 (3.1)	1,337.4 (2.9)	1,353.8 (2.6)	1,349.8 (2.6)	1,536.8 (2.8)	1,546.6 (2.6)	1,686.7 (2.4)	1,634.7 (2.0)	3,733.4 (4.0)
1.2. հողի հարկ	3,522.7 (8.4)	3,521.2 (7.6)	3,327.1 (6.4)	3,128.7 (6.1)	3,547.8 (6.6)	3,199.1 (5.4)	3,577.2 (5.2)	3,055.3 (3.7)	1,450.1 (1.5)
1.3. գույքային հարկեր փոխադրամիջոցներից	3,129.4 (7.4)	3,988.3 (8.6)	4,398.9 (8.5)	4,888.0 (9.5)	5,536.8 (10.2)	5,980.6 (10.2)	7,360.2 (10.6)	7,989.4 (9.7)	10,166.9 (10.8)
1.4. տեղական տուրքեր	815.7 (1.9)	707.1 (1.5)	692.5 (1.3)	658.8 (1.3)	772.8 (1.4)	824.7 (1.4)	909.1 (1.3)	851.9 (1.0)	977.7 (1.0)
1.5. պետական տուրքեր	324.7 (0.8)	350.7 (0.8)	318.7 (0.6)	308.1 (0.6)	349.3 (0.6)	393.4 (0.7)	471.5 (0.7)	334.6 (0.4)	526.5 (0.6)
1.6. այլ հարկային եկամուտներ	0.1 (0.0)	0.5 (0.0)	0.6 (0.0)	0.0 (0.0)	- (0.0)	0.0 (0.0)	- (0.0)	- (0.0)	- (0.0)
2. Պաշտոնական դրամաշնորհներ	28,598.6 (67.9)	31,431.4 (67.8)	36,376.3 (70.4)	36,043.3 (70.3)	35,444.5 (65.5)	37,456.6 (63.7)	44,669.6 (64.3)	58,948.1 (71.2)	65,156.1 (69.5)
3. Այլ եկամուտներ, այդ թվում.	4,418.8	5,009.5	5,195.7	4,915.9	6,887.0	9,405.6	10,758.4	9,958.4	11,706.9

⁴⁴ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

	(10.5)	(10.8)	(10.1)	(9.6)	(12.7)	(16.0)	(15.5)	(12.0)	(12.5)
3.1. պատվիրակված լիազորություններից եկամուտներ	181.4	295.7	381.4	368.3	28.3	364.7	367.1	362.5	264.1
	(0.4)	(0.6)	(0.7)	(0.7)	(0.1)	(0.6)	(0.5)	(0.4)	(0.3)
Ընդամենը ծախսեր, այդ թվում.	40,968.4	45,543.1	52,161.7	51,679.9	53,403.6	55,577.3	66,135.1	74,051.8	92,727.9
	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)
Ա. Ընթացիկ ծախսեր, այդ թվում.	37,637.3	41,387.1	46,747.3	47,239.3	48,961.7	49,237.8	53,080.0	54,752.3	63,118.1
	(91.9)	(90.9)	(89.6)	(91.4)	(91.7)	(88.6)	(80.3)	(73.9)	(68.1)
1.1. աշխատանքի վարձատրություն	14,846.1	15,348.1	17,265.7	17,739.6	17,593.7	16,470.8	17,113.4	18,858.0	20,437.4
	(36.2)	(33.7)	(33.1)	(34.3)	(32.9)	(29.6)	(25.9)	(25.5)	(22.0)
1.2. ծառայությունների և ապրանքների ձեռքբերում	9,596.4	10,784.0	11,613.2	10,803.7	10,830.1	10,297.5	10,368.6	9,776.5	11,518.8
	(23.4)	(23.7)	(22.3)	(20.9)	(20.3)	(18.5)	(15.7)	(13.2)	(12.4)
1.3. տոկոսավճարներ	2.2	-	-	-	-	1.4	0.7	640.5	151.4
	(0.0)	-	-	-	-	(0.0)	(0.0)	(0.9)	(0.2)
1.4. սուբսիդիաներ	8,492.1	9,814.1	11,108.7	12,315.8	13,779.9	15,255.5	17,617.9	18,126.5	21,569.9
	(20.7)	(21.5)	(21.3)	(23.8)	(25.8)	(27.4)	(26.6)	(24.5)	(23.3)
1.5. դրամաշնորհներ	2,505.4	3,040.3	3,888.4	3,795.3	4,706.0	5,318.5	5,932.5	5,920.4	7,063.8
	(6.1)	(6.7)	(7.5)	(7.3)	(8.8)	(9.6)	(9.0)	(8.0)	(7.6)
1.6. սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ	1,699.7	1,787.2	2,008.5	2,055.5	1,894.2	1,428.1	1,487.4	1,619.7	1,767.7
	(4.1)	(3.9)	(3.9)	(4.0)	(3.5)	(2.6)	(2.2)	(2.2)	(1.9)
1.7. այլ ծախսեր	495.4	613.4	862.8	529.3	157.8	465.9	559.3	387.0	609.1
	(1.2)	(1.3)	(1.7)	(1.0)	(0.3)	(0.8)	(0.8)	(0.5)	(0.7)
Բ. Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	6,483.4	7,492.8	8,213.9	7,446.7	7,805.7	10,217.0	18,467.8	28,061.1	42,214.8
	(15.8)	(16.5)	(15.7)	(14.4)	(14.6)	(18.4)	(27.9)	(37.9)	(45.5)
Գ. Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	-3,152.2	-3,336.8	-2,799.5	-3,006.1	-3,363.8	-3,877.6	-5,412.7	-8,761.5	-12,604.9
	(7.7)	(7.3)	(5.4)	(5.8)	(6.3)	(7.0)	(8.2)	(11.8)	(13.6)

Ըստ «ՀՀ բուջեղատային համակարգի մասին» ՀՀ՝ Հայաստանի Հանրապետության բյուջեղատային համակարգը երկու մակարդակի՝ պետական և համայնքների բյուջեղների ամբողջությունն է⁴⁵:

Հիմք ընդունելով «Հարկային օրենսգրքի մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ և 7-րդ հոդվածները⁴⁶, «ՀՀ բուջեղատային համակարգի մասին»⁴⁷ և «Տեղական ինքնակառավարման մասին»⁴⁸ ՀՀ օրենքներով պետական բյուջեղի եկամուտների ձևավորման համար սահմանվել և ամրագրվել են 7-ական պետական հարկ և վճարներ (այդ թվում՝ պետական տուրքեր), իսկ համայնքային բյուջեղների համար՝ 3 տեղական հարկ (հողի հարկ՝ համայնքի վարչական տարածքում գտնվող հողի համար, գույքահարկ՝ համայնքի վարչական տարածքում գտնվող գույքի համար և հյուրանոցային հարկ), ինչպես նաև 3 պետական հարկերից մասհանումներ (եկամտային հարկ, շահութահարկ և բնապահպանական վճարներից մասհանումներ, որոնց տոկոսաչափերը սահմանվում են յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեղի մասին օրենքով) և պետական ու տեղական տուրքեր:

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ-ում տարբեր մակարդակների բյուջեղներին ամրագրված 10 հարկատեսակից 3-ը կամ 30%-ը համարվում է համայնքների բյուջեղների հարկային եկամուտների ձևավորման աղբյուր, մինչդեռ 2013-2021 թթ. ժամանակահատվածում տեղական հարկերից մուտքերի մասնաբաժինը համախմբված բյուջեղի բոլոր հարկային (բացառապես հարկերի) մուտքերի մեջ տատանվել է 1.8-2.1 տոկոսային միջակայքում⁴⁹, իսկ տեղական հարկեր և տուրքեր/ընդամենը հարկեր և տուրքեր հարաբերակցությունը՝ 2.0-2.4 (առանց Երևանի՝ 0.9-1.0%) տոկոսային միջակայքում (տե՛ս գծապատկեր 2.3):

Ֆիսկալ ապակենտրոնացման այս ցուցանիշով ևս ՀՀ-ն մի քանի անգամ զիջում է Եվրամիության գրեթե բոլոր երկրներին, իսկ Դանիային և Շվեդիային՝ ավելի քան 10 անգամ: ՀՀ-ում արձանագրված արդյունքները բարձր են միայն Չեխիայից (1-1.3%), Էստոնիայից (0.8-1.2%) և Լիտվայից (1.1-1.3%) և գրեթե համընկնում են Իռլանդիայի, Սլովակիայի և Հունաստանի տեղական հարկեր և տուրքեր/ընդամենը հարկեր և տուրքեր հարաբերակցության մակարդակի հետ (տե՛ս հավելված 13):

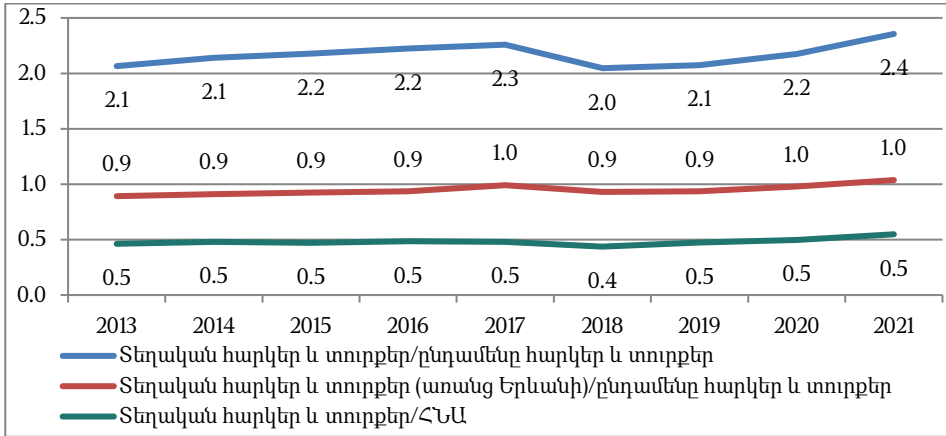
⁴⁵ «ՀՀ բյուջեղատային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 3, Երևան, 1997:

⁴⁶ «ՀՀ հարկային օրենսգրքի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 6 և 7, Երևան, 2016:

⁴⁷ «ՀՀ բյուջեղատային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 17 և 28, Երևան, 1997:

⁴⁸ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 86, Երևան, 2002:

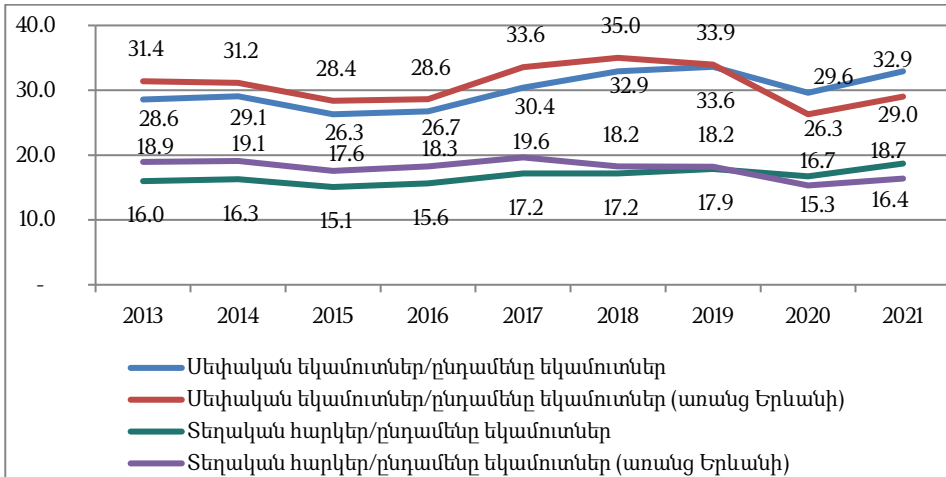
⁴⁹ «Հայաստանի ֆինանսների վիճակագրություն 2021», վիճակագրական ժողովածու, ՀՎԿ, Երևան, 2021, էջ 10-13:

Գծապարկեր 2.3

Տեղական հարկերի և տուրքերի մասնաբաժնի շարժընթացն ընդամենը հարկերի և տուրքերի ու ՀՆԱ-ի մեջ, 2013-2021 թթ. (%)⁵⁰

Ֆիսկալ ապակենտրոնացման մակարդակը և համայնքների բյուջեների անկախության աստիճանը որոշող ցուցանիշներից են նաև համայնքների բյուջեների բոլոր եկամուտների մեջ սեփական եկամուտների և տեղական հարկերի տեսակարար կշիռները:

Գծապարկեր 2.4

Համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների և տեղական հարկերի հարաբերակցության շարժընթացն ընդամենը եկամուտների նկատմամբ, 2013-2021 թթ. (%)

⁵⁰ Կազմված է ՀՀ ՎԿ՝ <https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae0lea885bb> և ՀՀ ՏԿԵԿ նախարարության տվյալների հիման վրա, <http://old.mtad.am/hy/gerakaxndirner/>

Գծապատկեր 2.4-ի տվյալները վկայում են, որ 2013-2021 թթ. ընթացքում ՀՀ համայնքների բյուջեների ընդհանուր եկամուտներում սեփական եկամուտների տեսակարար կշիռն ավելացել է 4.3 տոկոսային կետով, սակայն այն դեռևս բավական ցածր է՝ շուրջ 33%, ընդ որում, 2.7 տոկոսային կետով ավելացել է նաև տեղական հարկերի մասնաբաժինը: Տեղական հարկերի մասնաբաժնի ավելացումը հատկապես 2018 թ.-ից հետո պայմանավորված է եղել փոխադրամիջոցների, ինչպես նաև անշարժ գույքի գույքային հարկերով: Վերջինս 2020 թ. համեմատ ավելացել է շուրջ երկու անգամ և պայմանավորված է եղել Երևան քաղաքում անշարժ գույքի հարկման բազայի փոփոխությունով: Հատկանշական է, որ թեպետ առանց Երևան քաղաքի տեղական հարկերը բացարձակ արտահայտությամբ (բացառությամբ հողի հարկի, ինչը պայմանավորված է եղել թերակատարումով) աճել են, նշված ցուցանիշները (սեփական եկամուտներ/ընդամենը եկամուտներ և տեղական հարկեր/ընդամենը եկամուտներ) նվազել են շուրջ 2.5 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 29.0% և 16.4%, ինչը ֆիսկալ ապակենտրոնացման հակառակ գործընթացի՝ կենտրոնացման խորացման վկայություն պետք է համարել: Այդ մասին է վկայում նաև տեղական տուրքերի տեսակարար կշռի զգալի նվազումը և՛ ընդհանուր, և՛ սեփական եկամուտների կազմում՝ չնայած տատանումներով բացարձակ աճին: Այսպես՝ ՀՀ համայնքների բյուջեների ընդհանուր եկամուտներում տեղական տուրքերի մասնաբաժինը դիտարկվող ժամանակաշրջանում նվազելով 0.8, իսկ սեփական եկամուտների կազմում՝ 4 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմել է համապատասխանաբար՝ 2.5% և 7.5%: Առանց Երևան քաղաքի նշված ցուցանիշները զարգացման գրեթե նույնատիպ վարք են դրսևորել՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 1.0% և 3.6% (տե՛ս հավելված 11 և աղյուսակ 2.1):

Հավելված 11-ի, 12-ի և աղյուսակ 2.1-ի տվյալներից պարզ է դառնում, որ 2021 թ. ՀՀ համայնքների բյուջեների ընդհանուր եկամուտների 28.8%-ը կազմել են այլ եկամուտները: Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում դրանք տատանվել են 28-38%-ի շրջանակներում՝ ամենաբարձր արժեքն արձանագրելով 2016 թ.: Հարկ է նշել, որ Երևան քաղաքում նշված ցուցանիշը 1.6 անգամ գերազանցում, իսկ մնացած համայնքներում՝ 2.3 անգամ զիջում է միջին հանրապետական մակարդակը՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 47.4% և 12.5%: Ընդ որում, Երևան քաղաքում այլ եկամուտների ավելի քան 76%-ը բաժին է ընկնում ՀՀ կառավարության կողմից պատվիրակված լիազորությունների կատարման համար տրամադրվող գումարներին: Հարկ ենք համարում նշել, որ պատվիրակված լիազորություններից ստացված գումարների շուրջ 99%-ը բաժին է ընկնում Երևան քաղաքին: Մնացած համայնքներում այլ եկամուտների կազմում զգալի կշիռ են կազմում տեղական վճարները, որոնց մասնաբաժինը 2013-2021 թթ. տատանվել է 23-50 տոկոսային միջակայքում՝ 2021 թ. կազմելով 44% (տե՛ս աղյուսակ 2.2):

Նշենք նաև, որ դիտարկվող տարիներին ՀՀ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների ընդհանուր եկամուտների կազմում տեղական վճարների տեսակարար կշիռը տատանվել է 2-8%-ի, իսկ սեփական եկամուտների մեջ՝ 8-23%-ի սահմաններում՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 6% և 19%: Հարկ ենք համարում ասել, որ, առանց Երևան քաղաքի, համայնքների տեղական վճարների ավելի քան 85%-ը կազմում են աղբահանության (ավելի քան 40%), համայնքների ենթակայության տակ գործող նախադպրոցական և արտադպրոցական հաստատություններից օգտվելու համար վճարները:

Վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների սեփական եկամուտների մեջ տեղական հարկերը կազմել են 55-65%, իսկ տուրքերը և վճարները համապատասխանաբար՝ 5.5-8.6 և 8.0-23.0% կամ հարկերը, տուրքերը և վճարները միասին՝ շուրջ 80% (տե՛ս աղյուսակ 2.2 և աղյուսակ 2.3):

Հաշվի առնելով համայնքների սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական իրավիճակները, ինչպես նաև տեղական հարկերի հարկման ներուժը և տեղական վճարների տեսակները՝ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների ավելացման հնարավորությունները բավական սահմանափակ են:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում ՀՀ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների հաշվին ծածկվել է հանրային ծախսերի 26-37%-ը, իսկ առանց Երևանի՝ 28-37%-ը, ընդ որում, 2018 թ. ցուցանիշի մակարդակը նվազել է՝ 2021 թ. կազմելով 29.3%: Հարկ է նշել, որ, առանց Երևանի, համայնքների բյուջեների տեղական հարկեր և տուրքեր/հանրային ծախսեր հարաբերակցությունը տատանվել է 18-22 տոկոսային միջակայքում (հավելված 12, 13 և աղյուսակ 2.1):

Համեմատության համար նշենք, որ տեղական հարկեր/հանրային ծախսեր հարաբերակցության ցուցանիշով ՀՀ-ն գերազանցում է մի շարք ունիտար (միացյալ) եվրոպական երկրների՝ Չեխիա, Էստոնիա, Լիտվա, Լատվիա, Հոլանդիա և Սլովակիա (հավելված 14):

Սակայն, սա դեռ չի նշանակում, որ ՀՀ-ում ֆիսկալ ապակենտրոնացման մակարդակը բարձր է այդ երկրներից, քանի որ այդ երկրների սեփական եկամուտներում մեծ մասնաբաժին ունեն ոչ հարկային եկամուտները, ինչի արդյունքում էլ ավելի բարձր են եկամուտներ/ՀՆԱ հարաբերակցության մակարդակները (հավելված 10):

ՀՀ համայնքների բյուջեների հանրային ծախսերում սեփական եկամուտների փոքր մասնաբաժինը հանգեցրել է ուղղահայաց հարկաբյուջետային անհամամասնությունների: Սա նշանակում է, որ զգալի է համայնքների կախվածությունը պետական բյուջեից հատկացվող միջոցներից: Այդ անհամամասնությունները վերացնելու համար, որպես կանոն, կիրառվում են տրանսֆերտների (պաշտոնական դրամաշտրիկներ) և փոխառությունների տարբեր կառուցակարգեր:

ՀՀ համայնքների բյուջեների այլ եկամուտների կազմի
(մլն ՀՀ դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը %-ով) շարժընթացը, 2013-2021 թթ.⁵¹

Ցուցանիշներ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Այլ եկամուտներ, որից	29,881.4	35,459.9	44,999.8	48,758.3	42,579.0	41,444.6	46,617.8	43,764.4	50,478.4
	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)
Եկամուտներ ապրանքների մատակարարումից և ծառայությունների մատուցումից, որից	21,043.9	25,614.5	35,159.9	39,020.6	30,844.5	25,590.6	28,521.7	26,735.5	30,109.7
	(70.4)	(72.2)	(78.1)	(80.0)	(72.4)	(61.7)	(61.2)	(61.1)	(59.6)
պատվիրակված լիազորություններից	20,644.4	25,301.8	34,827.0	38,684.9	30,389.7	25,339.7	28,248.9	26,573.8	29,848.4
	(98.1)	(98.8)	(99.1)	(99.1)	(98.5)	(99.0)	(99.0)	(99.4)	(99.1)
Վարչական գանձումներ, որից	4,643.1	4,914.5	4,693.0	4,901.7	6,364.8	9,993.5	11,055.1	9,370.0	12,532.3
	(15.5)	(13.9)	(10.4)	(10.1)	(14.9)	(24.1)	(23.7)	(21.4)	(24.8)
տեղական վճարներ	4,209.5	4,301.1	4,266.5	4,493.7	5,828.3	9,478.1	10,015.9	8,025.9	10,759.5
	(90.7)	(87.5)	(90.9)	(91.7)	(91.6)	(94.8)	(90.6)	(85.7)	(85.9)
ինքնակամ կառուցված շենքերի, շինությունների օրինականացման համար վճարներ	433.6	613.5	426.4	407.9	536.5	515.4	1,039.2	1,344.0	1,772.8
	(9.3)	(12.5)	(9.1)	(8.3)	(8.4)	(5.2)	(9.4)	(14.3)	(14.2)

⁵¹ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

ՀՀ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների այլ եկամուտների կազմի
(մլն ՀՀ դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը %-ով) շարժընթացը, 2013-2021 թթ.

Ցուցանիշներ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Այլ եկամուտներ, որից	4,418.8	5,009.5	5,195.7	4,915.9	6,887.0	9,405.6	10,758.4	9,958.4	11,706.9
	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)
Եկամուտներ ապրանքների մատակարարումից և ծառայությունների մատուցումից, որից	403.8	469.1	573.5	559.4	361.6	596.9	607.1	502.1	492.4
	(9.1)	(9.4)	(11.0)	(11.4)	(5.2)	(6.3)	(5.6)	(5.0)	(4.2)
պատվիրակված լիազորություններից	181.4	295.7	381.4	368.3	28.3	364.7	367.1	362.5	264.1
	(44.9)	(63.0)	(66.5)	(65.8)	(7.8)	(61.1)	(60.5)	(72.2)	(53.6)
Վարչական գանձումներ, որից	1,273.7	1,344.7	1,344.7	1,374.5	2,960.4	4,940.5	5,691.8	4,005.0	6,092.6
	(28.8)	(26.8)	(25.9)	(28.0)	(43.0)	(52.5)	(52.9)	(40.2)	(52.0)
տեղական վճարներ	1,139.8	1,163.3	1,209.9	1,253.2	2,761.7	4,658.9	5,218.9	3,339.9	5,155.9
	(89.5)	(86.5)	(90.0)	(91.2)	(93.3)	(94.3)	(91.7)	(83.4)	(84.6)
ինքնակամ կառուցված շենքերի, շինությունների օրինականացման համար վճարներ	133.9	181.4	134.8	121.3	198.7	281.6	472.9	665.2	936.7
	(10.5)	(13.5)	(10.0)	(8.8)	(6.7)	(5.7)	(8.3)	(16.6)	(15.4)

Ֆինանսական ռեսուրսների փոխանցումը կառավարման մի մակարդակից մյուսն իրականացվում է երկու ուղղությամբ՝ պետական հարկերից մասհանումների (ՀՀ-ի պարագայում՝ եկամտային հարկից և շահութահարկից, որը մինչև օրս չի կիրառվում) և դրամաշնորհների միջոցով: Ընդ որում, կարող են լինել պետական հարկերից մասհանումների տարբեր կառուցակարգեր:

Պաշտոնական դրամաշնորհները լինում են երկու տեսակի՝ նպատակային (սուբվենցիաներ) և ոչ նպատակային (դոտացիաներ), որոնցից յուրաքանչյուրն իր հերթին լինում է ընթացիկ և կապիտալ:

ՀՀ-ում պաշտոնական դրամաշնորհների տրամադրման կարգը և չափերը կարգավորվում են «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքով⁵² և 2006 թ. նոյեմբերի 16-ին կառավարության կողմից սահմանված՝ Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեից համայնքներին սուբվենցիաների տրամադրման կարգով, այնուհետև 2019 թ. հունվարի 31-ին ՀՀ կառավարության թիվ 62-Ն որոշմամբ ընդունված նոր կարգի դրույթներով:

ՀՀ-ում ֆինանսական համահարթեցման սկզբունքով տրամադրվող դոտացիաները, որպես անհատույց հատկացում, «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն, պետական բյուջեից հատկացվում են համայնքներին՝ վերջիններիս ներդաշնակ զարգացմանը նպաստելու, տեղում նվազագույն մակարդակի ծախսեր կատարելու հնարավորություն ստեղծելու, ինչպես նաև ՏԻՄ սեփական լիազորությունների իրականացման համար համայնքների ֆինանսական հնարավորությունների միջև առկա տարբերությունների նվազեցման համար⁵³:

Համահարթեցման դոտացիաների առավել արդարացի և նպատակային բաշխման նպատակով «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ նոր օրենքը սահմանել է յուրաքանչյուր համայնքին հատկացվող գումարի հաշվարկման յուրահատուկ կառուցակարգ, ինչը որոշ չափով պետք է մեղմի նաև հորիզոնական հարկաբյուջետային անհամամասնություններն առանձին համայնքների միջև⁵⁴:

Ինչպես ցույց են տալիս գծապատկեր 2.5-ի տվյալները, դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ համայնքների բյուջեների (առանց Երևանի) ընդհանուր եկամուտներում պաշտոնական դրամաշնորհների տեսակարար կշիռը, տատանումներով ավելանալով, 2021 թ. կազմել է 69.5%: Սա վկայում է համայնքների ֆինանսական անկախության ցածր և պետական բյուջեի միջոցներից կախվածության բարձր մակարդակի մասին: Համեմատության

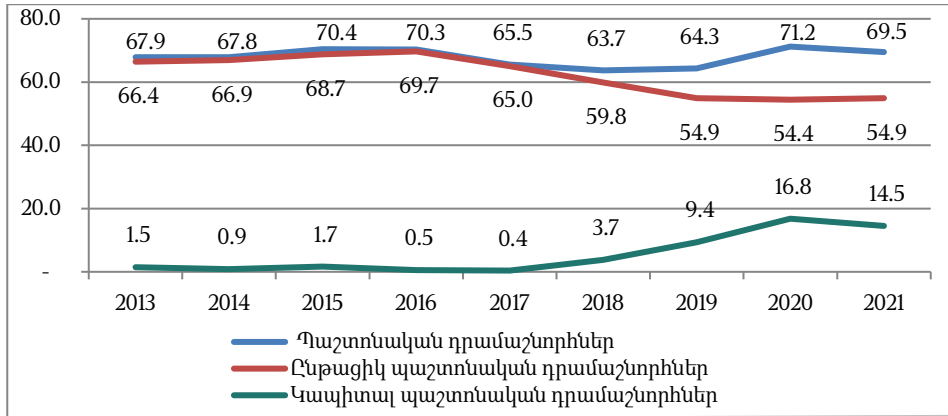
⁵² «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք, Երևան, 2015:

⁵³ «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 2, Երևան, 2015:

⁵⁴ Համահարթեցման սկզբունքով տրամադրվող դոտացիաների գումարի հաշվարկման կարգին առավել մանրամասն ծանոթանալու համար տե՛ս «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված՝ 6-16:

համար նշենք, որ դիտարկվող ունիտար երկրների մեջ ամենամեծ մասնաբաժինն արձանագրվել է Էստոնիայում (80% և ավելի), 60-70%՝ Նիդերլանդներում, Սլովակիայում, Անգլիայում և Հունաստանում, 50-60%՝ Դանիայում, Լյուքսենբուրգում և Հունգարիայում, 40-50%՝ Լեհաստանում, Իռլանդիայում, Նորվեգիայում, Իսպանիայում և Սլովենիայում, 30-40%՝ Իտալիայում, Չեխիայում, Շվեդիայում, իսկ Ֆինլանդիայում, Ֆրանսիայում, Պորտուգալիայում և Իսլանդիայում կենտրոնական կառավարությունից կախվածությունը տատանվել է 12-30 տոկոսային միջակայքում⁵⁵:

Գծապարկեր 2.5

Համայնքների բյուջեների (առանց Երևանի) պաշտոնական դրամաշնորհներ/ընդամենը եկամուտներ հարաբերակցության շարժընթացը, 2013-2021 թթ. (%)⁵⁶

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում թեպետ ՏԻՄ բյուջեների ընթացիկ ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով պետական բյուջեից հատկացվող դոտացիաների գումարները տարեցտարի ավելացել են, այնուամենայնիվ, դոտացիաների մասնաբաժինը պաշտոնական դրամաշնորհների մեջ 2013 թ. համեմատ նվազել է 13.9 տոկոսային կետով և 2021 թ. կազմել 78.4%, իսկ ընդհանուր եկամուտների մեջ նվազել է 8.2 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմելով 54.5%, ինչը պայմանավորված է եղել հատկապես 2018 թ.-ից հետո պաշտոնական դրամաշնորհներում կապիտալ դրամաշնորհների (բացառապես սուրվենցիաների) մասնաբաժնի առաջանցիկ աճի տեմպերով՝ 2013 թ. 2.2%-ի դիմաց 2021 թ. կազմելով 20.8%, իսկ ընդհանուր եկամուտների մեջ 2013 թ. համեմատ ավելացել է 13 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմելով 14.5% (տե՛ս աղյուսակ 2.4):

⁵⁵ Տես՝ <https://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database/> OECD (2021), Revenue Statistics 2021, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6e87f932-en>

⁵⁶ Կազմված է ՀՀ ՎԿ՝ <https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae01ea885bb> և ՀՀ ՏԿԵԿ նախարարության տվյալների հիման վրա, <http://old.mtad.am/hy/gerakaxndirner/>

Համայնքների բյուջեների պաշտոնական դրամաշտրիկների
(մլն ՀՀ դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը %-ով) շարժընթացը, 2013-2021 թթ.⁵⁷

Ցուցանիշներ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Պաշտոնական դրամաշտրիկներ, որից	54,799.5 (100.0)	55,639.1 (100.0)	59,435.1 (100.0)	55,311.7 (100.0)	57,220.7 (100.0)	59,744.6 (100.0)	66,815.6 (100.0)	81,572.3 (100.0)	86,690.0 (100.0)
Ընթացիկ պաշտոնական դրամաշտրիկներ, որից	54,176.7 (98.9)	55,224.0 (99.3)	58,481.4 (98.4)	55,015.6 (99.5)	56,946.6 (99.5)	56,816.5 (95.1)	60,254.7 (90.2)	67,401.0 (82.6)	71,688.8 (82.7)
դոտացիաներ	36,191.0 (66.0)	38,957.7 (70.0)	44,018.7 (74.1)	47,074.1 (85.1)	48,016.3 (83.9)	48,164.1 (80.6)	50,993.5 (76.3)	55,312.3 (67.8)	64,537.2 (74.4)
սուբվենցիաներ	8,729.6 (15.9)	8,236.5 (14.8)	10,121.8 (17.0)	6,262.4 (11.3)	8,877.1 (15.5)	8,586.7 (14.4)	9,182.9 (13.7)	8,654.2 (10.6)	7,096.2 (8.2)
Կապիտալ պաշտոնական դրամաշտրիկներ, որից	622.8	407.5	952.9	265.0	214.4	2,545.8	6,524.1	14,089.1	13,875.0
սուբվենցիաներ	622.8 (1.1)	407.5 (0.7)	952.9 (1.6)	265.0 (0.5)	214.4 (0.4)	2,545.8 (4.3)	6,524.1 (9.8)	14,089.1 (17.3)	13,875.0 (16.0)

⁵⁷ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

**Համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների պաշտոնական դրամաշնորհների կազմի
(մլն ՀՀ դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը %-ով) շարժընթացը, 2013-2021 թթ.⁵⁸**

<i>Ցուցանիշներ</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2020</i>	<i>2021</i>
Պաշտոնական դրամաշնորհներ, որից	28,598.6	31,431.4	36,376.3	36,043.3	35,444.5	37,456.6	44,669.6	58,948.1	65,156.1
	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)	(100.0)
Ընթացիկ պաշտոնական դրամաշնորհներ, որից	27,975.7	31,016.2	35,516.6	35,747.2	35,173.1	35,187.0	38,114.0	45,047.6	51,409.7
	(97.8)	(98.7)	(97.6)	(99.2)	(99.2)	(93.9)	(85.3)	(76.4)	(78.9)
դոտացիաներ	26,416.8	28,524.9	31,750.9	33,643.8	34,585.9	34,733.8	37,563.2	41,881.9	51,106.8
	(94.4)	(92.0)	(89.4)	(94.1)	(98.3)	(98.7)	(98.6)	(93.0)	(99.4)
սուրվենցիաներ	1,429.7	461.6	1,424.7	424.3	534.0	387.6	472.5	391.2	247.5
	(5.1)	(1.5)	(4.0)	(1.2)	(1.5)	(1.1)	(1.2)	(0.9)	(0.5)
Կապիտալ պաշտոնական դրամաշնորհներ, որից	622.8	407.5	12.7	265.0	211.6	2,195.8	6,518.8	14,029.1	13,577.2
սուրվենցիաներ	622.8	407.5	858.9	265.0	211.6	2,195.8	6,518.8	13,900.5	13,577.2
	(2.2)	(1.3)	(2.4)	(0.7)	(0.6)	(5.9)	(14.6)	(23.6)	(20.8)

⁵⁸ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

Ֆինանսական ապակենտրոնացման աստիճանն էականորեն տարբերվում է նաև ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի:

2016-2020 թթ. արձանագրվել են Երևան քաղաքի բյուջեի եկամուտներ/ՀՏԱ* ցուցանիշի նվազման միտումներ՝ վերջին տարիներին հաստատվելով 1.3%-ի մակարդակում: Ի հակադրություն դրա՝ ՀՀ բոլոր մարզերում համայնքների բյուջեների եկամուտներ/ՀՏԱ (առանց Երևանի) հարաբերակցությունն աճել է՝ տատանվելով 0.1-0.5 տոկոսային միջակայքում: Ցուցանիշի ամենաբարձր արդյունքն արձանագրվել է Կոտայքի, Գեղարքունիքի և Լոռու մարզերում՝ 2020 թ. կազմելով 0.5% (2016 թ. նկատմամբ աճը կազմել է 0.2 տոկոսային կետ), իսկ ամենացածր մակարդակը՝ Վայոց ձորի և Տավուշի մարզերում՝ 2020 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 0.1% և 0.2%:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում համանման միտումներ են արձանագրվել նաև ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի բյուջեների եկամուտների և իրենց մարզային (քաղաք Երևանի) ՀՏԱ հարաբերակցության մակարդակներում: 2020 թ. նշված ցուցանիշը Երևան քաղաքում կազմել է 2.2%՝ 2016 թ. 3%-ի դիմաց, իսկ առանձին մարզերում տատանվել է 2.6-5.7%-ի սահմաններում՝ 2016 թ. 1.6-3.9 տոկոսային միջակայքի դիմաց: Աճի բարձր տեմպերով աչքի են ընկել Արագածոտնի, Գեղարքունիքի և Լոռու մարզերը՝ արձանագրելով համապատասխանաբար՝ 2.0, 2.4 և 2.5 տոկոսային կետ աճ: Մնացած մարզերում ցուցանիշի աճը տատանվել է 0.2-1.8 տոկոսային կետի շրջանակներում⁵⁹:

Արձանագրված միտումները հիմնականում պայմանավորված են եղել ՀՀ մարզերում համայնքների բյուջեների ընդհանուր եկամուտների մեջ պաշտոնական դրամաշնորհների բարձր մասնաբաժնով՝ ըստ առանձին մարզերի տատանվելով 62-81%-ի շրջանակներում: Ցուցանիշի ամենաբարձր արժեքներն արձանագրվել են Տավուշի և Գեղարքունիքի մարզերում՝ 2020 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 78% և 81%: Դրան հակառակ՝ բավական ցածր է ընդհանուր եկամուտների մեջ հարկերի և տուրքերի տեսակարար կշիռը՝ 10-25%: Այս ցուցանիշի բարձր արժեքներով աչքի են ընկնում Արմավիրի (2020 թ.՝ 25%) և Կոտայքի (2020 թ.՝ 22%) մարզերը (տե՛ս աղյուսակ 2.5): Մա ևս մեկ անգամ վկայում է ՀՀ մարզերի ֆինանսական անկախության ցածր և պետական բյուջեի միջոցներից կախվածության բարձր մակարդակի մասին:

* Համախառն տարածքային արդյունք (ՀՏԱ) ցուցանիշը՝ հիմնական գներով (առանց արտադրության և ներմուծման հարկերի), հաշվարկել են հեղինակները:

⁵⁹ Հաշվարկները կատարվել են հավելված 10-ում ներկայացված տվյալների հիման վրա:

ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի տեղական բյուջեների եկամուտների կազմը (մլն ՀՀ դրամ), 2016-2020 թթ.⁶⁰

	2016				2017				2018			
	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոստեր	Փաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոստեր	Փաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոստեր	Փաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ եկամուտներ
ՀՆԱ՝ հիմնական գներով (մլրդ դրամ)	4558.3	4558.3	4558.3	4558.3	4992.4	4992.4	4992.4	4992.4	5377.8	5377.8	5377.8	5377.8
Երևանի ՀՏԱ (մլրդ դրամ)	2546.2	2546.2	2546.2	2546.2	2782.8	2782.8	2782.8	2782.8	3063.4	3063.4	3063.4	3063.4
Մարզերի ՀՏԱ (մլրդ դրամ)	2012.1	2012.1	2012.1	2012.1	2209.6	2209.6	2209.6	2209.6	2314.4	2314.4	2314.4	2314.4
Երևան	77331.1	14220.3	19268.5	43842.4	72479.1	15010.9	21776.2	35692.0	68668.1	14341.1	22288.0	32039.0
Արագածոտն	3587.8	807.4	2551.7	228.7	3708.2	919.6	2449.7	339.0	3913.9	890.8	2595.5	427.6
Արարատ	6550.0	1477.2	4690.5	382.3	6907.8	1748.2	4509.8	649.8	7451.0	1797.2	4636.1	1017.6
Արմավիր	6690.6	1634.0	4632.6	424.0	7143.9	1941.2	4495.1	707.6	7089.2	1780.1	4453.1	855.9
Գեղարքունիք	5666.5	942.3	4373.1	351.0	5886.3	1067.5	4395.0	423.8	6637.8	1122.2	4805.5	710.0
Լոռի	6484.5	1145.8	4560.8	777.9	6502.7	1219.3	4569.2	714.2	7172.3	1262.5	4800.7	1109.1
Կոտայք	6618.6	1682.3	4507.0	429.4	7477.9	1892.6	4293.6	1291.7	8104.5	2057.5	4484.1	1562.9
Շիրակ	6424.0	1237.9	4545.8	640.4	6708.6	1369.9	4441.4	897.4	7093.1	1387.2	4653.2	1052.7
Սյունիք	4395.9	642.2	2882.3	871.3	4802.6	724.0	2780.0	1298.6	5508.4	728.9	3175.6	1603.9
Վայոց ձոր	1644.8	265.9	1025.6	353.4	1836.4	293.3	1067.0	476.1	2085.6	299.3	1179.1	607.2
Տավուշ	3229.7	498.4	2273.8	457.6	3100.5	567.8	2443.8	88.9	3751.0	618.7	2673.7	458.6

⁶⁰ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

	2019				2020			
	Ընդամենը եկամուսյրներ	Հարկեր և փութրքեր	Պաշտոնական դրամաչնորհներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուսյրներ	Հարկեր և փութրքեր	Պաշտոնական դրամաչնորհներ	Այլ եկամուտներ
ՀՆԱ՝ հիմնական գներով (մլրդ դրամ)	5797.8	5797.8	5797.8	5797.8	5508.8	5508.8	5508.8	5508.8
Երևանի ՀՏԱ (մլրդ դրամ)	3456.2	3456.2	3456.2	3456.2	3305.9	3305.9	3305.9	3305.9
Մարզերի ՀՏԱ (մլրդ դրամ)	2341.6	2341.6	2341.6	2341.6	2202.9	2202.9	2202.9	2202.9
Երևան	75030.7	17025.2	22146.0	35859.5	73364.3	16934.2	22624.1	33806.1
Արագածոտն	4696.5	1127.5	3055.0	514.0	6105.5	1091.6	4580.1	433.8
Արարատ	8225.9	2047.8	5002.4	1175.7	9518.8	1948.4	6321.6	1018.9
Արմավիր	8026.5	2217.4	4841.2	967.9	8794.6	2203.0	5840.1	751.5
Գեղարքունիք	8660.4	1269.2	6629.7	761.5	10420.1	1255.1	8459.6	705.4
Լոռի	8301.6	1433.1	5637.6	1230.9	10251.7	1439.0	7592.8	1219.9
Կոտայք	9433.3	2409.5	5221.9	1801.9	11490.0	2510.0	7749.6	1460.3
Շիրակ	8158.3	1572.1	5450.0	1136.2	9741.3	1547.7	7384.3	809.4
Սյունիք	7257.8	878.4	4407.6	1971.8	8804.5	851.2	5469.7	2483.7
Վայոց ձոր	2322.8	355.6	1368.6	598.6	2665.9	350.2	1668.6	647.1
Տավուշ	4349.6	694.0	3055.7	599.9	4979.8	669.6	3881.7	428.4

Ֆինանսական ապակենտրոնացման աստիճանի որոշման և համեմատական վերլուծության համար հաշվարկվել են նաև առանձին մարզերի և բոլոր մարզերի համայնքների բյուջեների եկամուտների հարաբերակցության մակարդակները՝ Երևանը ներառյալ և առանց Երևանի (տե՛ս աղյուսակ 2.7):

Ըստ Երևան քաղաքի և առանձին մարզերի՝ տեղական բյուջեների եկամուտների մասնաբաժինն ընդհանուր համայնքների բյուջեների մեջ (%) , 2016-2021 թթ.⁶¹

Աղյուսակ 2.7

	2016				2017			
	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և տուրքեր	Պարտնականության շրջանակներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և տուրքեր	Պարտնականության շրջանակներ	Այլ եկամուտներ
ԸԸ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Երևան	60.1	57.9	34.8	89.9	57.3	56.1	38.1	83.8
Առանց Երևանի	39.9	42.1	65.2	10.1	42.7	43.9	61.9	16.2
Արագածոտն	2.8	3.3	4.6	0.5	2.9	3.4	4.3	0.8
Արագածոտն	7.0	7.8	7.1	4.7	6.9	7.8	6.9	4.9
Արարատ	5.1	6.0	8.5	0.8	5.5	6.5	7.9	1.5
Արարատ	12.8	14.3	13.0	7.8	12.8	14.9	12.7	9.4
Արմավիր	5.2	6.7	8.4	0.9	5.6	7.3	7.9	1.7
Արմավիր	13.0	15.8	12.9	8.6	13.2	16.5	12.7	10.3
Գեղարքունիք	4.4	3.8	7.9	0.7	4.7	4.0	7.7	1.0
Գեղարքունիք	11.0	9.1	12.1	7.1	10.9	9.1	12.4	6.2
Լոռի	5.0	4.7	8.2	1.6	5.1	4.6	8.0	1.7
Լոռի	12.6	11.1	12.7	15.8	12.0	10.4	12.9	10.4
Կոտայք	5.1	6.9	8.1	0.9	5.9	7.1	7.5	3.0
Կոտայք	12.9	16.3	12.5	8.7	13.8	16.1	12.1	18.8
Շիրակ	5.0	5.0	8.2	1.3	5.3	5.1	7.8	2.1
Շիրակ	12.5	12.0	12.6	13.0	12.4	11.7	12.5	13.0
Սյունիք	3.4	2.6	5.2	1.8	3.8	2.7	4.9	3.0
Սյունիք	8.6	6.2	8.0	17.7	8.9	6.2	7.8	18.9
Վայոց ձոր	1.3	1.1	1.9	0.7	1.5	1.1	1.9	1.1
Վայոց ձոր	3.2	2.6	2.8	7.2	3.4	2.5	3.0	6.9
Տավուշ	2.5	2.0	4.1	0.9	2.4	2.1	4.3	0.2
Տավուշ	6.3	4.8	6.3	9.3	5.7	4.8	6.9	1.3

⁶¹ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt= Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

	2018				2019			
	Ընդամենը ներմուծվածներ	Հարկեր և փոխյբեր	Պաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ ներմուծումներ	Ընդամենը ներմուծվածներ	Հարկեր և փոխյբեր	Պաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ ներմուծումներ
ՀՀ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Երևան	53.9	54.6	37.3	77.3	51.9	54.9	33.1	76.9
Առանց Երևանի	46.1	45.4	62.7	22.7	48.1	45.1	66.9	23.1
Արագածոտն	3.1	3.4	4.3	1.0	3.3	3.6	4.6	1.1
Արագածոտն	6.7	7.5	6.9	4.5	6.8	8.1	6.8	4.8
Արարատ	5.8	6.8	7.8	2.5	5.7	6.6	7.5	2.5
Արարատ	12.7	15.0	12.4	10.8	11.8	14.6	11.2	10.9
Արմավիր	5.6	6.8	7.5	2.1	5.6	7.1	7.2	2.1
Արմավիր	12.1	14.9	11.9	9.1	11.6	15.8	10.8	9.0
Գեղարքունիք	5.2	4.3	8.0	1.7	6.0	4.1	9.9	1.6
Գեղարքունիք	11.3	9.4	12.8	7.5	12.5	9.1	14.8	7.1
Լոռի	5.6	4.8	8.0	2.7	5.7	4.6	8.4	2.6
Լոռի	12.2	10.6	12.8	11.8	12.0	10.2	12.6	11.4
Կոտայք	6.4	7.8	7.5	3.8	6.5	7.8	7.8	3.9
Կոտայք	13.8	17.2	12.0	16.6	13.6	17.2	11.7	16.7
Շիրակ	5.6	5.3	7.8	2.5	5.6	5.1	8.2	2.4
Շիրակ	12.1	11.6	12.4	11.2	11.7	11.2	12.2	10.6
Սյունիք	4.3	2.8	5.3	3.9	5.0	2.8	6.6	4.2
Սյունիք	9.4	6.1	8.5	17.1	10.5	6.3	9.9	18.3
Վայոց ձոր	1.6	1.1	2.0	1.5	1.6	1.1	2.0	1.3
Վայոց ձոր	3.5	2.5	3.1	6.5	3.3	2.5	3.1	5.6
Տավուշ	2.9	2.4	4.5	1.1	3.0	2.2	4.6	1.3
Տավուշ	6.4	5.2	7.1	4.9	6.3	5.0	6.8	5.6

	2020				2021			
	Ընդամենը ներմուծվածներ	Հարկեր և ներկրներ	Պաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ ներմուծումներ	Ընդամենը ներմուծվածներ	Հարկեր և ներկրներ	Պաշտոնական դրամաշնորհներ	Այլ ներմուծումներ
ՀՀ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Երևան	47.0	55.0	27.7	77.2	46.6	56.0	24.8	76.8
Առանց Երևանի	53.0	45.0	72.3	22.8	53.4	44.0	75.2	23.2
Արագածոտն	3.9	3.5	5.6	1.0	4.1	3.7	6.2	0.8
Արագածոտն	7.4	7.9	7.8	4.4	7.7	8.4	8.3	3.4
Արարատ	6.1	6.3	7.7	2.3	6.0	6.2	8.1	2.4
Արարատ	11.5	14.1	10.7	10.2	11.3	14.1	10.7	10.2
Արմավիր	5.6	7.2	7.2	1.7	5.9	6.9	7.6	2.2
Արմավիր	10.6	15.9	9.9	7.5	11.0	15.6	10.1	9.3
Գեղարքունիք	6.7	4.1	10.4	1.6	5.9	4.0	9.3	1.4

Գեղարքունիք	12.6	9.1	14.4	7.1	11.0	9.1	12.3	6.0
Լոռի	6.6	4.7	9.3	2.8	6.5	3.9	9.3	3.5
Լոռի	12.4	10.4	12.9	12.3	12.1	8.9	12.4	15.2
Կոտայք	7.4	8.1	9.5	3.3	7.5	8.1	9.2	4.1
Կոտայք	13.9	18.1	13.1	14.7	14.1	18.4	12.3	17.9
Շիրակ	6.2	5.0	9.1	1.8	6.1	4.8	9.0	2.2
Շիրակ	11.8	11.2	12.5	8.1	11.5	10.9	11.9	9.7
Սյունիք	5.6	2.8	6.7	5.7	5.7	2.8	7.9	4.0
Սյունիք	10.6	6.1	9.3	24.9	10.7	6.5	10.6	17.4
Վայոց ձոր	1.7	1.1	2.0	1.5	1.9	1.1	2.6	1.4
Վայոց ձոր	3.2	2.5	2.8	6.5	3.6	2.6	3.4	5.8
Տավուշ	3.2	2.2	4.8	1.0	3.8	2.5	6.0	1.2
Տավուշ	6.0	4.8	6.6	4.3	7.2	5.6	8.0	5.0

Աղյուսակ 2.7-ի տվյալների համաձայն՝ դիտարկվող տարիներին բոլոր համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների եկամուտների կազմում գերակշիռ մասնաբաժին ունեն Կոտայքի, Լոռու և Շիրակի մարզերի համայնքների բյուջեների եկամուտները՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 14.1%, 12.1% և 11.5%: Ընդ որում, Կոտայքի մարզն աչքի է ընկնում նաև հարկերի և տուրքերի ու այլ եկամուտների ամենամեծ տեսակարար կշիռներով՝ համայնքների բյուջեների համանուն ցուցանիշներում (2021 թ.՝ 18.4% և 17.9%), իսկ պաշտոնական դրամաշնորհների մասնաբաժնով զիջում է միայն Լոռու մարզին: Բոլոր համայնքների բյուջեների հարկային եկամուտների կազմում մեծ տեսակարար կշիռով առանձնանում են նաև Արմավիրի և Արարատի մարզերը՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 15.6% և 14.1%: Արագածոտնի, Գեղարքունիքի, Լոռու և Շիրակի մարզերում նշված ցուցանիշը տատանվում է 8-11, իսկ մնացած մարզերում՝ 2-7 տոկոսային միջակայքերում:

Վերլուծական հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի բյուջեների եկամուտների մեկ շնչի հաշվով ուսումնասիրությունը: Ինչպես վկայում են աղյուսակ 2.8-ի տվյալները, 2016-2020 թթ.-ի ընթացքում նշված ցուցանիշը նվազել է միայն Երևան քաղաքում՝ շուրջ 6%-ով, չնայած այստեղ միջին հանրապետական մակարդակը դեռևս գերազանցվում է 28%-ով՝ 2016 թ. 68%-ի դիմաց:

Մեկ շնչի հաշվով բյուջեների եկամուտների աճի բարձր տեմպերով աչքի են ընկնում Սյունիքի (2 անգամ) և Գեղարքունիքի (1.9 անգամ) մարզերը, ինչը կարելի է բացատրել միգրացիոն գործընթացների հետևանքով բնակչության թվաքանակի նշանակալի նվազմամբ և ընդհանուր եկամուտների մեջ պաշտոնական դրամաշնորհների մասնաբաժնի ավելացմամբ: Արդյունքում, 2020 թ. Սյունիքի մարզում մեկ շնչի հաշվով բյուջեների եկամուտները միջին հանրապետական մակարդակը գերազանցել են շուրջ 22%-ով, այն դեպքում, երբ 2016 թ. ավելի քան 56%-ով զիջել են, իսկ Գեղարքունիքի մարզում նշված ցուցանիշը դեռևս ցածր է միջին հանրապետական մակարդակից 13%-ով՝ 2016 թ. 43%-ի դիմաց:

ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի տեղական բյուջեների եկամուտները մեկ շնչի հաշվով (ՀՀ դրամ), 2016-2020 թթ.⁶²

	2016				2017				2018				2019				2020			
	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոփոխություններ	Պաշտոնական դրամաշտրիկներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոփոխություններ	Պաշտոնական դրամաշտրիկներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոփոխություններ	Պաշտոնական դրամաշտրիկներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոփոխություններ	Պաշտոնական դրամաշտրիկներ	Այլ եկամուտներ	Ընդամենը եկամուտներ	Հարկեր և փոփոխություններ	Պաշտոնական դրամաշտրիկներ	Այլ եկամուտներ
ՀՀ	42895	8188	18446	12976	42380	8959	19162	10338	42881	8842	20098	8667	48718	10464	22533	9807	52754	10406	27561	9564
Երևան	72026	13245	17947	40835	67370	13953	20241	33176	63724	13308	20683	29732	69353	15737	20470	33146	67678	15622	20870	31186
Արագածոտն	27647	6222	19663	1762	28854	7155	19061	2638	30783	7006	20414	3363	37440	8988	24354	4098	48953	8752	36723	3478
Արարատ	25298	5705	18116	1477	26732	6765	17452	2515	28902	6971	17983	3947	32046	7978	19488	4580	37100	7594	24639	3971
Արմավիր	25095	6129	17376	1590	26881	7304	16914	2663	26790	6727	16828	3234	30415	8402	18345	3668	33330	8349	22133	2848
Գեղարքունիք	24446	4065	18866	1514	25513	4627	19049	1837	28896	4885	20920	3091	37942	5560	29045	3336	45776	5514	37163	3099
Լոռի	28826	5093	20274	3458	29411	5515	20666	3230	32997	5808	22086	5103	38528	6651	26164	5713	48059	6746	35594	5719
Կոտայք	26068	6626	17751	1691	29577	7486	16982	5109	32212	8178	17822	6212	37492	9576	20754	7162	45794	10004	30886	5820
Շիրակ	26420	5091	18695	2634	28037	5725	18562	3750	30135	5893	19769	4472	34977	6740	23366	4871	42104	6689	31916	3498
Սյունիք	31518	4605	20666	6247	34563	5210	20007	9346	39801	5267	22946	11589	52756	6385	32038	14333	64120	6199	39834	18088
Վայոց ձոր	13105	2118	8171	2816	14753	2356	8572	3825	16888	2424	9548	4917	19002	2909	11196	4897	21946	2883	13736	5327
Տավուշ	63532	9804	44728	9001	61668	11293	48607	1768	75575	12465	53869	9240	88822	14172	62399	12250	102659	13804	80022	8832

⁶² Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

Հարկ է նկատել, որ, 2018 թ. սկսած, մեկ շնչի հաշվով բյուջեների եկամուտների, այդ թվում նաև հարկային եկամուտների և պաշտոնական դրամաշնորհների ամենաբարձր արդյունքն արձանագրվել է Տավուշի մարզում, ինչը նույնպես կարելի է բացատրել վերոնշյալ գործոններով: ՀՀ մարզերից մեկ շնչի հաշվով հարկային եկամուտների բարձր արժեքներով առանձնանում են նաև Կոտայքի, Արագածոտնի և Արմավիրի մարզերը:

Այսպիսով՝ թեպետ դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ-ում ֆինանսական ապակենտրոնացման աստիճանը բնութագրող ցուցանիշների մակարդակներում արձանագրվել են աճի միտումներ, այնուամենայնիվ, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ֆինանսական անկախության աստիճանը բավական ցածր է:

Ֆիսկալ ապակենտրոնացումը ենթադրում է նաև հարկային եկամուտների լիազորությունների բաշխում կառավարման տարբեր մարմինների միջև: Դրա իմաստն այն է, որ հարկային իրավասությունների մրցունակությունը նպաստում է երկրի ներսում ռեսուրսների օպտիմալ բաշխմանը:

ՀՀ համայնքների բյուջեներին ամրագրված տեղական հարկերի հարկման բազայի, արտոնությունների և դրույքաչափերի լիազորությունները սահմանվում են «ՀՀ հարկային օրենսգրքի մասին», «ՀՀ բուջետային համակարգի մասին» և «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքներով՝ ՀՀ ազգային ժողովի կողմից, իսկ մասհանվող հարկերի և բնապահպանական վճարների տոկոսաչափերը՝ յուրաքանչյուր տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով: 2002 թ.՝ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումից ի վեր, եկամտային հարկից և շահութահարկից համայնքներին մասհանումներ ընդհանրապես չեն կատարվել:

ՀՀ համայնքների բյուջեների եկամուտների ձևավորման աղբյուրներից տեղական տուրքերի և վճարների տեսակները և դրանց դրույքաչափերի նվազագույն և առավելագույն սահմանաչափերը սահմանվում են «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքով⁶³, սակայն ՏԻՄ-ին վերապահված է սահմանել սույն օրենքի տեղական վճարների տեսակների մեջ չներառված տեղական վճարների նոր տեսակներ և դրանց դրույքաչափեր, ինչպես նաև սահմանված տեղական տուրքերի և վճարների տեսակների և դրույքաչափերի շրջանակներում՝ տեղական տուրքերի և վճարների տեսակներ և դրանց դրույքաչափեր:

ՀՀ ՏԻՄ-ին վերապահված հարկային լիազորություններով պայմանավորված ֆիսկալ ապակենտրոնացման (հարկային ինքնավարության) աստիճանը, համաձայն ներկայացված սանդղակի, համարվում է նեղ հարկային ինքնավարություն ունեցող:

⁶³ «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 9, 10, 11 և 12, Երևան, 1997:

Չնայած ֆինանսական համահարթեցման ուղղությամբ վերջին տարիներին իրականացված աշխատանքներին՝ դեռևս զգալի են եկամուտների տարածքային անհամաչափությունները: Ֆինանսական ռեսուրսների՝ նշանակալի ծավալով կենտրոնացումը նվազեցնում է տարածքային կազմավորումների ինքնուրույնությունը, խոչընդոտում տարածքային և տեղական իշխանությունների կողմից կառավարվող բյուջեների համալրման ապահովման պատշաճ կառուցակարգերի կիրառումը:

ՀՀ համայնքների մեծ մասը (ինչպես մինչ խոշորացումը, այնպես էլ խոշորացումից հետո) օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ տարբեր պատճառներով չի կարողանում ամբողջությամբ իրականացնել իրեն վերապահված լիազորությունները, որի հետևանքով ՏԻՄ սեփական և պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունները թերակատարվում կամ չեն կատարվում ընդհանրապես: Այսպիսով՝ տեղական ինքնակառավարման օրենսդրորեն սահմանված իրավունքները հաշվի չեն առնում համայնքների՝ այդ իրավունքների կիրառման հնարավորությունները և կարողությունները:

ՀՀ տեղական ինքնակառավարման համակարգի հետագա զարգացումն ուղղակիորեն կապված է լիազորությունների ապակենտրոնացման (վարչական և ֆիսկալ), ինչպես նաև միջհամայնքային համագործակցության գործընթացների ձևավորման և խորացման հետ: Այդուհանդերձ, Հայաստանում տեղական ինքնակառավարման ոլորտի բարեփոխումները կատարվում են համակարգային և համալիր մոտեցումների բացակայության պայմաններում, ինչը վտանգում է այս ոլորտում իրականացվող պետական քաղաքականության արդյունավետությունը:

Ֆիսկալ ապակենտրոնացումը պետական իշխանության ապակենտրոնացման գործընթացի անբաժան և կարևորագույն մասերից մեկն է: Այն պայմանավորում է երկրում քաղաքական և վարչական ապակենտրոնացման փաստացի իրականացումը, տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորումը և հետագա զարգացման ընթացքը: Այս առումով, անչափ կարևորվում են ֆիսկալ ապակենտրոնացման իրավական դաշտի ստեղծումը և հետևողական զարգացումը: Արդյունավետ գործող տեղական ինքնակառավարման համակարգ ունենալու համար պահանջվում է օրենքով սահմանված ՏԻՄ լիազորությունների իրականացմանը համարժեք ֆինանսական միջոցների կայուն և ճկուն բազայի ապահովում, ինչպես նաև ՏԻՄ ֆինանսական ինքնուրույնության ապահովում՝ սեփական ֆինանսական միջոցների ձևավորմամբ և ինքնուրույն ֆինանսական քաղաքականության մշակմամբ:

2.3

ՀՀ ՏԻՄ լիազորությունների ֆինանսական համապատասխանության վերլուծություն

ՏԻՄ լիազորությունների լիարժեք և արդյունավետ իրականացման համար անչափ կարևորվում են համապատասխան մարդկային, գույքային, ֆինանսական և այլ անհրաժեշտ ռեսուրսներով ապահովվածության, ինչպես նաև օրենքով տրված լիազորությունների և դրանց իրականացման համար օրենքով սահմանված ֆինանսական միջոցների աղբյուրների և ծավալների համապատասխանության հարցերը:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների և ֆինանսական ռեսուրսների համաչափության սկզբունքն արտացոլված է Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայում և ՀՀ Սահմանադրությունում:

Մասնավորապես՝ Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիայի 9-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն. «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ֆինանսական միջոցները պետք է համաչափ լինեն սահմանադրությամբ կամ օրենքով տրված իրենց լիազորություններին»⁶⁴:

ՀՀ Սահմանադրության 186-րդ հոդվածի համաձայն.

1. Համայնքի պարտադիր խնդիրների լուծման նպատակով օրենքով սահմանվում են հարկային և ոչ հարկային այնպիսի աղբյուրներ, որոնք անհրաժեշտ են այդ խնդիրների իրականացումն ապահովելու համար:

2. Համայնքներին պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունները ենթակա են պետական բյուջեից պարտադիր ֆինանսավորման⁶⁵:

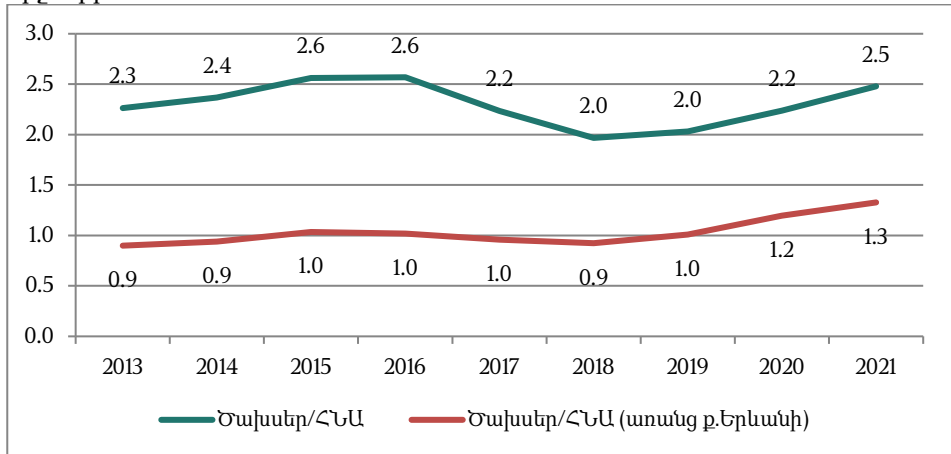
Վարչատարածքային փոփոխությունների արդյունքում համայնքների տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահվեցին բազմաթիվ լիազորություններ, որոնց իրականացման համար, սակայն, չապահովվեցին համապատասխան ֆինանսական աղբյուրներ: Այդ մասին են վկայում իրավակիրառ փորձում հայտնի այն բազմաբնույթ դեպքերը, երբ տեղական ինքնակառավարման մարմինները չեն կարողանում կատարել օրենքներով իրենց վերապահված լիազորությունները: Խնդրի էությունն այն է, որ օրենքներով լիազորությունների փոխանցումը համայնքների ՏԻՄ-ին ներկայացվում է որպես ապակենտրոնացման մեթոդ, սակայն լիազորությունների ապակենտրոնացումը դիտարկվում է միայն որպես լիազորությունների ապակենտրոնացում, որը չի ուղեկցվում ֆինանսական ռեսուրսների ապակենտրոնացմամբ, ինչի հետևանքով բացակայում են անհրաժեշտ ֆինանսական աղբյուրները:

⁶⁴ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=20822>

⁶⁵ <http://concourt.am/armenian/constitutions/index2015.htm>

ՏԻՄ լիազորությունների իրականացման համապատասխան օրենսդրական կարգերի բացակայությունը լուրջ խոչընդոտներ է ստեղծում պահանջվող ֆինանսական ռեսուրսների նվազագույն և լրացուցիչ ծավալների որոշման, համայնքների առկա հնարավորությունների գնահատման համար: Տվյալ հաշվարկը բավական բարդ և ծախսատար գործընթաց է՝ կախված բազմաթիվ գործոններից (համայնքի բնակչության թիվ, աշխարհագրական դիրք, բնակլիմայական պայմաններ, վարչական տարածքի չափ և այլն) և պահանջում է համապատասխան մեթոդաբանության մշակում, ընդունում ու կիրառում: Սա տեղական ինքնակառավարման համակարգի լրջագույն հիմնախնդիրներից մեկն է, որի լուծումը հրատապ է:

ՏԻՄ լիազորությունների և ֆինանսական միջոցների համապատասխանությունը կարելի է գնահատել որոշակի չափելի ֆինանսական ցուցանիշների (համայնքների բյուջեների ծախսեր/ՀՆԱ, համայնքների բյուջեների ծախսեր/համախմբված բյուջեի ծախսեր և օրենքով տրված ՏԻՄ լիազորությունների ֆինանսական ապահովում՝ ըստ վերջիններիս գործունեության բնագավառների) միջոցով՝ համեմատելով այլ երկրների համապատասխան ցուցանիշների հետ:

Գծապատկեր 2.6

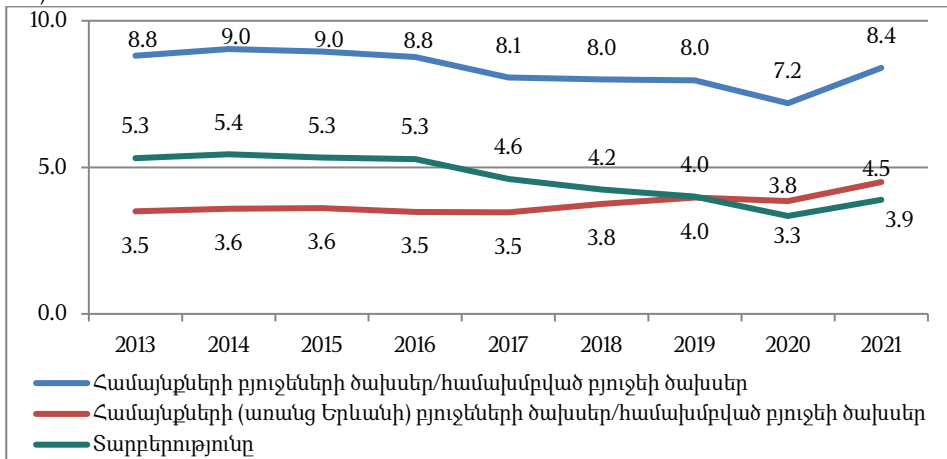
Համայնքների բյուջեների ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության շարժընթացը, 2013-2021 թթ. (%)

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ-ում համայնքների բյուջեների ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության մակարդակը տատանվել է 2.0-2.5 տոկոսային միջակայքում: Ինչպես Իովանդիան (2.1-2.4 տոկոս), Մալթան (0.4-0.5 տոկոս) և Կիպրոսը (1.4-1.6 տոկոս), ՀՀ-ն ևս այս ցուցանիշով ընդգծված կերպով հետ է մնում Եվրամիության երկրներից: Առանց Երևան քաղաքի, բյուջեների ծախսեր/ՀՆԱ հարաբերակցության մակարդակը, 2013 թ. համե-

մատ աճելով 0.4 տոկոսային կետով, 2021 թ. կազմել է 1.3 տոկոս (տե՛ս գծապատկեր 2.6), ինչը պայմանավորված է եղել հատկապես 2018-2021 թթ. ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսերի կտրուկ աճով, երբ տարեկան աճի միջին տեմպը կազմել է 160,4 տոկոս (տե՛ս աղյուսակ 2.3):

ՀՀ-ում համայնքների բյուջեների ծախսեր/համախմբված բյուջեի ծախսեր հարաբերակցության մակարդակը նույնպես ցածր է և զիջում է Եվրամիության գրեթե բոլոր երկրների (բացառությամբ Հունաստանի, Կիպրոսի և Մալթայի) համապատասխան ցուցանիշի մակարդակներին (գծապատկեր 2.7 և հավելված 10):

Սկսած 2013 թ., ցուցանիշի մակարդակը նվազելով, այնուհետև աճելով, 2021 թ. կազմել է 8.4 տոկոս: Առանց Երևանի՝ այս առումով արձանագրվել են աճի միտումներ, և 2021 թ. այդ ցուցանիշը կազմել է 4.5 տոկոս (գծապատկեր 2.7):

Գծապատկեր 2.7

Համայնքների բյուջեների ծախսերի մասնաբաժինը համախմբված բյուջեի ծախսերում, 2013-2020 թթ. (%)⁶⁶

ՀՀ համախմբված բյուջեի հանրային ծախսերում համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների ծախսերի մասնաբաժնի աճը պայմանավորված է եղել ինչպես ընթացիկ ծախսերի հիմնական ուղղությունների, այնպես էլ կապիտալ ծախսերի աճով (տե՛ս աղյուսակ 2.1):

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում, պայմանավորված ընթացիկ (106.7%) և կապիտալ (126.4%) ծախսերի աճի տեմպերով, էական կառուցվածքային տեղաշարժեր են արձանագրվել հանրային ծախսերում: Մասնավորա-

⁶⁶ Կազմված է ՀՀ ՎԿ՝ <https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae01ea885bb> և ՀՀ ՏԿԵԿ նախարարության տվյալների հիման վրա, <http://old.mtad.am/hy/gerakaxndirner/>

պես՝ 2013 թ. ընթացիկ ծախսերի մասնաբաժինը հանրային ծախսերում կազմել է 91.9 տոկոս և, նվազելով 23.8 տոկոսային կետով, 2021 թ. կազմել է 68.1 տոկոս, իսկ կապիտալ ծախսերի մասնաբաժինն ավելանալով 29.7 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմել է 45.5 տոկոս:

2013-2021 թթ. կապիտալ ծախսերի մասնաբաժնի աճը հիմնականում պայմանավորված է եղել վերջին երեք տարիներին սուբվենցիոն ծրագրերի շրջանակում կատարված կապիտալ ծախսերի աճով, իսկ ընթացիկ ծախսերի մասնաբաժնի նվազումը հիմնականում կապված է եղել համայնքային աշխատողների աշխատանքի վարձատրության ծախսերի մասնաբաժնի 14.2 և ապրանքների ու ծառայությունների ձեռքբերման ծախսերի տեսակարար կշռի 11.0 տոկոսային կետերով նվազման հետ, սակայն սա դեռևս չի նշանակում, որ համայնքային աշխատողների աշխատանքի վարձատրության և ապրանքների ու ծառայությունների ձեռքբերման ծախսերը բացարձակ արտահայտությամբ նվազել են (տե՛ս աղյուսակ 2.1):

ՏԻՄ լիազորությունների իրականացման ֆինանսական ապահովվածությունը գնահատվում է նաև բնակչության մեկ շնչին ընկնող՝ համայնքների բյուջեների ծախսերի ցուցանիշով: ՀՀ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների փաստացի ծախսերը մեկ շնչի հաշվով, 2013 թ. համեմատ աճելով 28 652 ՀՀ դրամով կամ շուրջ 2.4 անգամ, 2021 թ. կազմել են 49 547 ՀՀ դրամ, իսկ ընթացիկ և կապիտալ ծախսերն աճել են ավելի քան 1.7 և 6.8 անգամ՝ համապատասխանաբար կազմելով 33 726 և 22 557 ՀՀ դրամ: Հատկապես կտրուկ աճ է արձանագրվել 2020 թ. համեմատ 2021 թ.՝ մեկ շնչի հաշվով ընդհանուր ծախսերն ավելացել են 10 067 ՀՀ դրամով կամ 25 տոկոսով, իսկ ընթացիկ և կապիտալ ծախսերը համապատասխանաբար՝ 4 535 (16%-ով) և 7 596 (51%-ով) ՀՀ դրամով: ՀՀ համայնքների բյուջեների մեկ շնչի հաշվով ծախսերի աճը պայմանավորված է եղել ոչ միայն այդ ծախսատեսակների աճով, այլև բնակչության թվաքանակի նվազմամբ (տե՛ս աղյուսակ 2.9):

Օրենքով տրված ՏԻՄ լիազորությունների ֆինանսական ապահովումը, ըստ գործառնական դասակարգման, 2013-2021 թթ. համայնքների բյուջեների (առանց Երևանի) ծախսերում ամենամեծ տեսակարար կշիռն ունի ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայությունների և կրթության ոլորտներում: Մասնավորապես՝ 2013 թ. ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայությունների ծախսերի մասնաբաժինը կազմել է 43.7 տոկոս և, նվազելով 14.2 տոկոսային կետով, 2021 թ. հասել 29.5 տոկոսի: Ընդ որում, այս ոլորտի սեփական լիազորությունների քանակը 2015 թ. համեմատ ավելացել է 3-ով և կազմել 29, իսկ պատվիրակված լիազորությունների քանակը մնացել է անփոփոխ (3 լիազորություն):

Մեկ շնչի հաշվով համայնքների բյուջեների եկամուտների (ծախսերի) շարժընթացը (ՀՀ դրամ), 2016-2021 թթ.⁶⁷

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը եկամուտներ	34,954	37,904	42,591	42,895	42,380	42,881	48,718	52,754	59,208
Սեփական եկամուտներ	9,989	11,018	11,200	11,473	12,881	14,117	16,379	15,629	19,502
Հարկեր և տուրքեր	6,978	7,709	7,902	8,188	8,959	8,842	10,464	10,406	12,918
Այլ սեփական եկամուտներ	3,011	3,309	3,298	3,284	3,921	5,275	5,914	5,222	6,584
Պաշտոնական դրամաշնորհներ	18,104	18,441	19,742	18,446	19,162	20,098	22,533	27,561	29,255
Այլ եկամուտներ	6,861	8,444	11,649	12,976	10,338	8,667	9,807	9,564	10,451
Եկամուտներ պատվիրակված լիազորություններից	6,820	8,386	11,568	12,901	10,177	8,524	9,527	8,979	10,073
Ընդամենը ծախսեր	34,071	37,996	42,928	43,408	41,657	39,824	44,817	46,746	58,409
Ընթացիկ ծախսեր	30,418	33,963	39,905	41,116	39,874	37,895	40,015	40,963	46,709
Աշխատանքի վարձատրություն	6,474	6,741	7,614	7,846	7,830	7,541	8,409	9,317	10,236
Ծառայությունների և ապրանքների ձեռքբերում	11,296	12,619	13,455	7,784	8,179	8,314	7,253	6,564	6,442
Սուբսիդիաներ	6,879	7,663	8,622	15,331	16,038	16,752	18,169	19,676	21,553
Դրամաշնորհներ	1,558	1,604	1,837	1,556	1,848	1,880	2,099	2,191	2,561
Սոցիալական կենսաթոշակներ և նպաստներ	929	1,002	1,039	1,084	1,482	722	736	791	959
Այլ ծախսեր	3,281	4,335	7,338	7,515	4,497	2,685	3,349	2,402	4,906
Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	7,645	9,122	5,530	4,355	4,116	4,726	8,740	12,562	22,187
Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	(3,991)	(5,089)	(2,507)	(2,063)	(2,333)	(2,797)	(3,937)	(6,779)	(10,487)
<i>Երևան քաղաք</i>									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը եկամուտներ	59,711	63,664	71,452	72,026	67,370	63,724	69,353	67,678	74,861
Սեփական եկամուտներ	15,947	17,597	17,785	18,378	18,886	19,843	23,105	22,596	28,024
Հարկեր և տուրքեր	11,258	12,501	12,784	13,245	13,953	13,308	15,737	15,622	19,624

⁶⁷ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

Այլ սեփական եկամուտներ	4,689	5,096	5,001	5,133	4,933	6,534	7,369	6,974	8,401
Պաշտոնական դրամաշտրքներ	24,573	22,660	21,520	17,947	20,241	20,683	20,470	20,870	19,724
Այլ եկամուտներ	19,191	23,407	32,147	35,701	28,242	23,198	25,777	24,211	27,113
Եկամուտներ պատվիրակված լիազորություններից	19,191	23,407	32,147	35,688	28,221	23,177	25,772	24,180	27,098
Ընդամենը ծախսեր	58,299	64,676	71,934	73,097	65,986	58,286	61,708	59,317	73,601
Ընթացիկ ծախսեր	51,051	57,177	68,493	70,833	65,166	58,848	60,612	61,333	68,965
Աշխատանքի վարձատրություն	4,456	4,672	5,281	5,391	5,380	5,518	7,229	8,042	9,064
Ծառայությունների և ապրանքների ձեռք բերում	23,066	25,545	26,966	11,678	12,635	13,380	10,297	8,902	6,933
Սուբսիդիաներ	11,564	12,454	13,857	31,346	31,708	32,056	33,514	37,000	38,742
Դրամաշտրքներ	2,073	1,683	1,531	812	754	252	269	521	481
Սոցիալական կենսաթոշակներ և նպաստներ	1,042	1,156	1,045	1,112	2,353	668	642	666	985
Այլ ծախսեր	8,850	11,668	19,813	20,494	12,336	6,974	8,662	6,202	12,757
Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	15,622	18,749	7,872	5,226	4,168	3,556	6,885	8,411	21,554
Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	(8,375)	(11,249)	(4,431)	(2,963)	(3,349)	(4,117)	(5,789)	(10,427)	(16,919)
Առանց երևանի									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը եկամուտներ	21,490	23,782	26,643	26,647	28,307	31,030	36,866	44,129	50,076
Սեփական եկամուտներ	6,748	7,412	7,561	7,622	9,499	10,862	12,515	11,602	14,530
Հարկեր և տուրքեր	4,650	5,083	5,204	5,368	6,147	6,303	7,436	7,392	9,006
Այլ սեփական եկամուտներ	2,098	2,329	2,357	2,253	3,351	4,559	5,079	4,210	5,524
Պաշտոնական դրամաշտրքներ	14,587	16,129	18,759	18,725	18,554	19,765	23,718	31,428	34,815
Այլ եկամուտներ	156	241	323	301	254	404	633	1,099	731
Եկամուտներ պատվիրակված լիազորություններից	93	152	197	191	15	192	195	193	141
Ընդամենը ծախսեր	20,896	23,370	26,900	26,848	27,955	29,326	35,115	39,480	49,547
Ընթացիկ ծախսեր	19,197	21,238	24,108	24,541	25,630	25,981	28,183	29,191	33,726
Աշխատանքի վարձատրություն	7,572	7,876	8,904	9,216	9,210	8,691	9,086	10,054	10,920
Ծառայությունների և ապրանքների ձեռք բերում	4,895	5,534	5,989	5,613	5,669	5,434	5,505	5,212	6,155

Սուբսիդիաներ	4,331	5,036	5,729	6,398	7,213	8,050	9,354	9,664	11,525
Դրամաշնորհներ	1,278	1,560	2,005	1,972	2,463	2,806	3,150	3,156	3,774
Սոցիալական կենսաթոշակներ և նպաստներ	867	917	1,036	1,068	992	754	790	864	945
Այլ ծախսեր	253	315	445	275	83	246	297	206	325
Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	3,307	3,845	4,236	3,869	4,086	5,391	9,806	14,961	22,557
Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	(1,608)	(1,712)	(1,444)	(1,562)	(1,761)	(2,046)	(2,874)	(4,671)	(6,735)

2013-2021 թթ. կրթության ոլորտի ծախսերի մասնաբաժինը տատանումներով մնացել է գրեթե նույն մակարդակում՝ կազմելով 25.0 տոկոս: Հարկ ենք համարում ասել, որ նշված ոլորտի ծախսերը բացարձակ արտահայտությամբ անշեղորեն աճել են. 2013 թ. համեմատ կրթության ոլորտի ծախսերն աճելով 13 005,1 մլն ՀՀ դրամով կամ շուրջ 2,3 անգամ՝ 2021 թ. կազմել են 23 198.8 մլն ՀՀ դրամ, իսկ ընդհանուր բնույթի հանրային ծառայությունների գծով ծախսերն ավելացել են 52.7 տոկոսով և 2021 թ. կազմել 27 353.6 մլն ՀՀ դրամ:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում կրթության ոլորտի ծախսերի 93-97 տոկոսը բաժին է ընկել նախադպրոցական կրթությանը (63-70 տոկոս) և արտադպրոցական դաստիարակությանը (27-33 տոկոս): Թեպետ երկու ենթաոլորտների գծով ծախսերը բացարձակ արտահայտությամբ անշեղորեն աճել են, այնուամենայնիվ, արտադպրոցական ծախսերի մասնաբաժինը կրթության ծախսերի մեջ 2013 թ. համեմատ նվազել է 5.2 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմելով 27.2 տոկոս, իսկ նախադպրոցական կրթության ծախսերի մասնաբաժինն ավելացել է 7.0 տոկոսային կետով՝ կազմելով 69.8 տոկոս: Նախադպրոցական կրթության ծախսերի աճը պայմանավորված է եղել նախադպրոցական համայնքային ենթակայության տակ գտնվող հաստատությունների թվաքանակի աճով. մասնավորապես՝ 2015 թ. ՀՀ բոլոր համայնքներում (առանց Երևանի) գործել են 498 (40 084 երեխա), իսկ 2020 թ.՝ 686 (32 781 երեխա) նախադպրոցական հաստատություններ:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում հանգստի, մշակույթի և կրոնի ոլորտի ծախսերը թեև բացարձակ արտահայտությամբ աճել են, այնուամենայնիվ, ընդհանուր ծախսերում դրանց տեսակարար կշիռը տատանվել է. մասնավորապես՝ 2013 թ. դրանք կազմել են 9.7 տոկոս, 2020 թ. նվազելով՝ 7.9 տոկոս (ինչը պայմանավորված է եղել համավարակով և 44-օրյա պատերազմով), իսկ 2021 թ. ավելանալով՝ 8.6 տոկոս: Միաժամանակ, 2015 թ. կրթության, հանգստի, մշակույթի և կրոնի ոլորտներում համայնքներին վերապահված սեփական (պարտադիր) լիազորությունների քանակը կազմել է 5, իսկ 2020 թ.՝ 6, մինչդեռ պատվիրակված լիազորությունների քանակը մնացել է անփոփոխ՝ 1 (տե՛ս աղյուսակ 2.10):

ՏԻՄ լիազորությունների թվաքանակի շարժնթացը (հատ), 2014-2020 թթ.

	2014						2015						2016				
	Մեխանիկական լիազորություններ		Փարպիլիքավոր լիազորություններ		Կամավոր լիազորություններ		Մեխանիկական լիազորություններ		Փարպիլիքավոր լիազորություններ		Կամավոր լիազորություններ		Մեխանիկական լիազորություններ		Փարպիլիքավոր լիազորություններ		
	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	
Ընդհանուր լիազորություններ	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	26	17	3	1
Ֆինանսներ	8	7	0	0	0	0	8	7	0	0	0	0	8	7	0	0	
Պաշտպանության կազմակերպում	3	3	0	0	3	3	3	3	0	0	3	3	3	3	2	0	
Արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանության և քաղաքացիական պաշտպանության կազմակերպում	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	2	7	0	
Քաղաքաշինություն և կոմունալ տնտեսություն	20	14	0	1	5	0	21	14	0	1	5	0	22	13	0	1	
Հողօգտագործում	5	1	3	4	2	0	5	1	3	4	2	0	6	1	3	3	
Տրանսպորտ (և ճանապարհաշինություն)	4	4	1	2	1	0	4	4	1	2	1	0	4	4	1	2	
Առևտուր և ծառայություններ (սպասարկում)	9	2	0	0	0	0	9	2	0	0	0	0	9	2	0	0	

Կրթություն, մշակույթ և երիտասարդության հետ տարվող աշխատանքներ	1	2	1	1	5	3	1	2	1	1	5	3	5	2	1	1
Առողջապահություն, ֆիզիկական կուլտուրա և սպորտ	1	3	0	4	3	3	1	3	0	4	3	3	4	3	2	4
Սոցիալական պաշտպանություն	0	1	1	1	2	1	0	1	1	1	2	1	5	1	1	1
Անասնաբուժություն և բուսասանիտարիա	1	0	5	4	0	0	1	0	5	4	0	0	2	1	6	4
Քաղաքացիների և տնտեսավարող սուբյեկտների իրավունքներ	8	0	8	0	0	0	8	0	8	0	0	0	5	0	6	0
Շրջակա միջավայրի պահպանություն	1	4	2	2	0	1	1	4	2	2	0	1	1	4	2	2
Տեղական ինքնակառավարմանը քնակիչների մասնակցություն	4	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4	0	0	0
Գյուղատնտեսություն	2	0	0	0	3	0	2	0	0	0	3	0	4	0	0	0
Զբոսաշրջություն													6	0	0	0
Ավագանու հետ հարաբերություններ	0	10	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	10	0	0
Հասարակական կարգի պահպանություն	0	4	2	0	0	0	0	4	2	0	0		0	4	0	0
Էլեկտրոնային հաղորդակցություն, էլեկտրամատակարարում, ջրամատակարարում, գազամատակարարում	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0
Գործադիր իշխանության հանրապետական մարմինների և դրանց՝ Երևանի տարածքային ծառայությունների հետ հարաբերություններ	0	5	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0	0	5	0	0
Ընդամենը	67	64	23	19	24	11	68	64	23	19	24	11	116	81	34	19

	2017				2018				2019				2020			
	Մեխանիկական իրազդություններ		Պարամիթրական իրազդություններ		Մեխանիկական իրազդություններ		Պարամիթրական իրազդություններ		Մեխանիկական իրազդություններ		Պարամիթրական իրազդություններ		Մեխանիկական իրազդություններ		Պարամիթրական իրազդություններ	
	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան	ՀՀ այլ համայնքներ	Երևան
Ընդհանուր իրազդություններ	26	17	3	1	27	20	3	1	28	19	3	1	29	22	3	1
Ֆինանսներ	8	7	0	0	8	7	0	0	8	7	0	0	8	7	0	0
Պաշտպանության կազմակերպում	3	3	2	0	3	3	2	0	3	3	2	0	3	3	3	1
Արտակարգ իրավիճակներից բնակչության պաշտպանության և քաղաքացիական պաշտպանության կազմակերպում	2	2	7	0	2	2	7	0	2	2	7	0	2	2	7	0
Քաղաքաշինություն և կոմունալ տնտեսություն	22	13	0	1	22	13	0	1	22	13	0	1	22	13	0	1
Հողօգտագործում	6	1	3	3	7	2	3	3	7	2	3	3	7	2	3	3
Տրանսպորտ (և ճանապարհաշինություն)	4	4	1	2	4	4	1	2	4	4	1	2	4	4	1	2
Առևտուր և ծառայություններ (սպասարկում)	9	2	0	0	11	4	0	0	11	3	0	0	11	3	0	0
Կրթություն, մշակույթ և երիտասարդության հետ տարվող աշխատանքներ	5	2	1	1	5	2	1	1	5	2	1	1	6	2	1	1

Առողջապահություն, ֆիզիկական կուլտուրա և սպորտ	4	3	2	4	4	3	2	4	4	3	2	4	4	4	3	4
Սոցիալական պաշտպանություն	5	1	1	1	5	1	1	1	5	1	1	1	5	1	0	0
Անանաբուծություն և բուսասանիտարիա	2	1	6	4	2	1	6	4	2	1	6	4	2	1	6	4
Քաղաքացիների և տնտեսավարող սուբյեկտների իրավունքներ	5	0	6	0	5	0	6	0	5	0	6	0	5	0	6	0
Շրջակա միջավայրի պահպանություն	1	4	2	2	1	4	2	2	1	4	2	2	1	4	2	2
Տեղական ինքնակառավարմանը բնակիչների մասնակցություն	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0	0
Գյուղատնտեսություն	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0	0
Ջրուսաշրջություն	6	0	0	0	6	0	0	0	6	0	0	0	6	0	0	0
Ավագանու հետ հարաբերություններ	0	10	0	0	0	10	0	0	0	10	0	0	0	10	0	0
Հասարակական կարգի պահպանություն	0	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0	0	4	0	0
Էլեկտրոնային հաղորդակցություն, էլեկտրամատակարարում, ջրամատակարարում, գազամատակարարում	0	2	0	0	0	2	0	0	0	2	0	0	0	2	0	0
Գործադիր իշխանության հանրապետական մարմինների և դրանց՝ Երևանի տարածքային ծառայությունների հետ հարաբերություններ	0	5	0	0	0	5	0	0	0	5	0	0	0	5	0	0
Ընդամենը	116	81	34	19	120	87	34	19	121	85	34	19	123	89	35	19

2013-2021 թթ. ՀՀ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների ընդհանուր ծախսերում տնտեսական ուղղվածություն ունեցող հանրային որոշ ծառայությունների մատուցման ծախսերն ինչպես բացարձակ, այնպես էլ հարաբերական արտահայտությամբ աճել են, ինչի արդյունքում տրանսպորտի ոլորտում համայնքներին վերապահված սեփական 4 և պատվիրակված 1 լիազորությունների (աղյուսակ 2.10) իրականացման գծով ծախսերի մասնաբաժինն ընդհանուր ծախսերում, 2013 թ. համեմատ աճելով 16.3 տոկոսային կետով, 2021 թ. կազմել է 22.9 տոկոս: Այս ենթաոլորտի ծախսերը կտրուկ կերպով աճել են հատկապես 2019-2021 թթ.-ի ընթացքում, 2018 թ. համեմատ ավելանալով 16 891,3 մլն ՀՀ դրամով կամ շուրջ 5 անգամ, և 2021 թ. կազմել են 21 192,8 մլն ՀՀ դրամ:

Դիտարկվող ժամանակաշրջանում տատանումներով ավելացել են նաև գյուղատնտեսության (2015-2020 թթ.՝ 4 սեփական լիազորություններ) և վառելիքի ու էներգետիկայի ենթաոլորտների ծախսերը. մասնավորապես՝ 2013 թ. համեմատ գյուղատնտեսության գծով ծախսերն ավելանալով 2 173,2 մլն ՀՀ դրամով կամ ավելի քան 6.8 անգամ՝ 2021 թ. ընդհանուր ծախսերի մասնաբաժնում կազմել են 2.8, իսկ վառելիքի և էներգետիկայի գծով ծախսերի մասնաբաժինն ավելանալով 0.9 տոկոսային կետով՝ 1.2 տոկոս:

ՀՀ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների ընդհանուր ծախսերում մեծ մասնաբաժին ունեցող մյուս՝ շրջակա միջավայրի պաշտպանություն ու բնակարանային և կոմունալ ծառայություններ ոլորտների ծախսերը բացարձակ արտահայտությամբ ավելացել են աճի տարբեր տեմպերով: Այսպես՝ 2013 թ. համեմատ շրջակա միջավայրի պաշտպանության ծախսերի տեսակարար կշիռն ավելանալով 0.2 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. ընդհանուր ծախսերի մեջ կազմել է 9.1 տոկոս (պայմանավորված աղբահանության ծախսերի աճով), իսկ բնակարանային և կոմունալ ծառայությունների գծով ծախսերի մասնաբաժինն ավելանալով 4.5 տոկոսային կետով՝ 12.3 տոկոս (պայմանավորված ջրամատակարարման և փողոցների լուսավորման ծախսերի աճով): Այս ոլորտներում 2015-2020 թթ. համայնքներին վերապահված սեփական լիազորությունների քանակը եղել է 1, իսկ պատվիրակված լիազորություններինը՝ 2:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում դիտարկված ծախսերը կազմել են համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեների ընդհանուր ծախսերի ավելի քան 95.0 տոկոսը:

Հարկ ենք համարում նշել, որ, ընդհանուր առմամբ, Երևան քաղաքի բյուջեում գործառնական ծախսերի մակարդակները և տեսակարար կշիռները զգալիորեն տարբերվում են ՀՀ բոլոր համայնքների բյուջեների ծախսերի տեսակարար կշիռներից, ինչն էլ էական ազդեցություն է թողնում ՀՀ համայնքների (ներառյալ Երևանը) բյուջեների ծախսերի մասնաբաժինների մակարդակների վրա:

Ըստ առանձին համայնքների՝ ՏԻՄ լիազորությունների իրականացման համար ֆինանսական ապահովվածությունը (ըստ գործառնական դասակարգման ծախսերի) բնութագրող ցուցանիշների մակարդակների, կառուցվածքի և շարժընթացի միտումներում արձանագրվել են նույն օրինաչափությունները, իսկ որոշ շեղումներ ի հայտ են եկել համեմատաբար մեծաթիվ բնակչություն ունեցող քաղաքային համայնքներում:

**ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ՏԵՂԱԿԱՆ
ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

**3.1 ՏԻՄ բյուջեների սեփական եկամուտների
հնարավորությունների գնահատում և
վերլուծություն**

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ տեղական ինքնակառավարման ոլորտը կարգավորող ՀՀ օրենքներով, ինչպես նաև այլ օրենսդրական ակտերով համայնքների տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված է շուրջ 300 լիազորություն, ինչը, սակայն, ըստ էության, չի արտահայտում բնակիչների որոշակի հանրային ծառայություններ ստանալու ակնկալիքները և հանրային իշխանության կողմից մատուցվելիք ծառայությունների հիմնական բնույթը:

Այս իմաստով, հարկ է անդրադառնալ այն իրավաիրացնող խնդրին, որ հանրային բնույթի ծառայություններ ենթադրող հիմնական լիազորությունները Հայաստանի Հանրապետությունում վերապահված են գործադիր իշխանության հանրապետական և տարածքային կառավարման մարմիններին, իսկ օժանդակ բնույթի, կամ ինչպես ընդունված է անվանել, ոչ բացառիկ լիազորությունները՝ համայնքային ՏԻՄ-ին:

Լիազորությունների ապակենտրոնացման առումով, փորձ արվեց 16.12.2016 թ. ընդունված՝ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» նոր խմբագրությամբ ՀՀ օրենքով նոր հնարավորություններ սահմանել, սակայն դրանք չեն կրում իրական ապակենտրոնացման բնույթ և որևէ կերպ չեն պահպանում ապակենտրոնացման գործընթացին բնորոշ երկու հատկանիշը՝ կա՛մ համապատասխան ֆինանսավորման աղբյուրներով ապահովում, կա՛մ էլ՝ որպես պետության կողմից պատվիրակված լիազորության սահմանում և ֆինանսավորում:

ՀՀ ՏԻՄ-ին վերապահված և ոչ մի լիազորության մասով ապակենտրոնացման գործընթաց չի ապահովվել՝ ո՛չ ֆինանսավորման և ո՛չ էլ իրականացման տեսանկյունից:

Հարկ է արձանագրել, որ ՀՀ-ում ապակենտրոնացման գործընթաց չի իրականացվում կամ իրականացվում է առանց երկբևեռ համամասնության ապահովման: Մասնավորապես՝ օրենքներով սահմանվող ՏԻՄ լիազորությունները կարելի է ինչ-որ տեղ դիտարկել որպես վարչական ապակենտ-

րոնացմանը բնորոշ գործողություն, սակայն ապակենտրոնացման իրավակիրառ միջազգային փորձին և պատմությանը հայտնի չեն դեպքեր, երբ վարչական ապակենտրոնացումը ուղեկցվի առանց ֆինանսական ապակենտրոնացման: Ֆինանսական կամ, ինչպես ընդունված է ասել, ֆիսկալ ապակենտրոնացումը պետական իշխանության ապակենտրոնացման գործընթացի անբաժան և կարևորագույն մասերից է: Այն պայմանավորում է երկրում քաղաքական և վարչական ապակենտրոնացման փաստացի իրականացումը, տեղական ինքնակառավարման համակարգի ձևավորումը և հետագա զարգացման ընթացքը: Այս առումով, անչափ կարևորվում են ֆիսկալ ապակենտրոնացման իրավական դաշտի ստեղծումը և հետևողական զարգացումը:

Ֆիսկալ ապակենտրոնացման ուղղությամբ գերակա են համայնքի ֆինանսական անկախության աստիճանի բարձրացումը, համայնքային բյուջեների մուտքերի կայունության և բազմազանության ապահովումը, համայնքներում հանրային ֆինանսների կառավարման, ինչպես նաև ֆինանսական հսկողության և վերահսկողության արդյունավետության, թափանցիկության, հաշվետվողականության և օրինականության մակարդակի բարձրացումը, ՏԻՄ սեփական և պետության կողմից պատվիրակված լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների ապահովումը, համայնքների բյուջեներին պետական ֆինանսական օժանդակության համակարգի կատարելագործումը և արդյունավետության աստիճանի բարձրացումը, փոխատվական կապիտալի շուկայում համայնքների գործունեության զարգացումն ու խթանումը:

Համայնքների իրական ֆինանսական անկախության մակարդակը որոշող կարևորագույն ցուցանիշներից են համայնքների բյուջեների ընդհանուր մուտքերի մեջ սեփական մուտքերի տեսակարար կշիռները:

ՀՀ Սահմանադրությամբ և օրենքներով համայնքների պարտադիր խնդիրները լուծելու նպատակով սահմանվել են տեղական (անշարժ և շարժական գույքերից հարկ), մասհանվող (շահութահարկ և եկամտային հարկ) հարկեր, տեղական տուրքեր և վճարներ, որոնք կազմում են համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտները:

ՀՀ տեղական ինքնակառավարման համակարգի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտները չեն բավարարում հանրային ծառայությունները ողջ ծավալով և բավարար որակով մատուցելուն: **Չնայած նրան, որ 2013-2021 թթ. համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների մակարդակը բացարձակ արտահայտությամբ աճել է, այնուամենայնիվ դրանց մասնաբաժինն ընդամենը եկամուտների մեջ տատանվել է 26-34 տոկոսային միջակայքում:** Դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՏԻՄ սեփական եկամուտների մեջ տեղական հարկերի մասնաբաժինը տատանվել է 52-58, իսկ տեղական վճարների և տուրքերի

մասնաբաժինները համապատասխանաբար՝ 12-14 և 9-14 տոկոսային միջակայքերում (տե՛ս հավելված 9):

ՀՀ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների փոքր մասնաբաժինն ընդամենը եկամուտների մեջ պայմանավորված է եկամտային ցածր ներուժ ունեցող հարկերի և վճարների տեսակներով, որոնք ամրագրված են համայնքների բյուջեներում:

Թեև, ֆիսկալ ապակենտրոնացման տեսանկյունից, գույքային հարկերն ունեն որոշակի առավելություններ, մասնավորապես՝ թափանցիկություն, կանխատեսելիություն, անխուսափելիություն և այլն, այնուամենայնիվ, դրանք համարվում են հարկային ցածր ներուժ ունեցողներ: Համայնքների բյուջեներ մուտք գործող գույքային հարկերը կարող են աճել հարկային դրույքաչափի և/կամ հարկման բազայի ավելացման շնորհիվ, ինչն էլ հանգեցնելու է լրացուցիչ հարկային բեռի ավելացմանը՝ ավելի խորացնելով սոցիալ-տնտեսական անհամաչափությունը սոցիալական և տնտեսական զարգացման տարբեր մակարդակներ ունեցող համայնքների միջև:

Ֆիսկալ ապակենտրոնացման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ այն երկրներում, որտեղ տեղական բյուջեների հարկային եկամուտները ձևավորվում են հիմնականում գույքային հարկերից, ցածր է հարկային ինքնավարության աստիճանը (տե՛ս աղյուսակ 3.1):

ՀՀ ՏԻՄ սեփական եկամուտներին ամրագրված տեղական տուրքերի և վճարների տեսակները⁶⁸ նույնպես ունեն ցածր եկամտային ներուժ, ավելին՝ այդ վճարների տեսակներից եկամուտների գերակշիռ մասը ձևավորվում է այն համայնքներում, որոնք ընդգրկում են մեկից ավելի քաղաքային բնակավայրեր:

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների (հարկային և ոչ հարկային) ցածր ներուժը պայմանավորում է ՏԻՄ կախվածությունը կենտրոնական կառավարության կողմից տրամադրվող դրամաշնորհներից (տե՛ս հավելված 11):

Տեղական ինքնակառավարման մարմիններին վերապահված ծախսային լիազորությունների իրականացման համար կարևոր նշանակություն ունի ամրագրված եկամուտների (ամենից առաջ՝ հարկային եկամուտներ) համապատասխանությունը բյուջեի ծախսային մասին: Ընդհանուր առմամբ, հայտնի է հարկային եկամուտների ամրագրման երեք տարբերակ⁶⁹:

Համաձայն *սուսջին* տարբերակի՝ **տվյալ տարածքից** հավաքագրված բոլոր հարկային եկամուտներն ամրագրվում են տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, ընդ որում, հավաքագրված հարկային եկամուտների մի մասը՝ օրենքով սահմանված չափով, տրվում է կենտրոնական կառավարությանը՝ իր ծախսային պարտավորությունները կատարելու համար:

⁶⁸ «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 9, 10, 11 և 12, Երևան, 1997:

⁶⁹ King D. N. Local Government Economics in Theory and Practice. L.: Routledge, 1992.

Հարկային եկամուտների բաշխման *երկրորդ* տարբերակը ենթադրում է հարկերի **ամրագրում կենտրոնական կառավարությանը՝ որպես** դրամաշնորհների և այլ տրանսֆերտների տեսքով հետագա հատկացում տարածքային և տեղական կառավարման մարմիններին:

Հարկային եկամուտների բաշխման *երրորդ* տարբերակը նախատեսում է **որոշ հարկերի ամրագրում** տարածքային և տեղական կառավարման մարմիններին, իսկ եկամուտների անբավարարվածության փախհատուցման նպատակով կամ կարգավորող հարկերից **մասհանումների կամ դրամաշնորհների** հատկացումների միջոցով՝ տեղական բյուջեներին եկամուտների ամրագրում:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ, համաձայն դիտարկվող երկրների ֆիսկալ ապակենտրոնացման մոդելների, տարածքների հարկային եկամուտների մուտքերի ամբողջ ծավալը բաժանվում է տարբեր համամասնությամբ (30-50%)՝ որպես մասհանվող (կարգավորող) հարկեր և ամբողջությամբ ամրագրված հարկեր:

ՀՀ-ում կիրառվում է հարկային եկամուտների բաշխման վերջին տարբերակը՝ միայն մեկ բացառությամբ: Թեպետ օրենսդրությամբ սահմանված է, որ յուրաքանչյուր տարի պետական բյուջեի մասին օրենքով կարող են սահմանվել շահութահարկից և եկամտային հարկից մասհանումներ, այնուամենայնիվ, մինչև օրս այս հարկատեսակներից մասհանումներ չեն կատարվել:

Կառավարման տարբեր մակարդակների մարմինների լիազորությունների և պատասխանատվությունների ընդլայնմամբ իրականացվող ապակենտրոնացման նպատակն է բարձրացնել պետական կառավարման համակարգի որակը և արդյունավետության մակարդակը, ինչն էլ առաջ է բերում տեղական ինքնակառավարման մարմինների սեփական եկամուտների ձևավորման աղբյուրների հարցը:

Այս առումով, հարկավոր է քննարկել ՀՀ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների ձևավորման հնարավորությունները՝ ի հաշիվ մասհանվող հարկային եկամուտների:

ՀՀ համայնքների բյուջեների հարկային եկամուտների ավելացման առումով, նպատակահարմար է դիտարկել **ուղղակի** հարկերը՝ որպես տեղական հարկային եկամուտների ձևավորման աղբյուր, քանի որ մյուս հարկատեսակներից մասհանումների իրականացումը կապված է ինչպես կիրառման, այնպես էլ հարկային վարչարարության խնդիրների հետ: Մասնավորապես՝ ակցիզային հարկը սահմանվում է ենթասակցիզային ապրանքների արտադրության կամ ներմուծման համար և, կիրառելիության առումով, չի առնչվում ՏԻՄ գործունեությանը, հետևաբար՝ չի կարող հանդես գալ իբրև մասհանման հարկատեսակ և պետք է ամբողջությամբ մուտքագրվի պետական բյուջե: Ավելացված արժեքի հարկը կարող է դիտարկվել որպես կարգավորող հարկատեսակ, սակայն նախ՝ պետք է նշել, որ այս հարկատեսակից

մուտքերի 60 և ավելի տոկոսը մաքսային մարմինների կողմից գանձվող գումարներն են, որոնք չեն կարող մտնել համայնքների բյուջեներ: Եվ երկրորդը՝ քանի որ ԱԱՀ վճարողը համարվում է սպառող, բավական խնդրահարույց են հարկման բազայի ճշգրիտ հաշվարկումը և հարկային արդյունավետ վարչարարություն իրականացումը:

Մասհանումների նպատակահարմարության առումով, նույն խնդիրները վերաբերում են շրջանառության հարկին, որը փոքր և միջին ձեռնարկատիրության սուբյեկտների կողմից վճարվող հիմնական հարկատեսակն է՝ փոխարինելով ԱԱՀ-ին և շահութահարկին:

Հաշվի առնելով վերը ներկայացվածը՝ կարծում ենք, որ, նախ և առաջ, նպատակահարմար է մասհանումներ կատարել միայն այն հարկատեսակներից, որոնք հարկվում են հարկային մարմինների կողմից և երկրորդ՝ այն հարկատեսակներից, որոնք ապահովում են ամենակայուն հարկային բազան՝ տարածքային բաշխման առումով:

Հաշվի առնելով ներկայացվածը՝ կարծում ենք, որ նպատակահարմար է մասհանումներ կատարել ուղղակի հարկերից: Վերջիններս, տարածքային բաշխման առումով, ամենակայուն հարկային բազա ունեցող հարկատեսակներն են, որոնք կարող են թույլ տալ ավելի արդյունավետորեն և արդարացիորեն ֆինանսավորել տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ծառայությունների մատուցումը:

Ի դեպ, միջազգային փորձը ևս հաստատում է այս հարկատեսակներից մասհանումների կատարման նպատակահարմարությունը: Այսպես՝ այն երկրներում, որտեղ տեղական բյուջեների հարկային եկամուտները ձևավորվում են եկամուտների (շահութահարկ և եկամտային հարկ) հարկերից, բարձր է ինչպես հարկային ինքնավարության, այնպես էլ ֆինանսական կենտրոնացման մակարդակը:

Ինչ վերաբերում է եկամտային հարկից և շահութահարկից համայնքների բյուջե կատարվող մասհանումների տոկոսաչափին, ապա հարկ ենք համարում նշել, որ զարգացող երկրներում եկամտային հարկի առնվազն 50%-ը փոխանցվում է տեղական բյուջեներ, իսկ զարգացած երկրների պարագայում դա համայնքների սեփական եկամուտների կարևորագույն աղբյուրն է և հիմնականում ամբողջությամբ ամրագրվում է տեղական բյուջեներին: Իհարկե, սա պայմանավորված է լիազորությունների ապակենտրոնացման առավել խոր մակարդակով, որի դեպքում ՏԻՄ եկամուտների սեփական աղբյուրները պետք է շատ ավելի լինեն՝ ապահովելով այդ լիազորությունների իրականացումը⁷⁰: Այս առումով, կարծում ենք՝ համայնքների բյուջեներ եկամտային հարկից և շահութահարկից մասհանումների առաջարկվող սկզբնական տոկոսաչափերը կարող են վերանայվել՝ լիազորությունների փոխանցմանը զուգ-

⁷⁰ United Cities and Local Governments. 2018. Local Government Finance: The Challenges of the 21st Century, Second Global Report on Decentralization and Local Democracy, Barcelona, p. 69.

ընթաց: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է այնպիսի ոլորտների, ինչպիսիք են կրթությունը, տրանսպորտը, սոցիալական պաշտպանությունը և այլն: Մասհանումների տոկոսաչափերը պետք է սահմանել օրենքով, այլ ոչ թե ամեն տարվա պետական բյուջեի մասին օրենքով՝ կառավարման մարմիններին հնարավորություն ընձեռելով իրականացնելու միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ֆինանսական պլանավորում:

Այսպիսով, եկամտային հարկից և շահութահարկից մասհանումների նպատակահարմարությունից ելնելով, 2018-2021 թթ.-ի համար ինչպես ընդհանուր համայնքների, այնպես էլ ըստ մարզերի (համայնքների) բյուջեների սեփական **եկամուտների ձևավորման հնարավորությունների նպատակով կատարել ենք մասհանումների պարագայում հարկային մուտքերի և պետական բյուջեից ստացված պաշտոնական դրամաշնորհների (դոտացիաներ և սուբվենցիաներ) համեմատական վերլուծություն:**

Մասնավորապես՝ եթե եկամտային հարկից և շահութահարկից համայնքների բյուջեներին կատարվող մասհանումների տոկոսաչափերը օրենքով սահմանվեն 20%, և համեմատական անցկացվի ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում պետական բյուջեից համայնքներին տրամադրված պաշտոնական դրամաշնորհների (դոտացիաներ և սուբվենցիաներ) տարեկան գումարների հետ, ապա ակնհայտ է, որ մասհանումների դեպքում դրանք կգերազանցեն տրամադրված դրամաշնորհների չափերը: Մասնավորապես՝ 2020 և 2021 թթ.-ին պետական բյուջեից համայնքների բյուջեներին տրամադրվել են **պաշտոնական դրամաշնորհներ՝ 81.6 և 86.7 մլրդ դրամ** (տե՛ս հավելված 11), իսկ միայն եկամտային հարկից 20% մասհանման դեպքում համայնքների բյուջեների մուտքերն այդ հարկատեսակից կկազմեին համապատասխանաբար՝ **82.3 և 85.3 մլրդ դրամ** (տե՛ս աղյուսակ 3.1):

Առանձին համայնքների բյուջեներ մասհանման ենթակա ուղղակի (եկամտային հարկի և շահութահարկի) հարկերի գումարների և պետական բյուջեից ստացված պաշտոնական դրամաշնորհների միջև համեմատական վերլուծություն կատարելու նպատակով, ըստ մարզերի (համայնքների), կատարել ենք 1000 խոշոր հարկատուների՝ պետական բյուջե մուծվող հարկերի վերլուծություն: Ինչպես տեսնում ենք, միայն եկամտային հարկից 20% տոկոսաչափով մասհանման դեպքում համայնքների բյուջեներ մուտքագրման ենթակա հարկային եկամուտները կազմում են այնքան, որքան որ պետական բյուջեից տրամադրված պաշտոնական դրամաշնորհները:

Քանի որ, ըստ մարզերի, ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտեն հրապարակում է միայն 1000 խոշոր հարկատուների վճարած հարկերի ծավալները, ապա կարելի է ասել, որ ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում պետական բյուջեի եկամտային հարկի և շահութահարկի մեջ այդ կազմակերպությունների վճարած եկամտային հարկի և շահութահարկի գումարները տատանվել են համապատասխանաբար՝ 47-67 և 72-82 տոկոսային միջակայքում:

1000 խոշոր հարկ վճարողների հարկային եկամուտների շարժընթացն ըստ մարզերի⁷¹

	2018		2019		2020		2021	
	Մլրդ դրամ	%	Մլրդ դրամ	%	Մլրդ դրամ	%	Մլրդ դրամ	%
Հարկային եկամուտներ	1258.2	100.0	1464.3	100.0	1385.2	100.0	1587.0	100.0
<i>Հարկային եկամուտներ (ներքին տնտեսությունից)</i>	<i>834.2</i>	<i>66.3</i>	<i>944.0</i>	<i>64.5</i>	<i>971.9</i>	<i>70.2</i>	<i>1109.2</i>	<i>69.9</i>
1000 խոշոր հարկատու	713.6	85.5	826.4	87.5	878.6	90.4	990.0	89.3
Երևան	555.0	77.8	668.5	80.9	724.9	82.5	807.6	81.6
Սյունիք	65.9	9.2	61.1	7.4	56.5	6.4	66.8	6.7
Կոտայք	32.1	4.5	31.6	3.8	27.8	3.2	33.1	3.3
Արարատ	23.3	3.3	32.2	3.9	32.6	3.7	34.5	3.5
Արմավիր	17.2	2.4	13.3	1.6	12.8	1.5	12.7	1.3
Լոռի	11.2	1.6	11.2	1.4	7.6	0.9	23.4	2.4
Տավուշ	1.9	0.3	1.0	0.1	7.6	0.9	1.5	0.2
Շիրակ	5.0	0.7	5.3	0.6	5.9	0.7	6.5	0.7
Գեղարքունիք	0.9	0.1	1.4	0.2	1.5	0.2	1.1	0.1
Արագածոտն	0.9	0.1	0.7	0.1	0.6	0.1	1.9	0.2
Վայոց ձոր	0.2	0.0	0.3	0.0	0.8	0.1	1.0	0.1
<i>Եկամտային հարկ</i>	<i>367.2</i>	<i>44.0</i>	<i>440.8</i>	<i>46.7</i>	<i>411.5</i>	<i>42.3</i>	<i>426.3</i>	<i>38.4</i>
1000 խոշոր հարկատու	173.4	47.2	208.2	47.2	270.1	65.6	286.1	67.0
Երևան	144.7	83.4	172.5	82.9	236.4	87.5	251.6	87.9
Սյունիք	10.8	6.2	14.2	6.8	13.3	4.9	12.2	4.3
Կոտայք	5.2	3.0	5.8	2.8	5.6	2.1	6.3	2.2
Արարատ	3.3	1.9	4.5	2.2	4.6	1.7	4.9	1.7
Արմավիր	3.7	2.1	3.9	1.9	3.4	1.3	3.4	1.2
Լոռի	2.9	1.7	4.7	2.3	2.2	0.8	4.8	1.7

⁷¹ <https://www.petekamutner.am/Content.aspx?itn=tsTILTaxPayersMonitoring>

Տավուշ	0.8	0.5	0.5	0.2	2.6	1.0	0.8	0.3
Շիրակ	1.4	0.8	1.4	0.7	1.1	0.4	1.2	0.4
Գեղարքունիք	0.4	0.2	0.3	0.2	0.5	0.2	0.4	0.1
Արագածոտն	0.2	0.1	0.2	0.1	0.2	0.1	0.4	0.1
Վայոց ձոր	0.05	0.0	0.1	0.0	0.1	0.0	0.2	0.1
Շահութահայրկ	218.3	26.2	233.8	24.8	148.8	15.3	158.6	14.3
1000 խոշոր հարկատու	161.7	74.1	169.6	72.5	121.4	81.6	125.9	79.4
Երևան	122.9	76.0	130.6	77.0	97.6	80.4	94.5	75.1
Սյունիք	20.9	12.9	20.5	12.1	10.3	8.5	15.4	12.2
Կոտայք	4.5	2.8	3.4	2.0	2.9	2.4	4.0	3.2
Արարատ	6.0	3.7	6.4	3.8	4.9	4.1	5.7	4.5
Արմավիր	4.1	2.5	4.4	2.6	1.6	1.3	1.0	0.8
Լոռի	2.3	1.4	2.9	1.7	1.3	1.1	4.0	3.2
Տավուշ	0.2	0.1	0.2	0.1	1.9	1.6	0.1	0.1
Շիրակ	0.6	0.4	0.7	0.4	0.6	0.5	0.5	0.4
Գեղարքունիք	0.1	0.0	0.3	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1
Արագածոտն	0.2	0.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.3	0.2
Վայոց ձոր	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.2	0.1

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում ՀՀ 1000 խոշոր հարկ վճարողների 80-83 տոկոսը գրանցված է **Երևան քաղաքում**, որոնց կողմից պետական բյուջե վճարված եկամտային հարկը կազմել է 1000 խոշոր հարկատուների վճարած եկամտային հարկի 83-88 տոկոսը: Մասնավորապես՝ 2018 թ. երևանյան կազմակերպությունների թիվը կազմել է 800 կամ 80%, իսկ 2021 թ.՝ 83.3%, որոնց կողմից պետական բյուջե է վճարվել համապատասխանաբար՝ 144.7 և 251.6 մլրդ դրամ եկամտային հարկ, ինչը կազմել է **1000 խոշոր հարկ վճարողների մուծած եկամտային հարկի 83.4 և 87.9% կամ ընդհանուր եկամտային հարկի 39.4 և 59.0%-ը: Սա նշանակում է, որ 2018-2021 թթ. Երևան քաղաքի 1000 խոշոր հարկատուների վճարած եկամտային հարկից 20% դրույքաչափով մասհանումների դեպքում համայնքների բյուջեներ եկամտային հարկից մասհանումների չափը 2018 թ.-ի համար կկազմեր 28.9 մլրդ դրամ, իսկ 2021 թ.-ի համար՝ 50.3 մլրդ դրամ: Համեմատության համար նշենք, որ մասհանվող գումարների չափերը կգերազանցեին Երևան քաղաքին պետական բյուջեից տրամադրված պաշտոնական դրամաշնորհների (2018 թ.՝ 22.3, 2021 թ.՝ 21.5 մլրդ. դրամ) չափերը, ընդ որում, վերջին երկու տարիներին՝ կրկնակի:**

Ինչ վերաբերում է եկամտային հարկից և շահութահարկից ՀՀ համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեներ մասհանումների ծավալներին, ապա հարկ ենք համարում նշել, որ ՀՀ մարզերում գրանցված 1000 խոշոր հարկատուների կողմից պետական բյուջե վճարված եկամտային հարկի գումարը, 2018 թ.-ի համեմատ ավելանալով 5.8 մլրդ դրամով, 2021 թ.-ին կազմել է 34.5 մլրդ դրամ, իսկ շահութահարկի գումարը նվազելով 7.4 մլրդ դրամով՝ 31.4 մլրդ դրամ, ինչը նշանակում է, որ 20% մասհանման դեպքում համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեներ եկամտային հարկից և շահութահարկից մուտքերը 2018 թ. կկազմեին 13.5, իսկ 2021 թ.-ին՝ 13.2 մլրդ դրամ: Համեմատության համար նշենք, որ պաշտոնական դրամաշնորհները համապատասխանաբար կազմել են 37.5 և 65.2 մլրդ դրամ (տե՛ս հավելված 11):

Ըստ ՀՀ մարզերի՝ 1000 խոշոր հարկատուների կողմից պետական բյուջե վճարված եկամտային հարկի և շահութահարկի ավելի քան 35 և 43 տոկոսը վճարել են Սյունիքի մարզի կազմակերպությունները, իսկ Կոտայքի (16.0 և 11.5%), Արարատի (13.0 և 16.5%) և Արմավիրի (10.0 և 6.5%) մարզերի կազմակերպությունների վճարած հարկերը կազմել են 1000 խոշոր հարկատուների վճարած հարկերի ավելի քան 90 տոկոսը: Ընդ որում, այդ արդյունքներն արձանագրել են հիմնականում մեկ կամ երկու կազմակերպություններ, որոնք գրանցված են մարզերի նույն համայնքներում: Մասնավորապես՝ Սյունիքի մարզի Քաջարան խոշորացված համայնքի 3 կազմակերպություններ 2021 թ.-ին վճարել են 8.8 մլրդ դրամ եկամտային հարկ և 13.1 մլրդ դրամ շահութահարկ, ինչը կազմել է մարզի կազմակերպությունների վճարած եկամտային հարկի 72.1 և շահութահարկի 85.0 տոկոսը:

Այսպիսով՝ եթե Քաջարանի կազմակերպությունների վճարած եկամտա-
յին հարկից և շահութահարկից 20% մասհանումներ կատարվեին, այս
2021 թ.-ին համայնքի բյուջեի սեփական եկամուտները մասհանումներից
կկազմեին 4.4 մլրդ դրամ, իսկ մարզի մյուս համայնքների բյուջեների մաս-
հանվող եկամուտները միասին՝ 1.1 մլրդ դրամ:

Վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ հանրապետության գրեթե բոլոր
մարզերում հարկային եկամուտների ներուժը կենտրոնացված է մեկ կամ
երկու քաղաքային բնակավայրերում: Հետևաբար՝ համայնքների բյուջեների
սեփական եկամուտների ավելացումը եկամտային հարկից և շահութահար-
կից մասհանումների տեսքով հանգեցնելու է առանձին համայնքների բյու-
ջեների եկամուտների մակարդակների անհամամասնությունների խորաց-
մանը:

3.2

Լիազորությունների ապակենտրոնացումը՝ որպես տարածքի տնտեսական անվտանգության ապահովման ուղի

Տարածքային կառավարման գործընթացների վերլուծությունը, վերա-
հսկողությունը և չափելի գնահատումը կարևոր նշանակություն ունեն հետա-
գա տնտեսական զարգացման անվտանգության ապահովման համար: Տա-
րածքային զարգացման տնտեսական անվտանգության մարտահրավերների
ներկայացման, ձևակերպման և դրանց դիմակայելու ուղիների մեկնաբան-
ման վերաբերյալ ՀՀ-ում դեռևս բավականաչափ ուսումնասիրություններ չեն
իրականացվել: Մեր կարծիքով, այս ոլորտի հիմնախնդիրների շրջանակը
լայն է, և բազմաբնույթ քննարկումների կարիք կա: Ուսումնասիրության արդ-
յունքում տարածքային զարգացման տնտեսական անվտանգության մարտա-
հրավերները ձևակերպվել են հետևյալ կերպ.

1. տեղական ինքնակառավարման և վարչատարածքային բարեփո-
խումների շարունակական փոփոխությունները և տարածքային միա-
վորների՝ դրանց արձագանքելու ունակությունը,
2. համայնքների ֆինանսական անկախության, ՏԻՄ լիազորություննե-
րի և համայնքների ֆինանսական միջոցների համապատասխանեց-
ման ունակությունը,
3. ՀՀ առանձին տարածքներում տնտեսական քաղաքականություն իրա-
կանացնելու, տարածքում ծագած խնդիրների լուծման ուղղությամբ
անհրաժեշտ սոցիալ-տնտեսական պլաններ, ռազմավարական ծրա-
գրեր իրականացնելու ունակությունը,

4. համայնքի խնդիրներին վարչական կառույցների, մարդկային և տեղեկատվական ռեսուրսների համապատասխանեցման ունակությունը:

ՀՀ համայնքները միմյանցից զգալիորեն տարբերվում են սեփական եկամուտների ձևավորման հնարավորություններով ու ունակություններով, և ակնհայտ են դրանց զարգացման անհամաչափությունները: Հետևաբար՝ ֆինանսական ապակենտրոնացումը և համայնքների խոշորացումը դեռևս նկատելի արդյունք չեն տվել: Էական արդյունք ստանալու համար անհրաժեշտ են ինստիտուցիոնալ փոփոխություններ, որոնք կապահովեն տարածքային զարգացման տնտեսական անվտանգությունը և կընդլայնեն համայնքների սեփական եկամուտներ ստանալու հնարավորությունները:

Համակարգային բարեփոխումների վերլուծության և գնահատման համար հիմք են տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման բնագավառում գործող ՀՀ օրենսդրությունը, ՀՀ կառավարության ծրագրերի և միջազգային կազմակերպություններում վերջինիս ստանձնած պարտավորությունների կատարումը, ՏԻՄ գործունեության արդյունքները, պաշտոնական, վիճակագրական և հասանելի այլ տեղեկությունները: Վերջին ժամանակներս քիչ թվով փոփոխություններ են կատարվել տեղական ինքնակառավարման մարմինների, այդ թվում՝ Երևան համայնքի ՏԻՄ լիազորությունների կազմում: Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածում համայնքների ֆինանսներին, սեփականությանը, զարգացման ծրագրերին և բյուջետավարմանը վերաբերող օրենսդրական դաշտում որոշ փոփոխություններ կատարվել են: Չնայած արված աշխատանքներին՝ համայնքային սեփականության գույքի մի զգալի մասի վիճակն առանձնապես չի բարելավվել և հիմնանորոգման կարիք ունի, իսկ համայնքները դրա համար դեռևս չունեն համապատասխան միջոցներ:

Արդյունավետ գործող տեղական ինքնակառավարման համակարգ ունենալու, տարածքային զարգացման տնտեսական անվտանգության ապահովման համար պահանջվում են համայնքներում ֆինանսական միջոցների կայուն և ճկուն բազայի ձևավորում ու ՏԻՄ ֆինանսական ինքնուրույնության ամրապնդում: Այդ գործընթացները հնարավորություն կտան հստակեցնելու և ամրագրելու ծախսերի տարբեր ուղղությունները, դիտարկելու դրանց հարաբերակցությունն ըստ պետական բյուջեից և համայնքային բյուջեներից կատարված ծախսերի:

Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ համայնքի բյուջեի եկամուտների ձևավորման կարևորագույն աղբյուրը տեղական հարկերն ու տուրքերն են, և դրանց դերը մեծ է տարածքային ապակենտրոնացման տեսանկյունից: Համայնքների ֆինանսական անկախության ու զարգացման տնտեսական անվտանգության ապահովման վերաբերյալ որոշակի պատկերացում կազմելու

համար կարևոր է գնահատել ստացված սուբվենցիաների՝ իբրև պաշտոնական դրամաշնորհների հարաբերակցությունը սեփական եկամուտների նկատմամբ: Համայնքի սեփական եկամուտները ձևավորվում են՝ ընդհանուր եկամուտներից հանելով պաշտոնական դրամաշնորհները: Կառավարման տարբեր մակարդակների միջև հարկաբյուջետային իրավասությունների օպտիմալ բաշխման՝ ֆիսկալ ֆեդերալիզմի հարցը տնտեսական աճի վրա ազդող գործոններից է: Խոսքն առավելապես վերաբերում է ֆիսկալ ապակենտրոնացման խորությանը: Տնտեսագիտական գրականության, առանձին ուսումնասիրությունների մեջ նկատվում են տարբեր դիրքորոշումներ այս խնդրի վերաբերյալ⁷²:

Առանձնապես կարևորվում է համայնքային բյուջեների հարկային մուտքերի կայունության ապահովումը:

2019 թ. ՀՀ կառավարությունը հաստատել է ՀՀ համայնքների տնտեսական և սոցիալական ենթակառուցվածքների զարգացմանն ուղղված սուբվենցիոն հատկացումների տրամադրման կարգը⁷³:

Թեև համայնքային սուբվենցիաների ցածր տեսակարար կշիռը սեփական եկամուտներում կարող է վկայել տվյալ համայնքի որոշակի ֆինանսական անկախության մասին, բայց պետք է նշել, որ այդ ցուցանիշի ցածր լինելը, մյուս կողմից, պետական բյուջեի ցածր եկամուտների, ինչպես նաև տվյալ համայնքի տնտեսական ցածր ակտիվության, ներդրումային ծրագրերի, գաղափարների և ձեռներեցությանը հանդես գալու նախաձեռնողականության բացակայության արտացոլումն է: Վերջինների առկայության դեպքում է, որ համայնքը, ի դեմս համայնքապետարանի ու համայնքապետի, ներկայացնում է սուբվենցիաների հայտեր և ստանում համապատասխան ֆինանսավորում: ՀՀ-ում համայնքային բյուջեի ծախսերի համաչափ բաշխման և կատարողականի սահմանման խնդիր է դրված, ինչը կարող է կարևոր նշանակություն ունենալ ինստիտուտների ձևավորման և տնտեսական անվտանգության ապահովման համար: Ներկայում կարիք է զգացվում մշակելու ՏԻՄ բյուջետային ծախսերի պլանավորման և կատարման տարբեր համամասնությունների ապահովմանն ուղղված հայեցակարգային նոր մոտեցումներ, ինչպես, օրինակ, դրված նպատակների իրականացման աստիճանի չափման գործիքի ներդրումը: ՏԻՄ լիազորությունների իրականացման նվազագույն արժեքների հաշվարկման նորմերի և նորմատիվների հիմքում պետք է ընկած լինի խնդիրների և նպատակների սահմանման, վերանայման և վերահսկման տեխնոլոգիան:

⁷² Van Parijs P. Fiscal Federalism and Solidarity: In Search of an Ideal Formula / P. Van Parijs // Recognition and Redistribution in Multinational States. – Leuven: Leuven University Press, 2015, pp. 183-191. J.-F. Grégoire, M. Jewkes (editors).

⁷³ Այդ կարգն ու ձևը հաստատվել են ՀՀ կառավարության 31.01.2019 թ. թիվ 62-Ն և փոփոխվել 26.12.2019 թ. թիվ 1935-Ն որոշմամբ՝ համապատասխան լրացում և փոփոխություն կատարելով ՀՀ կառավարության 16.11.2006 թ. թիվ 1708-Ն որոշման մեջ:

Համայնքների ֆինանսական կայունության ապահովման հնարավորությունները կարող են ընդլայնվել լիազորությունների ապակենտրոնացման գործընթացի ավելի արագ տեմպերով իրականացման և հարկային վարչարարության բարեփոխման, տեղերում որոշումների կայացման գործընթացներում հանրային կարծիքի ուսումնասիրության ապահովման ուղիներով: Մեր կարծիքով, համայնքների խոշորացման հետևանքով ստացված արդյունքների վերաբերյալ հանրությանը սպառիչ տեղեկատվություն տրամադրելու և հանրային կարծիքը պարզելու անհրաժեշտություն կա, ինչը կարևոր է նաև տնտեսական անվտանգության ապահովման տեսակետից:

Բազմաթիվ հետազոտություններում նշվել է, որ մեր երկրում ՏԻ համակարգում համայնքի զարգացման երկարաժամկետ պլանավորումը դեռևս օրենքով ամրագրված չէ և չի օգտագործվում: Այս առումով, էական տեղաշարժեր չեն եղել: Տարբեր հեղինակներ կարծում են, որ տարածքային զարգացման ժամանակակից հիմնախնդիրներից մեկը տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների անտեսումն է սոցիալ-տնտեսական զարգացման տարածաշրջանային ռազմավարություններ մշակելիս ⁷⁴: Մրանով են պայմանավորված ինստիտուցիոնալ բնույթի այն հակասությունները, երբ տարածական տնտեսական քաղաքականության իրականացումը հանգեցնում է մակրոտնտեսական ցուցանիշների հավասարակշռման և ընդհանուր ռազմավարական պլանավորման համակարգի նկատմամբ բյուջետային քաղաքականության բնականոն առաջնահերթության: Միաժամանակ, խափանվում է հենց կառավարման համակարգի հիմնական տարրերի մշակման կապը, որը որոշվում է կանխատեսման, ռազմավարության, ծրագրի և հատուկ նախագծերի փոխհարաբերությունների հստակ մեթոդաբանական ալգորիթմով ⁷⁵: Ընդ որում, այս գործընթացի բոլոր մասնակիցների իրական հետաքրքրվածությունը նշված խնդիրների լուծման հարցում ակնհայտ է, սակայն հստակ վերահսկողական համակարգի բացակայության պայմաններում ինստիտուցիոնալ որոշումներ կայացնելու պատասխանատվության անորոշությունը մղում է իրավիճակի իներցիոն մոդելավորման: Հետևաբար՝ բնական է, որ տնտեսական անվտանգության շեմային արժեքների մշակումը, որպես տարածքային զարգացման ցուցիչներից մեկը, ի սկզբանե չի կարող համարվել հիմնարար՝ համայնքային մակարդակում պլանավորման գործընթացների ժամանակակից միտումների ֆորմալացման շրջանակներում՝ ելնելով ռազմավարական պլանավորման անխուսափելի ինստիտուցիոնալ վերափոխումների ապագա մարտահրավերներից: Տնտեսական անվտանգության ապա-

⁷⁴ Караваева И.В., Колпакова И.А., «Учение об оценке рисков и угроз экономической безопасности современной России». // Вестник ИЭ РАН. 2018, №6, с. 195 – 203.

⁷⁵ Ленчук Е.Б., Филатов В.И. «Стратегическое планирование – путь к устойчивому развитию России». // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. 2018. Т.11. №4, с. 35–47.

հովման չափանիշների ինստիտուցիոնալացումը և ռազմավարական պլանավորման փաստաթղթերում համապատասխան ցուցանիշների արտացոլումը թույլ են տալիս ենթադրել, որ անհրաժեշտ է ոչ միայն դիտարկել բազմարկչի (մուլտիպլիկատիվ) էֆեկտները, այլև կիրառել պլանավորման որոշակիորեն նոր նորմեր՝ ըստ էության սահմանելով նոր ինստիտուցիոնալ կառուցվածք: Համայնքի հնգամյա զարգացման ծրագիրը, որպես օրենքի պահանջ, կազմվում է ՀՀ բոլոր համայնքներում, և ինչպես դրա, այնպես էլ բյուջետային գործընթացներին վերաբերող օրենսդրական էական փոփոխություններ չեն ակնկալվում: Կարելի է ենթադրել, որ որոշ տարածքների հեռանկարային նախագծերի անհամապատասխանությունն ինչ-որ իմաստով նշանակում է սոցիալ-տնտեսական զարգացման քաղաքականություն մշակելիս մաթեմատիկական մոդելավորման՝ գիտականորեն հիմնավորված և ապացուցված մեթոդների օգտագործման մերժում: Կառավարման տարբեր մակարդակներում իրավիճակային վերլուծության կենտրոնների ստեղծման և գործունեության ընթացքում ձեռք բերված փորձը շատ առումներով կարող է հիմք դառնալ տարածքային զարգացման խնդիրների լուծման գործում դրանց փոխգործակցության համար⁷⁶: Այսպիսի մոտեցումը հատկապես կարևոր է համայնքային ենթակառուցվածքների զարգացման նպատակով խոշոր նախագծերի իրականացման և հիմնական տարրերի ձևավորման ակտիվացման ուղղությամբ: Նման մոտեցման դեպքում անհրաժեշտ է դիտարկել ռազմավարական պլանավորման բուն համակարգը տարածքային մակարդակում արդեն կոզմիտիվ մոդելավորման տեսանկյունից, որն առաջարկել են մի շարք հեղինակներ՝ որպես պետական մակարդակում սոցիալ-տնտեսական զարգացման ոլորտում ռազմավարական վերլուծության, կառավարման և ռիսկերի կանխման համակարգի հայեցակարգային մոդելի տարր⁷⁷: Այս պլաններում իրավիճակային վերլուծության և մոդելավորման համակարգն ինքնին բավական կարևոր գործառնական նշանակություն է ստանում ինստիտուցիոնալ միջավայրի ձևավորման շրջանակներում՝ ուրվագծելով տարածքային մակարդակում ռազմավարական պլանավորման և տնտեսական անվտանգության ապահովման ապագա համակարգը:

Տնտեսագիտական գրականության մեջ «համայնքի զարգացում» հասկացությունը բնորոշվում է ինչպես տվյալ տարածքում առկա տնտեսական հենքի և գործարարության ընդլայնման շնորհիվ համայնքի տնտեսության զարգացման, այնպես էլ հանրային ծառայությունների քանակական ու որակական ցուցանիշների բարելավման ճանապարհով բնակչության կյանքի պայմանների բարելավման տեսանկյունից: Համայնքների կայուն զարգացում

⁷⁶ Ильин Н.И. «Эволюция информационных систем государственного управления». // Информационные войны. 2017, № 1(41), с. 54 –57.

⁷⁷ Сильвестров С.Н. «Экономическая безопасность России: методология, стратегическое управление, системотехника». / кол. авторов; под. науч. ред. С. Н. Сильвестров. – М.: РУСАЙН. 2018. 350 с., с. 273–318.

ապահովելու, այդ նպատակով հիմնավորված որոշումներ կայացնելու համար պատշաճ հնարավորություններ ստեղծելու առումներով, ապացուցված է, թե ինչ բացառիկ նշանակություն ունեն սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերը: Դրանք թույլ են տալիս բացահայտել համայնքում առկա հիմնախնդիրները, զարգացման համար բարենպաստ և ոչ բարենպաստ կարևոր գործոնների ազդեցության հնարավոր հետևանքները և կանխատեսումները, հետևել հանրության պահանջմունքների և ցանկությունների շարժընթացին, գնահատել իրականացվող միջոցառումների ռեսուրսային ապահովվածության մակարդակը:

Տեղական ինքնակառավարման համակարգ ասելով հարկավոր է հասկանալ քաղաքացիների կամքի ուղղակի արտահայտման ձևերը, ինքնակառավարման մարմինների ամբողջությունը, միջհամայնքային միավորումները և տեղական ինքնակառավարման կազմակերպչի րավական մյուս ձևերը, որոնց միջոցով համայնքի բնակչությունն իրագործում է տվյալ երկրի սահմանադրությամբ ճանաչված և երաշխավորված իշխանությունը, սեփական շահերից, պատմական և տեղական այլ ավանդույթներից ելնելով՝ լուծում տեղական նշանակության հարցեր: Տեղական նշանակության հարցերը համապատասխան լուծում են ստանում համայնքի բնակչության կողմից, որը համարվում է իշխանության միակ օրինական և օրինաչափ աղբյուրը: Տեղական ինքնակառավարման խնդիրների արդյունավետ լուծման նպատակով բնակչության իշխանությունը պետք է գործադրվի համապատասխան կազմակերպական-իրավական ձևերով:

ՀՀ-ում տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացման ընթացքում տեղի են ունեցել բավականաչափ փոփոխություններ՝ միտված Հայաստանի Հանրապետությունում ապակենտրոնացման գործընթացի խորացմանը, տեղական ինքնակառավարման համակարգի ուժեղացմանը, այնուամենայնիվ, հետազոտության արդյունքում բացահայտվել է, որ համակարգն ունի կատարելագործման և օրենսդրական բարեփոխումների կարիք:

Վարչական ապակենտրոնացման ուղղությամբ գերակա են ՀՀ վարչատարածքային բաժանման օպտիմալացումը, միջհամայնքային համագործակցության խթանումը և ՏԻՄ իրավասությունների ու պարտականությունների հստակեցումը: ՀՀ վարչատարածքային բաժանման օպտիմալացման ուղղությամբ, մասնավորապես, կարևորվում է ՀՀ համայնքների խոշորացման գործընթացի շարունակականության և արդյունավետության մակարդակի գնահատումը:

Վարչական ապակենտրոնացումը ենթադրում է լիազորությունների փոխանցում կենտրոնական իշխանությունից տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, պատասխանատուներին, ինչպես նաև ֆինանսական ռեսուրսների ապահովում՝ ուղղված հանրային ծառայությունների մատուցմանը (առողջապահություն, կրթություն, սոցիալական պաշտպանություն

և այլն): Այն նպատակ ունի հզորացնելու ՏԻՄ-ը: Պակաս կարևոր չէ ապակենտրոնացման ճանապարհով շարժվելու մոտիվացման հարցը: Հետագոտողները մշակել են մի շարք տեսություններ, որոնք բացատրում են իշխանության փոխանցման պատճառները, հետևանքները և ռեսուրսների շարժը կենտրոնից մինչև տեղական իշխանություններ⁷⁸: Տեսաբանները կարծում են, որ ապակենտրոնացումը նպաստում է ժողովրդավարության խորացմանը և շուկայական տնտեսության զարգացմանը, օգնում «բուժել» անարդյունավետ կառավարումը և վերացնել մակրոտնտեսական անկայունությունը, բարձրացնել պաշտոնյաների տեղեկացվածության աստիճանը տեղական խնդիրների վերաբերյալ:

Եվրոպական երկրներում օգտագործվում են ապակենտրոնացման տարբեր մոդելներ՝ վարչատարածքային ապակենտրոնացում իրականացնելով առավելապես կրթության, առողջապահության պաշտպանության, սոցիալական ծառայությունների, շրջակա միջավայրի պահպանության, տրանսպորտի, ճանապարհաշինության, կոմունալ ծառայությունների ոլորտներում՝ լիազորությունների և ռեսուրսների փոխանցմամբ տեղական իշխանություններին: Ապակենտրոնացման առավել պակաս վիճելի արդյունքը տեղերում բնակչության ներգրավումն է որոշումների կայացման գործընթացում: Ապակենտրոնացումն ամրապնդում է ժողովրդավարական արժեքները և գործընկերությունը պետության ու հասարակության միջև՝ ապահովելով տարբեր սոցիալական և էթնիկ խմբերի լայն ներկայացվածությունը քաղաքական գործընթացներում: Բացի այդ, այն կարող է նպաստել ռեսուրսների առավել արդարացի բաշխմանը կամ համատեղել բարեկեցիկ տարածքները ոչ այնքան հաջողակ հարևանների հետ՝ իշխանության միևնույն ենթակայության ներքո:

Հետագոտողները մանրամասն ուսումնասիրել են ապակենտրոնացման ոչ միայն առավելությունները, այլև թերությունները՝ ընդգծելով, որ դա միշտ չէ, որ հասցնում է ցանկալի արդյունքի: Դրա արդյունավետությունը կախված է որոշակի գործոններից, ինչպիսիք են տարածքի չափը կամ ինստիտուցիոնալ կարողությունները, պատմական փորձը, քաղաքական ավանդույթները, քաղաքացիների կրթական մակարդակը, իրավական և վարչական մշակույթը և այլն⁷⁹:

Կառավարման տարածքային մոդելների տատանումները կարող են պայմանավորված լինել նաև կենտրոնական իշխանության դերի մասին հանրության կարծիքով:

Տարածքային ճարտարապետությունը, որն ընտրում է յուրաքանչյուր պետություն տարածաշրջանային և տեղական ինքնավարության կազմակերպման համար, յուրատեսակ է:

⁷⁸ De Vries M. S. The rise and fall of decentralisation: A comparative analysis of arguments and practices in European countries // European Journal of Political Research. 2000. № 38 (2). P. 193–224; Dahl R. On Democracy. New Haven, 2000; Ruano J. M., Profferoiu M. Op. cit. P. 478.

⁷⁹ Daffl on B., Madiès T. Decentralisation: A few principles from the theory of fiscal federalism. P., 2009.

Չնայած Եվրոպայում ապակենտրոնացման գործընթացի բոլոր առավելություններին՝ գիտնականները զգուշացնում են դրա իդեալականացված տեսակետից հրաժարվելու անհրաժեշտության մասին:

Այսպիսով՝ խարտիայում ամրագրված երկու հիմնարար սկզբունքները տեղական իշխանություններին առաջին հերթին իրավունք են տալիս տնօրինելու իրենց սեփական ռեսուրսները (պատասխանատվության սկզբունք) և երկրորդ՝ իրենց լիազորություններն իրականացնելու կարողությունը (ինքնաբավություն սկզբունք):

Ներկայում Եվրոպայում ընդհանուր միտում կա տեղական իշխանությունների լիազորությունների ընդլայնման ուղղությամբ՝ սեփական ռեսուրսների հարաբերական կրճատմամբ՝ զուգորդված հանրային, պետական ռեսուրսների տրամադրման սահմանափակմամբ: Յուրաքանչյուր երկիր ունի իր ֆինանսական մոդելը, բայց, ընդհանուր առմամբ, տեղական ռեսուրսները մտահոգում են և՛ գործնական ոլորտում զբաղվածներին, և՛ հետազոտողներին⁸⁰:

Հարկ է նշել, որ ապակենտրոնացման մոդելը չի կարող համընդհանուր լինել, և յուրաքանչյուր երկիր պետք է գտնի իրենը՝ համապատասխան իր սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, մշակութային, պատմական և աշխարհագրական պայմաններին: Ապակենտրոնացման գործընթացը գծային չէ, այլ հիմնված ժողովրդավարական սկզբունքների և կառուցակարգերի վրա: Ապակենտրոնացումը նպաստում է արդյունավետ կառավարմանը, ժողովրդավարության ամրապնդմանը և, հետևաբար, առաջընթացին:

ՀՀ-ում ՏԻՄ լիազորությունները չեն արտահայտում համայնքի բնակիչների՝ որոշակի հանրային ծառայություններ ստանալու ակնկալիքները և մատուցվելիք ծառայությունների ամբողջական ծավալն ու կշիռը, վկայելով, որ համայնքներին վերապահված են օժանդակ բնույթի, ոչ բացառիկ լիազորություններ: Լիազորությունների բացառիկություն նշանակում է, որ կենտրոնական իշխանությունը չի կարող միջամտել համապատասխան գործընթացներին:

ՀՀ-ում վարչական ապակենտրոնացումը համայնքների խոշորացման համատեքստում, ըստ էության, պետք է դրսևորվեր նոր ձևավորված համայնքների ՏԻՄ վարչական կարողությունների ամրապնդմանը միտված օրենսդրական կառուցակարգերի սահմանմամբ, հանրային բնույթի ծառայություններ ենթադրող լիազորությունների վերապահմամբ, համայնքի վարչական ապարատի և քաղաքացիների համալիր ծառայությունների սպասարկման գործիքակազմերի ներդրմամբ, սակայն փորձը ցույց է տալիս, որ այդպիսի գործընթացները սակավ են և թերի:

⁸⁰ Savy R., Pauliat H., Senimon M. The Process of Decentralisations in Europe // The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. P. 13.

Այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ կառավարության 2022 թվականի մայիսի 13-ին ընդունած N691-Լ՝ «Հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարությունը, 2022-2024 թվականների ճանապարհային քարտեզը և արդյունքային շրջանակը, ռազմավարության իրականացման հսկողությունն ու համակարգումն ապահովող անձանց ցանկը հաստատելու մասին» որոշումը կարող է մարտահրավերների արձանագրման և խնդիրների լուծման հնարավոր ուղի լինել:

Ներկայացվել է ՀՀ հանրային կառավարման բարեփոխումների ռազմավարություն⁸¹, որտեղ նախատեսվում է պետական և համայնքային ծառայությունների մատուցման գործընթացների արդիականացում՝ դրանք դարձնելով քաղաքացիակենտրոն և օպտիմալ:

Փաստաթղթում նախատեսված է նաև տարածքային կառավարման բարեփոխումների մեկնարկ, մասնավորապես՝

1. տարածքային կառավարման համակարգի բարեփոխումները կկառուցվեն փուլային տրամաբանությամբ՝ նախնական էտապում ապահովելով պետական կառավարման և համայնքային կառավարման մակարդակների միջև արդյունավետ հաշվեկշռում,
2. միջանկյալ փուլում կվերափոխվի մարզպետարանի կամ մարզային կառավարման ինստիտուտի առաքելությունը՝ որպես ճկուն և կոմպակտ թիմ և համայնքների համար քաղաքականության ու ռազմավարական խորհրդատու,
3. հետագա փուլում տարածքային կառավարման ֆունկցիոնալ շրջանակը հնարավորինս կնվազի՝ համայնքների ուժեղացմանը և խոշորացմանը զուգահեռ:

Մի շարք կարևորագույն լիազորություններ պատվիրակվել են ՏԻՄ-ին, սակայն մինչ օրս պետության կողմից չեն ապահովվել դրանց իրականացմանը միտված ենթաօրենսդրական և իրավակիրառ գործողություններ:

Հայաստանում դեռևս չկա տեղական ինքնակառավարման համակարգի հստակ ձևավորված կառուցվածք, որի հետևանքով առկա չէ հստակ պատկերացում նոր ստեղծվող համայնքի նվազագույն արդյունավետ չափի և լիազորությունների ապակենտրոնացման ընդունելի մակարդակի վերաբերյալ: Չկա «ապակենտրոնացման ճանապարհային քարտեզ», որտեղ հստակորեն պետք է նշված լինեն համայնքներին և միջհամայնքային միավորումներին փոխանցվող լիազորությունների ժամկետներն ու շրջանակները:

Լիազորությունների ապակենտրոնացման ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ դրանցից որոշները վերապահված են թե՛ մարզպետարաններին, թե՛ համայնքների ղեկավարներին: Այս պարագայում հարց է առաջանում՝ եթե համայնքի ղեկավարն օրենքով սահմանված կարգով կատարում է նշված լիազորությունը, ապա ինչու պետք է արդյունքը ներկայացնի մարզպետարան,

⁸¹ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=162791>

այլ ոչ թե քաղաքականություն մշակող պետական լիազոր մարմին: Մարգարեներին առավելապես վերապահված է տարբեր ոլորտներում այնպիսի հիմնական լիազորություններ, որոնք կրում են համապատասխան ոլորտի պետական ծրագրերն ամբողջությամբ իրականացնելու բնույթ: Օրինակ՝ կրթության ոլորտում մարգարեն իրականացնում է հանրակրթության պետական քաղաքականություն, առողջապահության ոլորտում՝ պետական առողջապահական ծրագրեր և այլն: Գործնականում բժշկական օգնության, արտահիվանդանոցային բժշկական սպասարկման ծառայությունները դուրս են համայնքների ՏԻՄ լիազորությունների շրջանակից:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով նոր հնարավորությունների սահմանումը չի պահպանում ապակենտրոնացման գործընթացին բնորոշ երկու հատկանիշները՝ կա՛մ համապատասխան ֆինանսավորման աղբյուրներով ապահովում, կա՛մ էլ որպես պետության կողմից պատվիրակված լիազորության սահմանում և ֆինանսավորում:

Այսպես, օրինակ, անասնաբուծության և անասնաբուծության բնագավառում համայնքի ղեկավարի սեփական լիազորությունները 29.12.2017 թ. ընդունված օրենքով լրացվել է հետևյալ լիազորությամբ. «Ապահովում է անասնաբուծական ծառայության գործունեության կազմակերպումը՝ համայնքը սպասարկող անասնաբուծի միջոցով»:

Հայաստանի Հանրապետությունում անասնաբուծական ծառայություններ էր մատուցում «Անասնաբուծասանիտարիայի և բուսասանիտարիայի ծառայությունների կենտրոն» ՊՈԱԿ-ը, որի լուծարումից հետո ՊՈԱԿ-ի գործառնություններն իրականացվում են էկոնոմիկայի նախարարության միջոցով: Համայնքի ղեկավարին անասնաբուծության բնագավառում վերապահված թե՛ սեփական և թե՛ պատվիրակված լիազորությունները կրում են բացառապես աջակցող բնույթ: Հաշվի առնելով գյուղատնտեսության զարգացման ուղղությամբ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որդեգրած քաղաքականությունը՝ հնարավոր է դարձել անասնաբուծական ծառայությունների կազմակերպումն ու իրականացումը, որպես պատվիրակված լիազորություն, ապակենտրոնացման միջոցով վերապահել բազմաբնակավայր համայնքների ղեկավարներին: Բացի այդ, համայնքը սպասարկող անասնաբուծի հաստիքի պահպանման համար «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանվել է անասնաբուծական ծառայության տեղական վճար: Այս իրավիճակը հիմնավորում է այն միտքը, թե օրենքով նոր հնարավորությունների սահմանումը չի պահպանում ապակենտրոնացման գործընթացին հատուկ հատկանիշը՝ պետության կողմից պատվիրակված լիազորության սահմանում և համապատասխան ֆինանսավորում, այնինչ «Տեղական տուրքերի և վճարների մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված անասնաբուծական ծառայության տեղական վճարի ներմուծմամբ է ներկայացվում պատվիրակված լիազորության շրջանակի ընդլայնումը:

3.3

Լիազորությունների ապակենտրոնացման արդյունավետության ապահովման հնարավոր տարբերակներ

Հետազոտության ընթացքում ձեռք բերված տեղեկությունների, վերլուծությունների, տարբեր մոտեցումների համեմատական գնահատումների արդյունքում կատարվել է եզրակացություն լիազորությունների ապակենտրոնացման հետևյալ ուղղությունների շեշտադրման վերաբերյալ.

Պաշտպանության բնագավառ: Հաշվի առնելով մեր երկրի աշխարհաքաղաքական վիճակն ու պատերազմական գործողությունների վերսկսման մշտական վտանգը՝ կարևոր է ուշադրության կենտրոնում պահել պաշտպանության կազմակերպումը: Ներկայում, ՀՀ-ում գործող ՏԻՄ մասին օրենքի համաձայն (ՀՀ օրենքը «Տեղական ինքնակառավարման մասին» հոդված 40), համայնքի ղեկավարի լիազորությունները պաշտպանության կազմակերպման բնագավառում սահմանափակվում են սակավաթիվ սեփական լիազորություններով, մասնավորապես՝ օրենքով սահմանված կարգով նա վարում է համայնքի զինապարտների գրանցամատյանը, նրանց վերաբերյալ ցուցակները, ինչպես նաև համայնքի բնակչության վայրի հաշվառումից հանվելու, աշխատանքի ընդունվելու և աշխատանքից ազատվելու վերաբերյալ տվյալները ներկայացնում տարածքային զինվորական կոմիսարիատ, օրենքով սահմանված կարգով մասնակցում գորակոչի, գորահավաքի ու վարժական հավաքների կազմակերպմանը, ինչպես նաև տարածքային պաշտպանության և ռազմական դրության իրավական ռեժիմի ապահովման միջոցառումներին, իրենց պարտականությունները խախտած զինապարտ քաղաքացիների վերաբերյալ տեղեկություններ ունենալու դեպքում այդ մասին անհապաղ գրավոր նյութեր տրամադրում տարածքային զինվորական կոմիսարիատ: Համայնքի ղեկավարն աջակցում է զոհված զինծառայողների ընտանիքների, հաշմանդամ զինծառայողների սոցիալական խնդիրների լուծմանը, բնակչության կողմից ռազմահայրենասիրական միջոցառումների կազմակերպմանը: Պաշտպանության բնագավառում որոշ լիազորություններ ունի նաև մարզպետը, որը տարածքային կառավարման ոլորտում իրագործում է կառավարության քաղաքականությունը, իրականացնում գորահավաքային նախապատրաստականություն և գորահավաքի կազմակերպման բնագավառում իրեն վերապահված լիազորությունները, մասնակցում պարտադիր զինվորական ծառայության գորակոչի կազմակերպման գործընթացին, ամրագրում իր աշխատակազմում աշխատող պահեստազորայիններին, համապատասխան իրավիճակներում ապահովում անհրաժեշտ աշխատանքային ռեժիմի փոխադրման աշխատանքների կատարումը, մասնակցում մարզի վարչական տարածքի օպերատիվ սարքավորմանն ուղղված աշխատանքներին,

ապահովում մարզի համայնքների աշխարհագրային պայմանական բրիգադների և գումարտակների համալրումն աշխարհագրայիններով (ՀՀ օրենք «Տարածքային կառավարման մասին», 18-րդ հոդված, փոփ. 28.10.20 ՀՕ-467-Ն օրենք):

Ինչպես տեսնում ենք, համայնքի ղեկավարի և մարզպետի լիազորություններում ներառված չեն այն գործառույթները, որոնք կապահովեն պարբերական զինվորական պատրաստվածության աշխատանքները, իսկ դա հատկապես հրատապ է սահմանամերձ բնակավայրերում: Հաշվի առնելով մեր երկրի աշխարհաքաղաքական իրավիճակը՝ կարևոր է մշտապես ունենալ պատրաստված աշխարհագոր, ընդ որում, այստեղ պետք է ներառվեն ինչպես զինվորական պատրաստվածության, այնպես էլ առաջին բուժօգնության, թաքստոցների, ապաստարանների պատրաստման, արտակարգ իրավիճակներում ճիշտ կողմնորոշվելու, հոգեբանական պատրաստվածության աշխատանքները: Լիազորությունների ապակենտրոնացման շրջանակում դրանք պարտադիր պետք է ներառվեն, ընդ որում, ընդգրկվեն համայնքի ղեկավարի սեփական լիազորությունների շրջանակում: Իհարկե, 2020 թ. պատերազմական գործողություններից հետո ՀՀ-ում պարբերաբար անցկացվում են եռամսյա զորավարժություններ, սակայն, մեր կարծիքով, հատկապես սահմանամերձ բնակավայրերում կարևոր է ոչ միայն տղամարդկանց, այլև կանանց, երեխաների, մեծահասակների պատրաստված լինելը պաշտպանական ոլորտում: Այս աշխատանքներում կարևոր է ներգրավել նաև ռազմահայրենասիրական հասարակական կազմակերպություններ՝ «ՈՄԱ», «Ազատամարտիկ», «Հանուն հայ զինվորի» և այլն: Չնայած նրան, որ սույն օրենքի 41-րդ հոդվածի երկրորդ կետով նախատեսվում են համայնքի բնակչության նյութական և մշակութային արժեքների տարահանում, բնակչության պատսպարում և անհատական պաշտպանության միջոցներով ապահովում՝ որպես պետության կողմից պատվիրակված լիազորություն, այդուհանդերձ, սրանք բավարար չեն. նախ՝ պետք է լինի սեփական լիազորություն՝ ուղղված հենց պաշտպանության կազմակերպմանը:

Այս աշխատանքները չափազանց կարևոր են, և այդ մասին է վկայում միջազգային փորձը: Օրինակ՝ այնպիսի երկրում, ինչպիսին Շվեյցարիան է, որտեղ արդեն 2 հարյուրամյակից ավելի է՝ պատերազմական գործողություններ տեղի չեն ունեցել, միևնույն է, պարբերաբար անցկացվում են զորավարժություններ: Միգուցե հենց սա է պատճառը, որ Շվեյցարիայի բանակն աշխարհում ամենահզորներից մեկն է: Այս երկրում բանակի նկատմամբ վարվում է հատուկ քաղաքականություն, այն ունի, մասնավորապես, կադրային-նստիկանական կառուցվածք: Իհարկե, բյուջեն հսկայական է՝ 5 մլն դոլար, որը բավական մեծ գումար է 8 մլն բնակչություն ունեցող պետության համար: Այստեղ գործում է մի կարգախոս. «Շվեյցարիան չունի բանակ, մեր ամբողջ երկիրը բանակ է»: 2017 թ.-ին անցկացված հանրաքվեի տվյալներով բնակչու-

թյան 73%-ը կարծում է, որ երկրում անիրաժեշտ է ունենալ սեփական զինված ուժեր՝ անկախ այն հանգամանքից, որ 2 դարից ավելի երկիրը ներգրավված չի եղել պատերազմական գործողություններում:

Սկզբնական շրջանում այստեղ ազգային բանակը ժողովրդական շարժում էր, որը ձևավորվել էր ոստիկանական սկզբունքով, և միայն 19-րդ դարի սկզբին ստեղծվեց կազմակերպված բանակ: Ներկայում զինվորական ծառայության ենթակա են 18-33 տարեկան տղամարդիկ (յուրաքանչյուր տարի զինակոչիկների թիվը 40-50 հազ. մարդ է): Կանաչ նույնպես կարող են ներգրավվել ԶՈՒ-ում, բայց կամավորության սկզբունքով (նրանց տեսակարար կշիռը 0,6% է): Բոլոր այն զինակոչիկները, որոնք պիտանի չեն ծառայության կամ մասամբ են պիտանի, մինչև 30 տարեկանը պետք է վճարեն զինվորական հարկ՝ եկամտի 3%-ը:

Զինակոչիկները պարտավոր են անցնել դասընթացներ, այսպես կոչված, «Ռեկրուտորային դպրոցում»: Դասընթացները տևում են 18-21 շաբաթ, իսկ եթե զինակոչիկը ցանկանում է շարունակել զինվորական ծառայությունն էլիտար գորքերում, ապա դա տևում է մինչև 25 շաբաթ: Այս դասընթացները բաղկացած են 3 փուլից.

- Նախնական փուլ՝ 7 շաբաթ, որի ընթացքում ուսումնասիրվում են զինվորական կյանքի հիմունքները:
- Զինվորական գործի ֆունկցիոնալ հատված՝ 6 շաբաթ, որի ընթացքում ուսումնասիրվում են զինված ուժերի այս կամ այն ստորաբաժանումների առանձնահատկությունները:
- Երրորդ փուլը բուն մարտական պատրաստվածությունն է:

Ավարտելով դպրոցը՝ շվեյցարացու զինվորական կյանքը չի ավարտվում: Յուրաքանչյուր տարի նա վերապատրաստվում է այս ոլորտում: Կախված զինվորական ուղղվածությունից՝ դասընթացները կարող են տևել 2-3 շաբաթ: Ընդ որում, Շվեյցարիայում գորակոչի ենթակա է մոտ 1,5 մլն մարդ:

Իհարկե, հաշվի առնելով մի շարք առանձնահատկություններ, դժվար է ամբողջովին յուրացնել այս փորձը, սակայն այն կարող է էականորեն ուսանելի լինել ՀՀ-ի համար՝ հատկապես կազմակերպվածության, պարբերականության, քաղաքակրթության տեսանկյունից:

Համայնքին փոխանցելով պաշտպանության ոլորտի լիազորությունների մի մասը՝ հնարավոր կլինի նաև տեղում իրականացնել համապատասխան աշխատանքներ, հստակ պատկերացում կազմել պատերազմական իրավիճակներում ինքնակազմակերպման վերաբերյալ:

Առողջապահության քննազույգում: Լիազորությունների ապակենտրոնացման կարևոր ուղղություն կարող է դառնալ նաև առողջապահության ոլորտը: Խոշորացումից հետո բոլոր համայնքներում առկա են բուժհաստատություններ, սակայն դրանք հաճախ հեռու են գտնվում որոշ բնակավայրերից,

ուստի շատ դեպքերում առաջին բուժօգնության ցուցաբերումը կամ նախնական բժշկական խորհրդատվությունը հնարավոր չի լինում կազմակերպել ճիշտ ժամանակին: Դրա հետ կապված՝ առաջարկում ենք համայնքի ղեկավարի լիազորությունների մեջ ավելացնել գոնե մինչև 1000 բնակիչ ունեցող բնակավայրերում ամբուլատորիաների կազմակերպումը: Այսպես, օրինակ, Արագածոտնի մարզում կա 111 բնակավայր՝ 148834 բնակչով, որն ունի ընդամենը 16 ամբուլատորիա: Համայնքի ղեկավարի լիազորությունների մեջ պետք է մտնեն նաև համապատասխան կրթություն կամ լիցենզիա ունեցող մասնագետների ներգրավումը: Այս գործընթացն էապես կբարելավի բնակիչների կյանքի որակը: Բազմաթիվ են այն դեպքերը, երբ առաջին բուժօգնության ուշացման պատճառով անդառնալի հետևանքներ են գրանցվում կամ հակառակը՝ փոքրիկ միջամտության համար ստիպված շատ ժամանակ են ծախսում համայնքի բուժհաստատություն հասնելու համար, այն դեպքում, երբ դա հնարավոր է լուծել տեղում: Ուստի այս փոփոխությունը կարող է կանխել նման դեպքերը:

Առողջապահության ոլորտում էական քայլ կարող է դառնալ նաև հեռավար բժշկության ներդրումը: Հեռավար բժշկությունը հնարավորություն կտա հեռավոր վայրերի բնակիչների համար հասանելի դարձնելու որակյալ բուժօգնությունը՝ տնտեսելով ֆինանսական միջոցներ: Հեռավար բժշկության միջոցով հնարավոր կլինի ստեղծել բնակիչների առողջական վիճակի վերաբերյալ միասնական բազա, հավաքագրել բուժառուների մասին տվյալներ (կենսաչափական՝ ջերմություն, ճնշում և այլն, ինչպես նաև պատվաստումներից, հոսպիտալացումից հետո, քրոնիկ հիվանդության սրացման դեպքում), որոնք հասանելի կլինեն նաև նրան կցված բժշկին (որոշակի համայնքի): Անհրաժեշտության դեպքում բուժառու կարող է հաղորդագրություն ուղարկել բժշկին, որը համակարգի միջոցով կկարողանա ծանոթանալ տվյալ բուժառուի ընդհանուր տվյալներին: Եթե շտապ այցելության անհրաժեշտություն չկա, ապա այս կերպ հնարավոր կլինի լուծել խնդիրը, և բուժառու ստիպված չի լինի այցելել իրենից բավական հեռու գտնվող ամբուլատորիա կամ հիվանդանոց: Իհարկե, հեռավար բժշկության ներդրումը միայն սարքերի և համացանցի առկայության խնդիր չէ, հարկավոր է նաև այս ոլորտի կարգավորման համար ընդունել մի շարք նորմատիվ իրավական ակտեր և սահմանել դերերի ու կոմպետենտության բաշխումը շահառուների միջև: Նման պարագայում համայնքի ղեկավարը պետք է կազմակերպի այս գործընթացը՝ համաձայնեցնելով դա ՀՀ առողջապահության նախարարության ռազմավարության հետ:

Շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառ: Համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի՝ համայնքի ղեկավարը շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում ունի ընդամենը մեկ սեփական

լիազորություն, այն է՝ կազմակերպել համայնքի սեփականություն հանդիսացող հողերի և դրանց վրա գտնվող համայնքային նշանակության բնության հատուկ պահպանվող տարածքների և համայնքային անտառների պահպանությունը: Իսկ որպես պետության պատվիրակած լիազորություն՝ համայնքի ղեկավարին է վերապահված օրենքով սահմանված կարգով համայնքի սեփականություն հանդիսացող հողերում բնապահպանական միջոցառումների իրականացման նկատմամբ հսկողությունն ու հողատարումից, ողողումներից, ճահճացումից, քիմիական, ռադիոակտիվ նյութերով, արտադրական և կենցաղային թափոններով աղտոտումից հողերի պահպանության ապահովումը⁸²:

Նշենք, որ սույն բնագավառում մարզպետն ունի ընդամենը մեկ լիազորություն, այն է՝ մասնակցել բնության և շրջակա միջավայրի պահպանության պետական ծրագրերի մշակմանը և իր լիազորությունների շրջանակներում ապահովել դրանց իրականացումը մարզի տարածքում⁸³:

Պետք է նշել, որ արտադրական և տրանսպորտային ենթակառուցվածքների զարգացմանը և օդի աղտոտմանը զուգընթաց, ավելի ու ավելի է մեծանում շրջակա միջավայրի պահպանության դերը, և դրա կազմակերպումը չպետք է կրի զուտ ձևական բնույթ՝ ուղղակի տեղ գտնելով այս կամ այն օրենքի որոշ հոդվածներում:

Նախ և առաջ նշենք, որ շրջակա միջավայրի մեջ են մտնում մթնոլորտը, ջրային ռեսուրսները, անտառները, հողը, ընդերքը, բնության հատուկ պահպանվող տարածքները և թափոնները: Ելնելով թեմայի առանձնահատկությունից՝ անդրադառնանք նրանց, որոնց կառավարման հարցում համայնքներն ունեն որոշակի լիազորություններ:

Անբառնները: Համաձայն 2011 թվականին Գերմանիայի միջազգային համագործակցության ընկերության «Հայաստանում կենսաբազմազանության ինտեգրված կառավարում» ծրագրի կողմից հեռահար զոնդավորման մեթոդով ստացված տվյալների՝ Հայաստանի անտառածածկի մակերեսը կազմում է 332.332 հեկտար կամ երկրի ընդհանուր տարածքի շուրջ 11.17%-ը: Ըստ Անտառային օրենսգրքի, Հայաստանի Հանրապետությունում անտառները և անտառային հողերը լինում են պետական, համայնքային և մասնավոր⁸⁴:

Համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի՝ համայնքի ղեկավարն անտառների կառավարման բնագավառում ունի ընդա-

⁸² «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 51:

⁸³ «Տարածքային կառավարման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 17:

⁸⁴ ՀՀ անտառային օրենսգրքի, հոդված 4՝ ընդունված 24.10.2005 թ.:

մենք մեկ սեփական լիազորություն, որը վերաբերում է այդ անտառների պահպանության կազմակերպմանը⁸⁵: Սակայն, հստակ կերպով սահմանված չէ, թե ինչ ձևով պետք է համայնքի ղեկավարը դա իրականացնի:

Ավելին, ուսումնասիրելով անտառների կառավարման եվրոպական առաջավոր երկրների հաջողված փորձը, տեսնում ենք, որ մասնավորապես Շվեդիայում անտառների կառավարումն իրականացվում է ավելի շատ մասնավոր ընկերությունների կողմից, քան պետության: Այսպես՝ Շվեդիայում անտառների 50%-ը համարվում է անհատական սեփականություն, 25%-ի սեփականատերերը մասնավոր կազմակերպություններ են և միայն մնացած 25%-ն է պատկանում պետությանն ու եկեղեցուն: Այս երկրի անտառային քաղաքականությունը սահմանվում է որպես ազատության և պատասխանատվության զուգակցում: Սեփականատերերից պահանջվում է, բացի անտառների վերականգնումից, ապահովել ռեկրեացիոն, զբոսաշրջային, մշակութային և քննապահպանական գործառնություններ:

1903 թ. առաջին անգամ Շվեդիայում ընդունվել է «Անտառային տնտեսության մասին» օրենքը, համաձայն որի՝ առանձնացվել են անտառային այն գոտիները, որտեղ թույլատրվում է իրականացնել հատում, բայց, միաժամանակ, ամեն տարածաշրջանում սահմանվել է անտառների հատման թույլատրելի նորմա: Ավելին, անտառը հատողը կրում է այդ անտառի վերականգնման ողջ պատասխանատվությունը:

Աստիճանաբար հատվեցին ավելի նոսր անտառապատ տարածքներ, և դրանց տեղում հիմնվեցին նոր անտառներ: Խնդիր էր դրված, որպեսզի երկիրը հագեցած լինի տարբեր տարիքի անտառներով: Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ անտառավերականգնման քաղաքականության իրագործման համար անտառների սեփականատերերից պահանջվում է ունենալ բավարար չափով գիտելիք և արհեստավարժություն:

Շվեդիայում փայտանյութի նկատմամբ պահանջարկն օրեցօր ավելանում է, ընդ որում, անտառները դարձել են էներգետիկ հումքի գլխավոր աղբյուրը. ավելին, վերականգնվող աղբյուրներից ստացվող էներգիայի նկատմամբ պահանջարկն ավելանում է ամբողջ աշխարհում:

Հետաքրքրական է նաև անտառների կառավարման ֆինլանդական փորձը: Ֆինլանդիան համարվում է Արևմտյան Եվրոպայի այն առաջավոր երկրներից մեկը, որն ունի անտառից ջերմային էներգիայի ստացման հնարավորություն: Երկիրը, չունենալով գազի, նավթի և ածխի պաշարներ, հնարավորություն ունի անտառից ստացվող հումքի հաշվին իր երկրի բնակչությանն ապահովելու կենտրոնացված և ապակենտրոնացված ջերմամատակարարմամբ: Այս առումով, Ֆինլանդիան հասել է 80% ինքնաբավության մակարդակի: Ընդ որում, ջերմամատակարարման մեջ օգտագործվում է փայտե

⁸⁵ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, հոդված 51:

թեփուկ կամ պելետ, որը նույնպես ունի բարձր ջերմատվություն: Ինչպես և Շվեդիան, Ֆինլանդիան նույնպես ձգտում է նրան, որ առաջիկայում նավթը, որպես ջերմային էներգիայի աղբյուր, ամբողջությամբ փոխարինվի փայտով:

Համաձայն ՀՀ անտառային օրենսգրքի՝ պետական անտառները և անտառային հողերը ենթակա չեն օտարման համայնքներին, իրավաբանական անձանց և քաղաքացիներին⁸⁶:

Ըստ նույն օրենսգրքի՝ անտառների կայուն կառավարման ոլորտում տեղական ինքնակառավարման մարմինների իրավասություններն են.

- ա) համայնքային անտառների տիրապետումը, օգտագործումը, տնօրինումը և անտառային տնտեսության վարումը՝ վերոնշյալ օրենսգրքի համաձայն,
- բ) մասնակցությունը պետական ծրագրերի մշակմանը և դրանց իրականացման ապահովումն իրենց վարչական տարածքներում՝ օրենքով սահմանված կարգով,
- գ) անտառային հրդեհների մարման աշխատանքներին մասնագիտացված ծառայությունների, անտառօգտագործողների և բնակչության ներգրավումը,
- դ) համայնքի կառավարմանը հանձնված պետական անտառների կառավարումը,
- ե) համայնքային անտառային հողերում անտառային տնտեսության վարման և անտառօգտագործման հետ չկապված շինարարական, պայթեցման, օգտակար հանածոների արդյունահանման, մալուխների, խողովակաշարերի և այլ հաղորդակցողիների անցկացման, հորատման և այլ աշխատանքների կատարման նպատակով հողերի նպատակային նշանակության փոփոխման, ինժեներաերկրաբանական հետազոտությունների իրականացման համար համաձայնության տրամադրումը⁸⁷:

Ճիշտ է, ինչպես արդեն նշվել է, համաձայն անտառային օրենսգրքի, անտառներն ու անտառային հողերը լինում են պետական, համայնքային և մասնավոր, այնուամենայնիվ, դատելով ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարության պաշտոնական տեղեկատվությունից, անտառների կայուն կառավարման ոլորտում պետական կառավարման լիազորված մարմին է Հայաստանի Հանրապետության շրջակա միջավայրի նախարարությունը, որը գործում է Անտառային քաղաքականության վարչության և Անտառային կոմիտեի «Հայաստառ» ՊՈԱԿ-ի 17՝ «Անտառտնտեսություն» մասնաճյուղերի միջոցով: Փաստորեն, ՀՀ-ում անտառների կառավարումն ամբողջությամբ իրականացվում է պետության կողմից, իսկ ՏԻՄ լիազորություններն ունեն ընդամենը

⁸⁶ ՀՀ Անտառային օրենսգրքի, հոդված 4:

⁸⁷ Նույն տեղում, հոդված 9:

ղեկավարատիվ բնույթ: Այստեղ, կարծում ենք, անհրաժեշտ է անտառների կառավարման որոշ լիազորություններ պատվիրակել համայնքներին: Վերջին տարիներին ՀՀ-ում նկատվում է գյուղատնտեսական հողերի մշակման մակերեսի նվազում, և շատ հողակտորներ մնացել են անմշակ: Միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում նկատում ենք, որ շատ տեղերում հողի սեփականատերերը հիմնում են արհեստական անտառներ, որոնք հետագայում ծառայում են զբոսաշրջային, ռեկրեացիոն, մշակութային և առողջարարական նպատակներին:

Իսկ ՀՀ անտառային օրենսգրքի ուսումնասիրության արդյունքում պարզ է դառնում, որ անտառների կայուն կառավարման ոլորտում պետական կառավարման տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների շատ լիազորություններ կրկնում են միմյանց: Այսպես՝ տարածքային կառավարման մարմինների լիազորությունն է մասնակցությունը պետական ծրագրերի մշակմանը և դրանց իրականացմանը մարզի վարչական տարածքներում, իսկ ՏԻՄ-ինը՝ մասնակցությունը պետական ծրագրերի մշակմանը և դրանց իրականացման ապահովմանն իրենց վարչական տարածքներում՝ օրենքով սահմանված կարգով: Նույնը վերաբերում է անտառային հրդեհների մարման աշխատանքներին մասնագիտացված ծառայությունների, անտառօգտագործողների և բնակչության ներգրավման լիազորությանը, ինչը բառացիորեն նույնն է թե՛ տարածքային կառավարման մարմինների, թե՛ ՏԻՄ-ի համար: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ մարզը կազմված է համայնքներից, կարծում ենք՝ այս լիազորություններն անհրաժեշտ է վերցնել տարածքային կառավարման մարմիններից և, որպես պատվիրակված, վերապահել ՏԻՄ-ին: Իհարկե, համայնքների խոշորացման համատեքստում, վերոնշյալ լիազորությունների իրականացման արդյունավետության մակարդակը բարձրացնելու նպատակով անհրաժեշտ է դրանք վերապահել բնակիչներին ավելի մոտ գտնվող մարմիններին՝ վարչական ղեկավարներին, սակայն դրա համար, կարծում ենք, նախ և առաջ, անհրաժեշտ է օրենքով հստակ լիազորություններ հասցեագրել վերջիններին:

«Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքով հստակ կերպով սահմանված չեն վարչական ղեկավարի լիազորությունները, ինչը, կարծում ենք, խոչընդոտում է դրանց իրականացման արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը: Համաձայն վերոնշյալ օրենքի՝ վարչական ղեկավարը.

- բնակավայրի տարածքում գործում է համայնքի ղեկավարի անունից (նշված չէ, թե ինչ գործունեություն է ծավալում համայնքի ղեկավարի անունից),
- հետևում է բնակավայրի տարածքում մատուցվող հանրային ծառայությունների իրականացմանը և այդ մասին տեղեկություններ ներկայացնում համայնքի ղեկավարին,

- համայնքի ավագանու սահմանած կարգին համապատասխան՝ անցկացնում է բնակավայրին վերաբերող հարցերի հանրային լսումներ կամ քննարկումներ և արդյունքների մասին տեղեկություններ ներկայացնում համայնքի ղեկավարին (փորձը ցույց է տալիս, որ եթե վարչական ղեկավարի ձեռքին չկա ֆինանսական որևէ լծակ, նրա հետ որևէ բնակիչ հաշվի չի նստում, հետևաբար՝ հանրային լսումներ ու քննարկումներ չեն կազմակերպվում),
- համայնքի ղեկավարի կողմից լիազորված լինելու դեպքում համայնքի ղեկավարի անունից տալիս է բնակավայրում քաղաքացիական հոգեհանգստի (հրաժեշտի) ծիսակատարության ծառայություններ իրականացնելու և մատուցելու թույլտվություն (փաստորեն, կարող է նաև համայնքի ղեկավարի կողմից լիազորված չլինել, իսկ լիազորված լինելու հանգամանքն էլ, ի վերջո, ունի սուբյեկտիվ բնույթ և կախված է համայնքի ղեկավարի ցանկությունից):

Համաձայն «Պետական անտառները և անտառային հողերն օգտագործման տալու կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 24.05.2007 թ. N806-Ն որոշման՝ անտառներն ու անտառային հողերը կարող են օգտագործման տրամադրվել պետական կառավարման լիազորված մարմնի համակարգում գործող անտառային տնտեսություն վարող կազմակերպության (վերոնշյալ Անտառային կոմիտեի «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի) կողմից⁸⁸: Ընդ որում, այդ անտառներն ու անտառային հողերն օգտագործման տրամադրվում են երեք եղանակով.

1. անհատույց օգտագործման իրավունքով,
2. առանց անտառային հողերի նկատմամբ իրավունքի ձեռքբերման,
3. վարձակալության իրավունքով:

Համաձայն Անտառային օրենսգրքի հոդված 36-ի՝ արտադրական նշանակության պետական և համայնքային անտառներում բնափայտի մթերումն իրականացվում է միջանկյալ (խնամքի) և սանիտարական հատումների, իսկ հատուն և գերհատուն ծառուտներում՝ անտառավերականգնման հատումների արդյունքում:

Հատումների արդյունքում ձեռք բերված փայտանյութը, կարծում ենք, անհրաժեշտ է ենթարկել մշակման՝ այն վերածելով պելետի, ինչը հետագայում կարելի է տրամադրել համայնքների կազմի մեջ մտնող բնակավայրերի բնակչությանը՝ շուկայականից ցածր գնով: Ընդ որում, պելետի արտադրության համար որպես հումք կարող է ծառայել ոչ միայն անտառների հատմամբ առաջացած փայտանյութը, այլև ցորենի ցանքատարածությունները, հնձելուց հետո ցորենի հասկի հողի մակերևույթին մնացած մասը՝ ծղոտը, որն այսօր չի հնձվում, այլ ուղղակի այրվում է՝ վնասելով հողի արտաքին շերտը:

⁸⁸ «Պետական անտառները և անտառային հողերն օգտագործման տալու կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 24.05.2007 թ. N806-Ն որոշում, հոդված 3:

Գյուղատնտեսության բնագավառ: Ուսումնասիրելով գյուղատնտեսության և հողօգտագործման բնագավառում ՀՀ օրենսդրությամբ մարզպետին վերապահված լիազորությունները՝ ակնհայտ է դառնում, որ սույն բնագավառի կառավարման հարցում մարզպետը չունի էական դերակատարություն, այսինքն՝ նրան վերապահված լիազորությունների զգալի մասը կարելի է փոխանցել ՏԻՄ-ին: Ավելին, ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզեցինք, որ վերը նշված ոլորտում որոշ դեպքերում նույն լիազորությունը վերապահված է թե՛ մարզպետին և թե՛ համայնքի ղեկավարին, իսկ շատ դեպքերում նույնիսկ համայնքի ղեկավարին վերապահված է լիազորությունների ավելի լայն շրջանակ, քան մարզպետին:

Այսպես, համաձայն «Տարածքային կառավարման մասին» ՀՀ օրենքի, մարզպետը գյուղատնտեսության և հողօգտագործման բնագավառում *մասնակցում է գյուղատնտեսության ոլորտի պետական կառավարման մարմնի կողմից մարզում իրականացվելիք ծրագրերի նախագծերի քննարկմանը, ինչպես նաև գյուղատնտեսական ծրագրերի իրականացմանը*, իսկ համաձայն «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի՝ համայնքի ղեկավարը գյուղատնտեսության բնագավառում, որպես սեփական լիազորություն, *իրականացնում է գյուղատնտեսական զարգացման ծրագրեր, աջակցում գյուղատնտեսության ոլորտում պետական և այլ միջոցներով ներդրվող ծրագրերի կազմակերպմանն ու կատարմանը:*

Ավելին, եթե մարզպետի լիազորությունները սահմանափակվում են ուղղակի մարզի տարածքում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի հիվանդությունների և վնասատուների դեմ պայքարի, հակաանասնահամաճարակային պետական ծրագրերի և կարանտինային միջոցառումների իրականացման աշխատանքներին մասնակցությամբ, ինչպես նաև բնագավառում տիրող իրավիճակի մշտադիտարկմամբ, ապա համայնքի ղեկավարը՝ որպես պետության պատվիրակված լիազորություն.

- լիազոր մարմնին տրամադրում է տեղեկություններ կատարված անասնահակահամաճարակային միջոցառումների, հայտնաբերված վարակիչ և ոչ վարակիչ հիվանդությունների վերաբերյալ,
- ապահովում է անասնաբուժական ծառայության գործունեության կազմակերպումը համայնքը սպասարկող անասնաբույժի միջոցով,
- աջակցում է անասնահակահամաճարակային տարեկան միջոցառումների պետական ծրագրի իրականացման աշխատանքներին,
- անասնահամաճարակային իրավիճակից ելնելով, ըստ վարակման ռիսկի, սահմանազատում է արոտավայրերը և ջրելատեղերը՝ անհրաժեշտության դեպքում սահմանափակելով կամ արգելելով դրանց օգտագործումը,
- աջակցում է անասնաբուժական ծառայության աշխատանքներին,

- աջակցում է համայնքի տարածքում գյուղատնտեսական մշակաբույսերի վնասակար օրգանիզմների դեմ պայքարի աշխատանքներին,
- աջակցում է համայնքի տարածքում բուսասանիտարական հաշվառման աշխատանքներին, անհրաժեշտության դեպքում բուսասանիտարիայի բնագավառի լիազոր մարմինն է տրամադրում հողօգտագործողների վերաբերյալ տվյալներ,
- աջակցում է համայնքի տարածքում հայտարարված կարանտինային գոտում կատարվող աշխատանքներին:

Արդարության համար պետք է նշել, որ թեև օրենքով գյուղատնտեսության և հողօգտագործման բնագավառում համայնքի ղեկավարին բավականաչափ լիազորություններ են տրված, այնուամենայնիվ դրանք հստակեցման կարիք ունեն: Մասնավորապես՝ օրենքում շատ է շրջանառվում «աջակցել» հասկացությունը, սակայն հստակեցված չէ, թե այդ աջակցությունն ինչ ձևով պետք է դրսևորվի. այսինքն՝ ի՞նչ քայլեր պետք է ձեռնարկի համայնքի ղեկավարը, որպեսզի նրա գործունեությունը տեղավորվի աջակցման տրամաբանության մեջ. արդյո՞ք պետք է որոշակի ֆինանսական օժանդակություն տրամադրի, թե՞ ապահովի աշխատուժով և այլն:

Ելնելով վերոնշյալից՝ առաջարկում ենք. հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի ընդհանուր թվի մեջ գյուղական բնակավայրերը կազմում են շուրջ 95%, անհրաժեշտ է հստակեցնել հատկապես գյուղատնտեսության բնագավառում համայնքի ղեկավարին վերապահված լիազորությունները և դրանց զգալի մասը օրենքով սահմանված կարգով վերապահել վարչական ղեկավարին, ինչն էլ ավելի կրթարձրացնի այդ բնագավառում ՏԻՄ-ի կողմից մատուցվող ծառայությունների արդյունավետության մակակարգակը:

Աշխատանքի նախորդ բաժիններում արդեն անդրադարձել ենք վարչական ղեկավարի լիազորությունների խիստ սահմանափակ լինելու խնդրին և առաջարկել հստակեցնել այդ լիազորությունները:

Ինչպես արդեն նշել ենք, տնտեսության կառավարման որոշ բնագավառներում մարզպետի և համայնքի ղեկավարի լիազորությունները կրկնում են միմյանց, իսկ շատ դեպքերում լիազորություններին վերաբերող ձևակերպումները հստակեցված չեն. մասնավորապես՝ գյուղատնտեսության և հողօգտագործման բնագավառում մարզպետը մասնակցում է գյուղատնտեսական ծրագրերի իրականացմանը, սակայն անհասկանալի են մարզպետի մասնակցության ձևը, եղանակները, չափը:

Այսօրվա իրականության մեջ, երբ Հայաստանում համայնքների խոշորացման արդյունքում արդեն ունենք 71 համայնք, որից մեկը Երևանն է, և վերջինս կառավարվում է առանձին՝ «Երևան քաղաքում տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքի պահանջներին համապատասխան, կարող ենք ասել, որ յուրաքանչյուր մարզին միջինում ընկնում է 7 համայնք (թեպետ

Լոռու և Կոտայքի մարզերում համայնքների թիվը 11 է, իսկ Տավուշում՝ 4): Այս համայնքների գերակշիռ մասը բազմաբնակավայր է (միաբնակավայր համայնքների թիվը 6 է, որից 1-ը Գյումրին է): Կարծում ենք՝ ժամանակի ընթացքում յուրաքանչյուր բնագավառում համայնքները կարող են համագործակցել պետական լիազորված մարմնի հետ ուղիղ կապով և ոչ թե մարզպետարանների միջոցով: Ելնելով դրանից, մեր համոզմամբ, ոչ շատ հեռավոր ապագայում մարզպետարանների գոյության անհրաժեշտությունն աստիճանաբար կնվազի՝ տեղը զիջելով միջհամայնքային միավորումներին:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ, «Միջհամայնքային միավորումների մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն, համայնքները տեղական ինքնակառավարման արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով կարող են ներառվել միջհամայնքային միավորման կազմում, ընդ որում, մեկ համայնքը, անհրաժեշտությունից ելնելով, կարող է ընդգրկվել մի քանի միջհամայնքային միավորումներում, առաջարկում ենք կառավարության որոշմամբ ստեղծել միջհամայնքային միավորումներ և դրանց կազմի մեջ մտնող համայնքներում տեղական ինքնակառավարման արդյունավետության բարձրացման նկատառումով հիմնել կազմակերպություններ, որոնք կֆինանսավորվեն սուբվենցիոն ծրագրերով, որոնց կմասնակցեն ՄՀՄ կազմի մեջ մտնող բոլոր համայնքները: Որպես օրինակ՝ նշենք վերը բերված պելետի արտադրությունը, ինչը պետք է հիմնվի ՄՀՄ շրջանակներում՝ կառավարումն էլ վերապահելով վերջիններին:

ՀՀ-ում տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացման ընթացքում տեղի են ունեցել բավականաչափ փոփոխություններ՝ միտված Հայաստանի Հանրապետությունում ապակենտրոնացման գործընթացի խորացմանը, տեղական ինքնակառավարման համակարգի ուժեղացմանը, այնուամենայնիվ, հետազոտության արդյունքում բացահայտվել է, որ համակարգն ունի կատարելագործման և օրենսդրական բարեփոխումների կարիք:

1. Կարծում ենք՝ ՏԻՄ լիազորությունների իրականացմանն անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների ծավալը կանխատեսելու, իսկ պետական լիազորված մարմիններին՝ այդ գործընթացը կազմակերպելու ու դրա նկատմամբ պատշաճ վերահսկողություն սահմանելու համար գործնական հնարավորություններ կարող է ընձեռել մեր ներկայացրած տեղեկատվական նյութերի ամբողջությունը: Հետազոտական թիմը հավաքագրել է պաշտոնական տեղեկագրերում, ինչպես նաև տարբեր կայքերում, հետազոտություններում, հաշվետվություններում ու միջազգային և այլ աղբյուրներում առկա, երբեմն՝ չհամակարգված կամ ոչ նպատակային կերպով ամրագրված հսկայածավալ տեղեկություններ՝ ամփոփելով, համակարգելով և վերլուծելով դրանք: Ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտված միտումները, զարգացման ուղղությունները և եզրահանգումները կարող են կիրառվել գործնական ոլորտում՝ դառնալով նոր ձևավորվող ինստիտուտների գործունեության կարևոր ուղենիշներ:
2. Երկրի տարբեր տարածաշրջանների (մարզերի) տնտեսական վիճակի և զարգացման շարժընթացի նկարագրման, ազգային տնտեսությունում դրանց ունեցած տեղի և դերի գնահատման, միջմարզային տնտեսական համադրումների նպատակով հետազոտությունում օգտագործվել է հեղինակների փորձագիտական հաշվարկներով հիմնավորված տարածաշրջանային համախառն ներքին արդյունքի (ՀՏԱ) ցուցանիշը:
3. Վերլուծությունների միջոցով բացահայտվել են մարզային և ներմարզային տարածքային անհամաչափությունները, որոնք նվազեցնում են տնտեսության դիմադրողականությունը ֆինանսատնտեսական ճգնաժամերի ժամանակ և ընդգծում ապակենտրոնացման խորացման անհրաժեշտությունը:
4. 2020 թ.-ի տվյալներով՝ ՀՀ բնակչության 41.2 տոկոսը բնակվում է ք. Երևանում և Սյունիքի մարզում, իսկ 41.6 տոկոսը՝ այն մարզերում, որտեղ մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ-ն ցածր է հանրապետական միջինի 70 տոկոսից: Տնտեսական գործունեության աշխարհագրական կենտրոնացման տեսանկյունից, Հայաստանը մնում է չափազանց միակենտրոն:

5. Համայնքների կարողությունների ամրապնդման և ՏԻ համակարգի շարունակական զարգացման նպատակով 2015 թ.-ից ի վեր ՀՀ-ում իրականացվում են վարչատարածքային համակարգի բարեփոխումներ և համայնքների միավորում: Համայնքների միավորման արդյունքում (2015-2021 թթ.) 915-ից կազմավորվել է 79 համայնք: 1.01.2023 թ. դրությամբ ՀՀ-ում համայնքների թիվը 71 է: Վարչատարածքային բարեփոխումների արդյունքում միավորված համայնքները բաժանվել են հինգ խմբի՝ պայմանավորված միավորման մոդելով, որտեղ, ըստ մեր հետազոտության, կարևորվում են համայնքային խմբերը և դրանցում առկա բնակչության թիվը: Կատարված վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ներկայացնելու վեկտորները և եզրակացնելու, որ տարբեր մոդելներով ձևավորված խոշոր համայնքներում, որտեղ նկատելի են քաղաքային և գյուղական բնակչության անհամաչափ թվաքանակներ, հատուկ ենթակառուցվածքների գոյություն կամ բացակայություն և այլ ակնհայտ տարբերություններ, խնդիր է դառնում մինչևայն կամ համանման լիազորությունների տրամադրման օրենսդրական հիմնավորումը:
6. Հանրապետության բնակչության կեսից ավելին՝ շուրջ 63%-ը, ապրում է Երևանում և մերձակա երեք մարզում՝ Արարատ, Արմավիր, Կոտայք: Այսինքն՝ բնակչությունը կենտրոնացած է երկրի ընդհանուր տարածքի փոքր հատվածում, որը հանրապետության ընդհանուր տարածքի ընդամենը 19%-ն է:
7. Հանրապետության 954 գյուղական բնակավայրերից 275-ը կամ շուրջ 29%-ն ունի մինչև 300, 98-ը կամ 10%-ը՝ 301-500, 180-ը կամ շուրջ 19%-ը՝ 501-1000 բնակիչ, իսկ մնացած 42% գյուղական բնակավայրերի բնակչության թիվը գերազանցում է 1000-ը:
8. Կոտայքի, Լոռու և Սյունիքի մարզերում, պայմանավորված քաղաքային բնակավայրերի, իսկ Շիրակի մարզում՝ բացառապես Գյումրի քաղաքի բնակչության թվաքանակով, գյուղական բնակչության թվաքանակը կազմել է մարզի բնակչության համապատասխանաբար՝ 45.6, 41.0, 32.4 և 41.0 տոկոսը, իսկ մնացած մարզերում գյուղական բնակչության մասնաբաժինը գերազանցում է 50%-ը: Ընդ որում, Արագածոտնի, Արարատի և Գեղարքունիքի մարզերում նշված ցուցանիշը գերազանցում է ընդհանուր բնակչության 70%-ը:
9. Բնակչության թվի ցուցանիշով փոքր են նաև քաղաքային բնակավայրերը: Մասնավորապես՝ 48 քաղաքից 2-ը կամ 4.2%-ն ունի մինչև 1000, 11 քաղաք կամ ընդհանուրի 22.9%-ը՝ 1001-5000, 17 քաղաքային բնակավայր կամ ընդհանուրի 35.4%-ը՝ 5001-15000 բնակիչ: Ընդհանուր առմամբ, 15000-ից պակաս բնակիչ ունի 30 քաղաք կամ քաղաքային բնակավայրերի 62.5%-ը:

10. Թեև միավորվածները տարբերվում են նախկին համայնքներից իրենց մարդկային, ֆինանսական և ենթակառուցվածքային ռեսուրսներով և կարողություններով ու լուրջ հնարավորություններ են ստեղծում ՀՀ ՏԻ համակարգում հետագա բարեփոխումների, մասնավորապես՝ ապակենտրոնացման ամրապնդման համար, այնուամենայնիվ, առանձին խոշորացված համայնքներ, պայմանավորված տնտեսական ներուժով, *փոքրաթիվ բնակչություն* ունեցող բազմաթիվ բնակավայրերի ընդգրկվածությամբ, էականորեն տարբերվում են մյուսներից:
11. Ակնհայտ է, որ քաղաքային և գյուղական խոշոր բնակավայրերից կազմված համայնքներն իրենց հնարավորություններով էականորեն տարբերվում են ինչպես տվյալ մարզի, այնպես էլ մյուս մարզերի միավորված համայնքներից: Սակայն, բոլոր համայնքների համար, անկախ դրանց չափերից, գործում է միևնույն օրենսդրական համակարգը՝ վերապահելով լիազորությունների նույն շրջանակը:
12. Սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակը բնութագրող ցուցանիշները, ինչպես նաև դրանց փոփոխությունների միտումները պայմանավորում են համայնքների ֆինանսական հնարավորությունների խիստ տարբերությունները, որոնք հատկապես դրսևորվում են սոցիալական ու տնտեսական ենթակառուցվածքների ձևավորման ու պահպանման, համայնքային ծառայությունների մատուցման հնարավորությունների անհամաչափություններում:
13. Համայնքներն իրենց վերապահված լիազորություններն արդյունավետ իրացնելու համար պետք է ունենան համապատասխան ֆինանսական միջոցներ: Սակայն, հանրապետության գրեթե բոլոր համայնքների բյուջեները, որպես կանոն, փոքր են, և եկամուտները հնարավորություն չեն տալիս լուծելու ոչ միայն համայնքի զարգացման խնդիրները, այլև բավարարելու բնակչության կենսական սոցիալական կարիքները:
14. Համայնքի ֆինանսական անկախության աստիճանը որոշող ցուցանիշներից է համայնքի բյուջեի բոլոր եկամուտների մեջ սեփական եկամուտների տեսակարար կշիռը: 2013-2021 թթ.-ի ընթացքում ՀՀ համայնքների բյուջեների ընդհանուր եկամուտներում սեփական եկամուտների տեսակարար կշիռն ավելացել է 4.3 տոկոսային կետով, սակայն այն դեռևս բավական ցածր է՝ շուրջ 33%, ընդ որում, 2.7 տոկոսային կետով ավելացել է նաև տեղական հարկերի մասնաբաժինը: Տեղական հարկերի մասնաբաժնի ավելացումը հատկապես 2018 թ.-ից հետո պայմանավորված է եղել փոխադրամիջոցներից գույքային հարկերով, իսկ 2021 թ.-ին՝ անշարժ գույքից գույքային հարկերով: Վերջինս 2020 թ.-ի համեմատ ավելացել է շուրջ երկու անգամ և կապված է եղել Երևան քաղաքում անշարժ գույքի հարկման բազայի փոփոխության հետ:

15. Համայնքների բյուջեների եկամուտներ/ՀՆԱ հարաբերակցության մակարդակն առանց Երևան քաղաքի 2021 թ.-ին 2013 թ.-ի համեմատ աճել է 0.4 տոկոսային կետով, ինչը պայմանավորված է եղել համայնքների բյուջեների եկամուտների (առանց Երևան քաղաքի) առաջանցիկ աճի տեմպերով, մասնավորապես՝ եկամուտները միջին հաշվով տարեկան աճել են 10.5, իսկ ՀՆԱ-ն՝ 5.5 տոկոսով:
16. Ֆիսկալ ապակենտրոնացման աստիճանը կախված է նաև համայնքների բյուջեների հարկային եկամուտների տեսակներից և հարկման ներուժից: Դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ համայնքների բյուջեների եկամուտների 18-22 տոկոսը կազմել են հարկերը և տուրքերը:
17. Հատկանշական է, որ, առանց Երևան քաղաքի, չնայած նրան, որ տեղական հարկերը բացարձակ արտահայտությամբ (բացառությամբ հողի հարկի, ինչը պայմանավորված է եղել թերակատարումով) աճել են, նշված ցուցանիշները (սեփական եկամուտներ/ընդամենը եկամուտներ և տեղական հարկեր/ընդամենը եկամուտներ) նվազել են շուրջ 2.5 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմելով համապատասխանաբար՝ 29.0% և 16.4%, ինչը, գուցե, պետք է համարել ֆիսկալ ապակենտրոնացման հակառակ գործընթացի՝ կենտրոնացման խորացման վկայություն:
18. 2013-2021 թթ.-ի ընթացքում ՀՀ համայնքների բյուջեների ընդհանուր եկամուտներում սեփական եկամուտների տեսակարար կշիռն ավելացել է 4.3 տոկոսային կետով, սակայն այն դեռևս բավական ցածր է՝ շուրջ 33%, ընդ որում, 2.7 տոկոսային կետով ավելացել է նաև տեղական հարկերի մասնաբաժինը:
19. Հաշվի առնելով համայնքների սոցիալ-տնտեսական և ժողովրդագրական իրավիճակները, տարածքային զարգացման անհամաչափությունները, գործող իրավակիրառ գործուն կառուցակարգերի սակավությունը, ինչպես նաև տեղական հարկերի հարկման ներուժը և տեղական վճարների տեսակները՝ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների ավելացման հնարավորությունները բավական սահմանափակ են:
20. Դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ համայնքների բյուջեների (առանց Երևանի) ընդհանուր եկամուտներում պաշտոնական դրամաշնորհների տեսակարար կշիռը տատանումներով ավելանալով՝ 2021 թ. կազմել է 69.5%: Սա վկայում է համայնքների ֆինանսական անկախության ցածր մակարդակի և պետական բյուջեի միջոցներից կախվածության բարձր մակարդակի մասին:
21. Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում, չնայած նրան, որ ՏԻՄ բյուջեների ընթացիկ ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով պետական բյուջեից **հատկացվող դոտացիաների գումարները** տարեցտարի ավելացել են, այնուամենայնիվ, դոտացիաների մասնաբաժինը պաշտոնական դրամաշնորհների մեջ 2013 թ.-ի համեմատ նվազել է 13.9 տոկոսային

կետով և 2021 թ.-ին կազմել 78.4%, իսկ ընդհանուր եկամուտների մեջ նվազել է 8.2 տոկոսային կետով՝ 2021 թ.-ին կազմելով 54.5%, ինչը պայմանավորված է եղել հատկապես 2018 թ.-ից հետո պաշտոնական դրամաշնորհներում կապիտալ դրամաշնորհների (բացառապես սուբվենցիաների) մասնաբաժնի առաջանցիկ աճի տեմպերով՝ 2013 թ. 2.2%-ի դիմաց 2021 թ. կազմելով 20.8%, իսկ ընդհանուր եկամուտների մեջ 2013 թ.-ի համեմատ ավելացել է 13 տոկոսային կետով՝ 2021 թ. կազմելով 14.5%:

22. Թեև դիտարկվող ժամանակաշրջանում ՀՀ-ում ֆինանսական ապակենտրոնացման աստիճանը բնութագրող ցուցանիշների մակարդակներում **արձանագրվել են աճի միտումներ**, այնուամենայնիվ, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ֆինանսական անկախության աստիճանը բավական ցածր է:
23. Օրենքներով լիազորությունների փոխանցումը համայնքների ՏԻ մարմիններին ներկայացվել է որպես ապակենտրոնացման մեթոդ, սակայն լիազորությունների ապակենտրոնացումը դիտարկվել է միայն որպես լիազորությունների ապակենտրոնացում, որը չի ուղեկցվել ֆինանսական ռեսուրսների ապակենտրոնացմամբ, ինչի հետևանքով տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական աղբյուրները բացակայում են: ՏԻՄ լիազորությունների իրականացման՝ օրենսդրորեն սահմանված կարգերի բացակայությունը, լիազորությունների շրջանակի ոչ հստակ ձևակերպումները լուրջ խոչընդոտներ են ստեղծում դրանց իրացման համար պահանջվող ֆինանսական ռեսուրսների նվազագույն ծավալների որոշման, համայնքների հնարավորությունների և լրացուցիչ պահանջվող ֆինանսական միջոցների ծավալների գնահատման առումով:
24. ՏԻՄ լիազորությունների և ֆինանսական միջոցների համապատասխանությունը և օրենքով տրված լիազորությունների ֆինանսական ապահովումը գնահատվել են որոշակի չափելի ֆինանսական ցուցանիշների՝ համայնքների բյուջեների ծախսեր/ՀՆԱ, համայնքների բյուջեների ծախսեր/համախմբված բյուջեի ծախսեր մեծությունների միջոցով՝ համեմատելով այլ երկրների համապատասխան ցուցանիշների հետ:
25. ՏԻՄ լիազորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների հաշվարկման մեթոդաբանության մշակումը, ընդունումը և կիրառումը տեղական ինքնակառավարման ոլորտում լիազորությունների ապակենտրոնացման կարևորագույն հիմնախնդիրներից են:
26. 2013-2021 թթ.-ի ընթացքում կապիտալ ծախսերի մասնաբաժնի աճը, ըստ մեր հաշվարկների, հիմնականում պայմանավորված է եղել վերջին երեք տարիներին սուբվենցիոն ծրագրերով իրականացված կապիտալ ծախսերի:

սերի աճով, իսկ ընթացիկ ծախսերի մասնաբաժնի նվազումը առավելապես կապված է եղել համայնքային աշխատողների աշխատանքի վարձատրության ծախսերի մասնաբաժնի՝ 14.2 և ապրանքների ու ծառայությունների ձեռքբերման ծախսերի տեսակարար կշռի 11.0 տոկոսային կետերով նվազման հետ, սակայն սա դեռևս չի նշանակում, որ և՛ համայնքային աշխատողների աշխատանքի վարձատրության, և՛ ապրանքների ու ծառայությունների ձեռքբերման ծախսերը բացարձակ արտահայտությամբ նվազել են:

27. Եկամտային հարկից և շահութահարկից մասհանումների նպատակահարմարությունից ելնելով՝ 2018-2021 թթ.-ի համար ինչպես ընդհանուր համայնքների, այնպես էլ ըստ մարզերի (համայնքների) բյուջեների սեփական **եկամուտների ձևավորման հնարավորությունների բացահայտման նպատակով իրականացրել ենք հնարավոր մասհանումների պարագայում հարկային մուտքերի և պետական բյուջեից ստացված պաշտոնական դրամաշնորհների (դոտացիաներ և սուբվենցիաներ) համեմատական վերլուծություն:** Պարզվել է, որ եկամտային հարկից 20% տոկոսաչափով մասհանման դեպքում համայնքների բյուջեներ մուտքագրման ենթակա հարկային եկամուտները կազմելու էին այնքան, որքան որ պետական բյուջեից տրամադրված պաշտոնական դրամաշնորհների չափն է:
28. 2018-2021 թթ.-ի համար Երևան քաղաքի 1000 խոշոր հարկատուների կողմից վճարված եկամտային հարկից 20% դրույքաչափով մասհանումների դեպքում համայնքների բյուջեներ եկամտային հարկից մասհանումների չափը 2018 թ. կկազմեր 28.9 մլրդ դրամ, իսկ 2021 թ.-ին՝ 50.3 մլրդ դրամ: Համեմատության համար նշենք, որ մասհանվող գումարների չափերը կգերազանցեին Երևան քաղաքին պետական բյուջեից տրամադրված պաշտոնական դրամաշնորհների (2018 թ.՝ 22.3, 2021 թ.՝ 21.5 մլրդ. դրամ) չափերին, ընդ որում, վերջին երկու տարիներին՝ կրկնակի:
29. 20% մասհանման դեպքում համայնքների (առանց Երևանի) բյուջեներ եկամտային հարկից և շահութահարկից մուտքերը 2018 թ. կկազմեին 13.5 մլրդ դրամ, իսկ 2021 թ.-ին՝ 13.2 մլրդ դրամ: Համեմատության համար նշենք, որ պաշտոնական դրամաշնորհները համապատասխանաբար կազմել են 37.5 և 65.2 մլրդ դրամ:
30. Եթե Քաջարանի կազմակերպությունների կողմից վճարված եկամտային հարկից և շահութահարկից 20% մասհանումներ կատարվեին, ապա 2021 թ.-ին համայնքի բյուջեի սեփական եկամուտները մասհանումներից կկազմեին 4.4 մլրդ դրամ, իսկ մարզի մյուս համայնքների բյուջեների մասհանվող եկամուտները միասին՝ 1.1 մլրդ դրամ:
31. Վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ հանրապետության գրեթե բոլոր մարզերում հարկային եկամուտների ներուժը կենտրոնացած է մեկ կամ

երկու քաղաքային համայնքներում: Հետևաբար՝ համայնքների բյուջեների սեփական եկամուտների ավելացումը եկամտային հարկից և շահութահարկից մասհանումների արդյունքում հանգեցնելու է առանձին համայնքների բյուջեների եկամուտների մակարդակների անհամամասնությունների խորացմանը:

32. Հետազոտության ընթացքում ձեռք բերված տեղեկությունների, վերլուծությունների, տարբեր մոտեցումների համեմատական գնահատումների արդյունքում եզրակացվել է, որ հնարավոր է շեշտադրել լիազորությունների ապակենտրոնացման տարբեր ուղղություններ: Այսպես, հաշվի առնելով մեր երկրի աշխարհաքաղաքական իրավիճակը, կարևոր է մշտապես ունենալ պատրաստված աշխարհագր, ընդ որում, այստեղ պետք է ներառվեն ինչպես զինվորական, հոգեբանական պատրաստվածության, այնպես էլ առաջին բուժօգնության, թաքստոցների, ապաստարանների պատրաստման, արտակարգ իրավիճակներում ճիշտ կողմնորոշվելու աշխատանքները: Լիազորությունների ապակենտրոնացման շրջանակում դրանք պարտադիր կերպով պետք է ներառվեն՝ ընդ որում, ընդգրկվելով համայնքի ղեկավարի սեփական լիազորությունների շրջանակում:
33. Լիազորությունների ապակենտրոնացման կարևոր ուղղություն կարող է դառնալ նաև առողջապահության ոլորտը: Նպատակահարմար է համայնքի ղեկավարի լիազորություններում ավելացնել գոնե մինչև 1000 բնակիչ ունեցող բնակավայրերում ամբուլատորիաների հիմնումը, որտեղ կցուցաբերվի առաջին բուժօգնություն կամ խորհրդատվություն, իսկ հեռավար բժշկությունը հնարավորություն կտա հեռավոր վայրերի բնակիչների համար հասանելի դարձնելու որակյալ բուժօգնությունը՝ տնտեսելով ֆինանսական միջոցներ:
34. Շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում համայնքի ղեկավարն ունի ընդամենը մեկ սեփական լիազորություն: Կարծում ենք՝ անհրաժեշտ է անտառների կառավարման որոշ լիազորություններ պատվիրակել համայնքներին: Հետազոտությամբ հիմնավորվել է, որ անտառների կայուն կառավարման ոլորտում պետական կառավարման տարածքային և տեղական ինքնակառավարման մարմինների շատ լիազորություններ կրկնում են միմյանց, և այս լիազորություններն անհրաժեշտ է վերցնել տարածքային կառավարման մարմիններից և, որպես պատվիրակված, վերապահել ՏԻՄ-ին: Արտադրական նշանակության պետական և համայնքային անտառներում բնափայտի մթերումն իրականացվում է միջանկյալ (խնամքի) և սանիտարական հատումների, իսկ հասուն և գերհասուն ծառուտներում՝ անտառավերականգնման հատումների արդյունքում: Լիազորությունների այդպիսի փոխանցումը կարող է արդյունավետ դարձնել անտառների կառավարման գործընթացը: Օրինակ՝

հատումների արդյունքում ձեռք բերված փայտանյութը կարելի է ենթարկել մշակման՝ այն վերածելով պելետի, ինչը հետագայում հնարավոր է տրամադրել համայնքների կազմի մեջ մտնող բնակավայրերի բնակչությանը՝ շուկայականից ցածր գնով:

- 35.** Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի ընդհանուր թվում գյուղական բնակավայրերը շուրջ 95% են, անհրաժեշտ է հստակեցնել հատկապես գյուղատնտեսության բնագավառում համայնքի ղեկավարին վերապահված լիազորությունները՝ դրանց զգալի մասը օրենքով սահմանված կարգով վերապահելով վարչական ղեկավարին և այդպիսով էլ ավելի բարձրացնելով այդ բնագավառում ՏԻՄ-ի կողմից մատուցվող ծառայությունների արդյունավետության մակարդակը:

1. «Համայնքի բյուջեից այլ համայնքների բյուջեներին, Երևան քաղաքի բյուջեին և պարտադիր սոցիալական ապահովագրության բյուջեին առանձին ծրագրերի կամ ծախսերի ֆինանսավորման նպատակով փոխատվությունների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, N 2096-Ն, 01.12.2005 թ.:
2. «Համայնքի բյուջետավարման ուղեցույց», ԱՄՆ ՄԶԳ Տտեղական ինքնակառավարման ծրագիր, 3-րդ փուլ, Երևան, 2010:թ
3. «Համայնքի ֆինանսական կառավարում» ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Վ. Շահբազյանի խմբ., Գորիսի երիտասարդական միություն ՀԿ, Երևան, 2009:թ.
4. «Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ»:
5. «Հայաստանի Հանրապետության վարչատարածքային բաժանման մասին» ՀՀ օրենք:
6. «ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցման գործակալության տարածքային բաժինները համայնքների ենթակայությանը հանձնելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, N1699-Ն, 18.12.2003 թ.:
7. «ՀՀ բյուջետային համակարգի մասին» ՀՀ օրենք:
8. «ՀՀ պետական բյուջեի երաշխավորագրերի տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, N380, 18.06.1998 թ.:
9. «ՀՀ պետական բյուջեից համայնքներին սուբվենցիաների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, N1708-Ն, 16.11.2006թ.:
10. «ՀՀ պետական բյուջեից վարկերի տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, N168, 09.03.1998 թ.:
11. ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխություններով):
12. «ՀՀ տեղական ինքնակառավարման համակարգում ծրագրային բյուջետավորման մեթոդաբանություն», ԳՄՀԸ, ՀՖՄ, Երևան, 2017:թ.
13. «Միջհամայնքային միավորումների մասին» ՀՀ օրենքը:
14. Մովսիսյան Վ., Թովմասյան Ս., Ղազարյան Է., «Տեղական ինքնակառավարման համակարգի զարգացում. համայնքների խոշորացում և միջհամայնքային միջհամայնքային համագործակցություն», ՀՀ Սյունիքի մարզի օրինակով, Երևան, 2011, 344 էջ:
15. «Պետական բյուջեից ՏԻՄ-երին փոխատվությունների տրամադրման կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշում, N164, 09.03.1999 թ.:
16. «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենք:
17. «Տարածքային կառավարման մասին» ՀՀ օրենքը:
18. Տեղական ինքնակառավարման եվրոպական խարտիա:
19. «Տեղական ինքնակառավարման համակարգում ըստ աշխատանքների կատարման բյուջետավարման ձեռնարկ», Միավորված ազգերի Զարգացման ծրագիր, Երևան, 2006:
20. «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը:

21. Տեղական ինքնակառավարումը Հայաստանում (2018) .- Եր.: Ասորիկ, 2019, Գգիրք 11/ Խխմբ.Վահրամ Շահրազյանի,- 144 էջ:
22. «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենք:
23. «Ֆինանսական համահարթեցման մասին» ՀՀ օրենք:
24. Бабкин А.В., Новиков А.О. Кластер как субъект Экономики: Сущность, Современное Состояние, Развитие, Теоретические основы кластерной экономики, Научно-технические Ведомости СПбГПУ, Экономические науки No1(235), стр. 9-29.
25. Барабаш Е.С., „Зарубежный опыт организации межмуниципального взаимодействия”, Известия ИГЭА. 2012. № 3 (83), С. 69-73.
26. Булгакова К.Р. К вопросу о субъектах, предоставляющих муниципальные услуги во Французской Республике и Российской Федерации // Административное и муниципальное право. 2016. № 7. С. 562–570.
27. Вертакова Ю.В, Положенцева Ю.С. (2016), Алгоритм Кластеризации Регионального Экономического Пространства, Теоретические основы кластерной экономики, Научно-технические Ведомости СПбГПУ, Экономические науки No1(235), стр. 75-85.
28. Геращинкова, Т.М. (2014), Методические подходы к формированию кластеров в АПК / Т.М. Геращенко // Известия СГУ. – 2014. – № 1. – С. 48-54.
29. Кобаса М. В, Ассоциации местных самоуправлений (издание 2-е, исправленное и дополненное) /. - Просветительское общественное объединение «Фонд им. Льва Сапеги».-Минск: 2018. - 120 с., с.10
30. Курочкин А.В. Сетевые формы регионального и местного управления: опыт современной Финляндии, 2011, с. 105–112, http://ars-administrandi.com/article/Kurochkin_2011_1.pdf
31. Маннапов Р.Г., Ахтариева, Л.Г. (2008), Организационно-экономический механизм управления регионом: формирование, функционирование, развитие, Монография, М. : КНОРУС, ISBN 978-5-390-00262-9, 352 с.
32. Марков Л.С. (2015), Теоретико-методологические основы кластерного подхода, Монография, Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, ISBN 978-5-89665-298-4., 300 с.
33. Меньшенина И. Г., Капустина Л. М (2008), Кластерообразование в региональной экономике: монография, Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, ISBN 978-5-9656-013-4 154 с.
34. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / пер. с англ. Б. Пинскера; под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. М.: ИРИСЭН, 2008. 424 с.
35. Пирс Д. Словарь современной экономической теории Макмиллана / под ред. Д. Пирса. М.: Инфра-М, 2003. 608 с.
36. Плахота В. А., Развитие механизмов обеспечения межмуниципального сотрудничества в регионах России : монография /- Чебоксары: ИД «Среда», 2019. – 180 с., с. 39.
37. Портер М.Э. (2005), Конкуренция, Москва: Вильямс, ISBN 5-8459-0794-2, 608 с.
38. Селезнева Л.Ю, Измалкова И.В. (2015), Кластерный Подход в Управлении Региональной Экономикой, журнал Социально-Экономические Явления и Процессы, Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина (Тамбов), Номер 12, том 10, стр. 71-76.

39. Сильва Де К. Мигара О., Курляндская Г. В. Межбюджетные отношения в России: тенденции, противоречия, пути реформирования // Экономика развития региона: проблемы, поиски, перспективы: Ежегодник / Под. ред. О. В. Иншакова. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2006 ,
40. Состояние Кластерного Развития в Государствах Участниках ЕАБР, Евразийский Банк Развития, Центр Интеграционных Исследований, 08/2019, 48 с.
41. Тамбовцев В.Л., “Взаимодействие муниципалитетов как объект экономического анализа”, TERRA ECONOMICUS 2017 Том 15 № 3”С. 19–31.
42. Христенко В.Б. Международные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы. М.: Дело, 2002. 608 с
43. Якобсон Л.И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 367 с.
44. Brennan, G. and Buchanan, J.M. 1980. The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution. London: Cambridge University Press.
45. Charles M. Tiebout: A Pure Theory of Local Expenditures, 1956, Journal of Political Economy 64(5)416–424. <https://doi.org/10.1086/257839>
46. Choe, K. Roberts B. (2011), Competitive Cities in 21st Century: Cluster based local economic development, Urban Development Series, ADB
47. Davoodi, H. and H. F. Zou. 1998. “Fiscal decentralisation and economic growth: A cross-country study.”, Journal of Urban Economics 43(2): 244-257.
48. Ebel, R.D. and Yilmaz, S. 2003. “On the Measurement and Impact of Fiscal Decentralisation.” In Public Finance in Developing and Transitional Countries, ed Martinez-Vazquez and Alm. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
49. Gamp, T.L. Kocker, G.M. Neger, M. (2014), Cluster Collaboration and Business Support Tools to Facilitate Entrepreneurship, Cross-sectoral Collaboration and Growth, European Cluster Observatory
50. <https://escholarship.org/content/qt9fq454wm/qt9fq454wm.pdf>
51. Kozlova O.A., Makarova M.N. Inter-municipal cooperation as an institution of strategic development of territories. Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast, 2018, vol. 11, no. 3, pp. 132–144. DOI: 10.15838/esc.2018.3.57.9, p. 135
52. Martinez-Vasquez, J. and McNab, R..2003. “Fiscal decentralisation, macrostability, and growth.” Andrew Young School of Policy Studies, Working Paper 05-06.
53. Maxwell Stamp Plc. Prepared for the Ministry of Economy, Labor and Entrepreneurship (MELE), and the Central Finance and Contracting Agency (CFCA), Government of the Republic of Croatia, (2013), Guidelines for Cluster Development A Handbook for Practitioners.
54. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. Fifth Edition. Singapore: McGraw-Hill Book. Co, 1989. P. 87-107.
55. Musgrave, R. 1959. The theory of public finance. New York: McGraw-Hill. (Musgrave, 1959)
56. Oates W.E. An Essay on Fiscal Federalism // Journal of Economic Literature. - 1999. Vol. 37. P. 1121.
57. Oates, Wallace E. 1972. Fiscal Federalism. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc <https://books.google.am/books?isbn=0521771331>.

58. Oates, Wallace E. 1985 “Searching for Leviathan: An Empirical Study.” American Economic Review 75(4): 748-757.
59. Porter, M.E.(2003), the Economic Performance of Regions, Regional Studies, 37, pp. 549-578.
60. Steven Brakman, Charles van Marrewijk (2012), “Reflection on Cluster Policies”, CESIFO WORKING PAPER NO. 3963, Oct. 2012
61. Tanzi, 1996; Fiscal Federalism and Decentralisation: A Review of Some Efficiency and Macroeconomic Aspects.
62. Tiebout C. Pure Theory of Local Expenditures // The Journal of Political Economy. 1956. Vol. 64. N 5. P. 416-424
63. UNIDO (2013), The UNIDO Approach to Cluster Development: Key Principles and Project Experiences for Inclusive Growth.
64. World Bank, (2009), Cluster for Competitiveness- A Practical Guide & Policy Implications for Developing Cluster Initiatives
65. www.arlis.am
66. www.armstat.am
67. www.cfoa.am
68. www.irtek.am
69. www.mtad.am

Մեկ շնչի հաշվով ՀՏԱ-ն՝ ըստ ՀՀ մարզերի և ք. Երևանի, 2008-2020 թթ.
(հազ. դրամ)⁸⁹

Հավելված 1

Մարզեր	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՀ	1024.6	916.2	1259.2	1500.3	1523.4	1675.6	1811.3	1957.1	1860.1
Երևան	1985.8	1566.1	2026.1	2358.5	2369.1	2584.5	2837.2	3191.5	3038.8
Արագածոտն	477.3	573.3	973.5	1084.1	1151.0	1146.8	1269.5	1114.3	1104.4
Արարատ	495.7	621.8	826.8	1087.0	1164.0	1266.9	1363.1	1500.0	1440.3
Արմավիր	489.3	601.8	795.5	957.2	954.1	1062.1	1171.7	1228.2	1170.9
Գեղարքունիք	438.7	555.2	767.7	948.9	747.0	801.1	854.9	857.4	797.2
Լոռի	418.2	415.0	613.5	934.4	930.3	1033.5	868.0	833.5	867.3
Կոտայք	564.4	606.7	927.9	1188.9	1334.9	1454.5	1584.9	1638.2	1387.3
Շիրակ	411.9	542.8	700.2	770.1	772.8	801.8	906.5	933.8	804.1
Սյունիք	978.2	878.4	1591.5	1655.3	1947.5	2205.2	2407.7	2313.9	2413.1
Վայոց ձոր	823.1	486.3	673.4	1007.3	977.8	1667.8	1260.4	1243.8	1198.9
Տավուշ	366.7	347.0	753.7	737.9	665.1	783.8	851.6	919.3	818.0
Միջին (հազ. դրամ)	677.2	654.0	968.2	1157.2	1183.1	1346.2	1397.8	1434.0	1367.3
Ստանդարտ շեղում (հազ. դրամ)	472.9	331.1	439.3	467.3	529.2	593.4	658.0	727.9	722.7
Վարիացիայի գործակից (%)	69.8	50.6	45.4	40.4	44.7	44.1	47.1	50.8	52.9
Առանց ք. Երևանի									
Միջին (հազ. դրամ)	546.4	562.8	862.4	1037.1	1064.5	1222.3	1253.8	1258.2	1200.2
Ստանդարտ շեղում (հազ. դրամ)	197.9	142.0	278.6	257.4	373.2	451.4	477.3	459.5	488.8
Վարիացիայի գործակից (%)	36.2	25.2	32.3	24.8	35.1	36.9	38.1	36.5	40.7

⁸⁹ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների:

Հավելված 2

Արդյունաբերության ՀՏԱ-ն հիմնական գներով, 2008-2020 թթ., մլրդ դրամ
(փակագծերում՝ %-ով ընդամենի նկատմամբ)⁹⁰

	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՀ	381.3 (100)	421.4 (100)	686.1 (100)	822.5 (100)	902.9 (100)	1031.8 (100)	1092.3 (100)	1218.5 (100)	1241.1 (100)
Երևան	186.9 (49.0)	190.9 (45.3)	275.8 (40.2)	338.9 (41.2)	369.3 (40.9)	421.0 (40.8)	415.1 (38.0)	459.4 (37.7)	426.9 (34.4)
Արագածոտն	6.9 (1.8)	7.6 (1.8)	11.7 (1.7)	15.6 (1.9)	25.3 (2.8)	22.7 (2.2)	29.5 (2.7)	26.8 (2.2)	26.1 (2.1)
Արարատ	30.5 (8.0)	36.7 (8.7)	63.8 (9.3)	106.1 (12.9)	113.8 (12.6)	127.9 (12.4)	143.1 (13.1)	173.0 (14.2)	177.5 (14.3)
Արմավիր	17.2 (4.5)	21.5 (5.1)	27.4 (4.0)	35.4 (4.3)	33.4 (3.7)	36.1 (3.5)	47.0 (4.3)	63.4 (5.2)	72.0 (5.8)
Գեղարքունիք	5.3 (1.4)	7.6 (1.8)	13.0 (1.9)	18.1 (2.2)	19.9 (2.2)	18.6 (1.8)	36.0 (3.3)	40.2 (3.3)	41.0 (3.3)
Լոռի	21.7 (5.7)	27.8 (6.6)	49.4 (7.2)	73.2 (8.9)	82.2 (9.1)	91.8 (8.9)	50.2 (4.6)	51.2 (4.2)	65.8 (5.3)
Կոտայք	46.5 (12.2)	51.4 (12.2)	88.5 (12.9)	84.7 (10.3)	85.8 (9.5)	99.0 (9.6)	118.0 (10.8)	127.9 (10.5)	150.2 (12.1)
Շիրակ	9.2 (2.4)	11.4 (2.7)	24.7 (3.6)	24.7 (3.0)	25.3 (2.8)	25.8 (2.5)	39.3 (3.6)	40.2 (3.3)	36.0 (2.9)
Սյունիք	51.5 (13.5)	59.4 (14.1)	121.4 (17.7)	109.4 (13.3)	130.0 (14.4)	170.2 (16.5)	182.4 (16.7)	202.3 (16.6)	212.2 (17.1)
Վայոց ձոր	3.1 (0.8)	3.8 (0.9)	5.5 (0.8)	9.9 (1.2)	9.9 (1.1)	10.3 (1.0)	15.3 (1.4)	15.8 (1.3)	14.9 (1.2)
Տավուշ	2.7 (0.7)	3.4 (0.8)	4.8 (0.7)	6.6 (0.8)	8.1 (0.9)	8.3 (0.8)	16.4 (1.5)	18.3 (1.5)	18.6 (1.5)

Հավելված 3

Արդյունաբերության ՀՏԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, 2008-2020 թթ.,
հիմնական գներով, հազ. դրամ⁹¹

	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՀ	123.5	137.4	226.9	273.8	301.7	346.3	367.9	411.3	419.1
Երևան	173.7	178.2	259.3	316.0	343.6	391.0	384.4	424.2	392.4
Արագածոտն	50.9	56.5	87.7	119.7	195.8	177.6	233.5	214.3	209.2
Արարատ	115.6	139.6	244.5	408.9	439.8	495.7	556.2	674.2	691.6
Արմավիր	63.7	80.1	102.9	132.6	125.5	136.2	177.7	240.1	272.8
Գեղարքունիք	22.6	32.1	55.4	77.9	85.9	80.7	157.4	176.4	180.1
Լոռի	85.5	112.1	210.1	323.2	368.4	418.9	232.2	238.7	308.9
Կոտայք	178.4	198.8	347.1	333.0	338.5	392.7	468.8	509.2	598.2
Շիրակ	34.8	43.9	98.1	100.8	104.8	108.7	167.8	173.1	155.7
Սյունիք	353.9	411.8	857.1	782.4	933.9	1227.6	1321.9	1471.7	1553.8
Վայոց ձոր	57.0	71.4	104.9	193.1	196.4	206.5	310.2	325.0	308.2
Տավուշ	20.5	26.0	37.4	52.2	65.0	66.6	133.3	150.0	153.8

⁹⁰ Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազաներ:

⁹¹ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների: Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազա:

Հավելված 4

**Գյուղատնտեսության ՀՏԱ-ն հիմնական գներով, 2008-2020 թթ., մլրդ դրամ
(փակագծերում՝ %-ը ընդամենի նկատմամբ)⁹²**

	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՀ	581.9 (100)	531.3 (100)	764.2 (100)	868.7 (100)	830.6 (100)	834.4 (100)	838.9 (100)	754.2 (100)	693.2 (100)
Երևան	6.4 (1.1)	4.8 (0.9)	7.6 (1.0)	9.6 (1.1)	10.0 (1.2)	10.0 (1.2)	10.9 (1.3)	9.0 (1.2)	7.6 (1.1)
Արագածոտն	44.2 (7.6)	52.1 (9.8)	78.0 (10.2)	86.9 (10.0)	82.2 (9.9)	80.9 (9.7)	85.6 (10.2)	70.1 (9.3)	68.6 (9.9)
Արարատ	76.2 (13.1)	85.0 (16.0)	113.9 (14.9)	122.5 (14.1)	127.9 (15.4)	114.3 (13.7)	117.4 (14.0)	112.4 (14.9)	104.0 (15.0)
Արմավիր	87.9 (15.1)	104.1 (19.6)	134.5 (17.6)	152.0 (17.5)	166.1 (20.0)	169.4 (20.3)	166.9 (19.9)	157.6 (20.9)	150.4 (21.7)
Գեղարքունիք	82.6 (14.2)	90.3 (17.0)	138.3 (18.1)	165.9 (19.1)	105.5 (12.7)	112.6 (13.5)	110.7 (13.2)	99.5 (13.2)	82.5 (11.9)
Լոռի	57.6 (9.9)	35.6 (6.7)	52.0 (6.8)	65.2 (7.5)	65.6 (7.9)	72.6 (8.7)	68.8 (8.2)	60.3 (8.0)	56.1 (8.1)
Կոտայք	58.2 (10.0)	38.3 (7.2)	48.1 (6.3)	53.0 (6.1)	57.3 (6.9)	67.6 (8.1)	68.8 (8.2)	62.6 (8.3)	61.0 (8.8)
Շիրակ	58.8 (10.1)	53.7 (10.1)	85.6 (11.2)	94.7 (10.9)	96.3 (11.6)	90.9 (10.9)	92.3 (11.0)	78.4 (10.4)	69.3 (10.0)
Սյունիք	53.0 (9.1)	32.4 (6.1)	52.7 (6.9)	60.8 (7.0)	61.5 (7.4)	57.6 (6.9)	59.6 (7.1)	52.0 (6.9)	45.7 (6.6)
Վայոց ձոր	25.0 (4.3)	11.7 (2.2)	16.8 (2.2)	18.2 (2.1)	20.8 (2.5)	21.7 (2.6)	21.0 (2.5)	18.9 (2.5)	18.0 (2.6)
Տավուշ	32.0 (5.5)	23.4 (4.4)	36.7 (4.8)	40.0 (4.6)	37.4 (4.5)	36.7 (4.4)	36.9 (4.4)	33.2 (4.4)	29.8 (4.3)

Հավելված 5

**Գյուղատնտեսության ՀՏԱ-ն մեկ շնչի հաշվով, 2008-2020 թթ.,
հիմնական գներով, հազ. դրամ⁹³**

	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ՀՀ	188.5	173.3	252.7	289.1	277.6	280.1	282.6	254.6	234.1
Երևան	5.9	4.5	7.1	9.0	9.3	9.3	10.1	8.3	7.0
Արագածոտն	328.2	387.9	585.8	665.4	636.7	633.1	677.5	560.7	550.8
Արարատ	288.8	323.6	436.3	472.0	494.5	442.9	456.6	437.9	405.2
Արմավիր	326.0	388.0	504.5	569.8	624.0	638.7	631.7	597.3	570.0
Գեղարքունիք	349.5	382.4	587.4	714.0	456.1	489.3	483.6	436.7	362.7
Լոռի	226.7	143.4	221.0	287.7	294.2	331.1	317.9	281.4	263.7
Կոտայք	223.2	147.9	188.8	208.3	226.2	268.0	273.4	249.1	243.0
Շիրակ	223.8	206.9	340.1	386.8	399.4	383.2	393.8	337.6	299.9
Սյունիք	364.0	224.6	372.2	434.9	441.5	415.1	431.7	378.6	335.0
Վայոց ձոր	467.7	220.1	321.4	356.8	410.7	434.3	425.4	386.8	373.0
Տավուշ	246.1	180.4	285.5	316.9	299.0	296.1	300.4	272.3	246.3

⁹² Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազա:

⁹³ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների: Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազա:

**ՀՀ գյուղատնտեսության տարածքային անհամաչափության
ընթացիչները, 2008-2020 թթ.⁹⁴**

Հավելված 6

	2008	2009	2012	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Միջին	277.3	237.3	350.0	401.9	390.1	394.6	400.2	358.8	332.4
Ստանդարտ շեղում	111.6	116.6	167.6	194.3	171.4	167.4	172.5	153.7	147.4
Վարիացիայի գործակից, %	40.3	49.1	47.9	48.3	43.9	42.4	43.1	42.8	44.4
Առանց ք. երևանի									
Միջին	304.4	260.5	384.3	441.2	428.2	433.2	439.2	393.9	365.0
Ստանդարտ շեղում	74.9	94.8	134.1	156.7	128.0	120.3	126.5	111.7	110.7
Վարիացիայի գործակից, %	24.6	36.4	34.9	35.5	29.9	27.8	28.8	28.4	30.3

**Ծառայությունների ՀՏԱ-ն հիմնական գներով, 2008-2020 թթ., մլրդ դրամ
(փակագծերում՝ %-ով ընդամենի նկատմամբ)⁹⁵**

Հավելված 7

	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2012	2009	2008
ՀՀ	2477.1 (100)	2647.0 (100)	2356.6 (100)	2106.9 (100)	1932.8 (100)	1791.0 (100)	1340.5 (100)	872.2 (100)	883.6 (100)
Երևան	2155.1 (87.0)	2207.6 (83.4)	1925.4 (81.7)	1702.4 (80.8)	1557.9 (80.6)	1457.9 (81.4)	1163.4 (86.8)	755.3 (86.6)	803.2 (90.9)
Արագածոտն	17.3 (0.7)	18.5 (0.7)	16.5 (0.7)	14.7 (0.7)	13.5 (0.7)	14.3 (0.8)	10.7 (0.8)	6.1 (0.7)	3.5 (0.4)
Արարատ	34.7 (1.4)	45.0 (1.7)	40.1 (1.7)	33.7 (1.6)	29.0 (1.5)	28.7 (1.6)	18.8 (1.4)	14.0 (1.6)	7.1 (0.8)
Արմավիր	34.7 (1.4)	42.4 (1.6)	37.7 (1.6)	31.6 (1.5)	27.1 (1.4)	30.4 (1.7)	22.8 (1.7)	12.2 (1.4)	7.1 (0.8)
Գեղարքունիք	22.3 (0.9)	21.2 (0.8)	21.2 (0.9)	27.4 (1.3)	23.2 (1.2)	14.3 (0.8)	10.7 (0.8)	8.7 (1.0)	6.2 (0.7)
Լոռի	29.7 (1.2)	31.8 (1.2)	28.3 (1.2)	25.3 (1.2)	25.1 (1.3)	26.9 (1.5)	20.1 (1.5)	16.6 (1.9)	12.4 (1.4)
Մոտայք	76.8 (3.1)	161.5 (6.1)	157.9 (6.7)	151.7 (7.2)	154.6 (8.0)	121.8 (6.8)	38.9 (2.9)	20.9 (2.4)	14.1 (1.6)
Շիրակ	34.7 (1.4)	42.4 (1.6)	37.7 (1.6)	35.8 (1.7)	32.9 (1.7)	39.4 (2.2)	25.5 (1.9)	20.9 (2.4)	16.8 (1.9)
Սյունիք	37.2 (1.5)	34.4 (1.3)	58.9 (2.5)	50.6 (2.4)	44.5 (2.3)	30.4 (1.7)	16.1 (1.2)	8.7 (1.0)	7.1 (0.8)
Վայոց ձոր	12.4 (0.5)	15.9 (0.6)	11.8 (0.5)	12.6 (0.6)	9.7 (0.5)	10.7 (0.6)	5.4 (0.4)	3.5 (0.4)	2.7 (0.3)
Տավուշ	22.3 (0.9)	26.5 (1.0)	21.2 (0.9)	21.1 (1.0)	15.5 (0.8)	16.1 (0.9)	8.1 (0.6)	5.2 (0.6)	3.5 (0.4)

⁹⁴ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների: Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազա:

⁹⁵ Աղբյուրը՝ ՀՀ ՎԿ տվյալների բազա:

Բնակավայրերի և բնակչության թվաքանակի բաշխումը ՀՀ մարզերում⁹⁶

Մարզեր	Մինչև 300 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերի	301-500 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերի	501-1000 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերի	Մինչև 1000 բնակիչ ունեցող գյուղական բնակավայրերի	Ընդամենը գյուղական բնակավայրերի թիվը	Քաղաքների թիվը	Խոշորացված համայնքների թիվը	Բնակչության թվաքանակը, հազ. մարդ, այդ թվում՝	Քաղաքային	Գյուղական
Արագածոտն	29	19	29	77	117	3	9	124.5	26.6	97.9
	24.8	16.2	24.8	65.8	100.0			100.0	21.3	78.7
Արարատ	6	0	15	21	95	4	5	256.6	71.9	184.7
	6.3	0	15.8	22.1	100.0			100.0	28.0	72.0
Արմավիր	3	2	10	15	95	3	7	264.0	82.5	181.5
	3.2	2.1	10.5	15.8	100.0			100.0	31.2	68.8
Գեղարքունիք	23	14	15	52	93	5	6	227.3	66.2	161.1
	24.7	15.1	16.1	55.9	100.0			100.0	29.1	70.9
Լոռի	47	13	23	83	122	8	16	212.6	125.4	87.2
	38.5	10.7	18.9	68.0	100.0			100.0	59.0	41.0
Նոտայք	5	4	17	26	62	7	11	251.2	136.8	114.4
	8.1	6.5	27.4	41.9	100.0			100.0	54.4	45.6
Շիրակ	38	15	33	86	127	3	6	231.0	136.2	94.8
	29.9	11.8	26.0	67.7	100.0			100.0	59.0	41.0
Սյունիք	91	15	14	120	131	7	8	135.8	91.9	43.9
	69.5	11.5	11.0	91.9	100.0			100.0	67.6	32.4
Վայոց ձոր	26	5	8	39	52	3	5	48.1	16.9	31.3
	50.0	9.6	15.4	75.0	100.0			100.0	35.0	65.0
Տավուշ	7	11	16	34	60	5	4	120.5	50.9	69.6
	11.7	18.3	26.7	56.7	100.0			100.0	42.3	57.7
Ընդամենը	275	98	180	553	954	48	77	1872	805	1066
	28.8	10.3	18.9	58.0	100.0			100.0	43.0	57.0

⁹⁶ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների: Աղբյուրը՝ Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2021, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ՎԿ, Երևան, 2021 թ., էջ 304-397:

ՀՀ քաղաքային բնակավայրերի և բնակչության թվաքանակի բաշխվածությունն ըստ մարզերի⁹⁷

Մարզեր	Մինչև 1000 բնակիչ ունեցող քաղաքային բնակավայրերի թիվը	1001-5000 բնակիչ ունեցող քաղաքային բնակավայրերի թիվը	5001-15000 բնակիչ ունեցող քաղաքային բնակավայրերի թիվը	15001 և ավելի բնակիչ ունեցող քաղաքային բնակավայրերի թիվը	Ընդամենը
Արագածոտն	0	1	1	1	3
Արարատ	0	0	1	3	4
Արմավիր	0	0	1	2	3
Գեղարքունիք	0	0	3	2	5
Լոռի	1	2	4	1	8
Կոտայք	0	3	1	3	7
Շիրակ	0	0	1	2	3
Սյունիք	1	2	2	2	7
Վայոց ձոր	0	1	2	0	3
Տավուշ	0	2	1	2	5
Ընդամենը	2	11	17	18	48

⁹⁷ Աղյուսակը կազմել են հեղինակներն ըստ համապատասխան հաշվարկային տվյալների: Աղբյուրը՝ Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2021, վիճակագրական ժողովածու, ՀՀ ՎԿ, Երևան, 2021 թ., էջ 304-397:

Եվրոպական երկրների տեղական բյուջեների եկամուտների (ծախսերի) մասնաբաժինն ընդամենը եկամուտների (հանրային ծախսերի) և ՀՆԱ-ի նկատմամբ, 2017-2021 թթ. (%)⁹⁸

Երկրներ	Տեղական բյուջեների ծախսերը հանրային ծախսերում					Տեղական բյուջեների եկամուտներն ամբողջ եկամուտներում					Տեղական բյուջեների ծախսերը ՀՆԱ-ում					Տեղական բյուջեների եկամուտները ՀՆԱ-ում				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
Բելգիա	13.3	13.6	13.4	12.4	12.3	13.9	13.5	13.9	14.9	13.9	6.9	7.1	6.9	7.4	6.8	7.1	7.0	6.9	7.5	6.8
Բուլղարիա	19.8	19.8	20.3	17.6	20.6	19.6	19.3	18.9	20.2	23.1	7.0	7.3	7.4	7.4	8.9	7.3	7.5	7.3	7.7	9.0
Չեխիա	27.5	28.9	28.6	27.5	27.6	28.5	29.4	30.0	32.5	33.0	10.7	11.7	11.7	13.0	12.8	11.5	12.2	12.4	13.5	13.4
Դանիա	66.3	65.5	66.3	64.4	65.8	64.4	64.5	61.7	65.0	63.1	33.5	33.1	32.9	34.4	33.6	33.7	33.1	33.1	34.6	33.7
Գերմանիա	18.0	18.2	18.3	17.4	17.1	18.2	18.4	18.1	19.4	18.5	7.9	8.1	8.2	8.8	8.8	8.3	8.5	8.4	9.0	8.8
Էստոնիա	24.3	24.2	25.5	23.3	24.4	23.9	25.1	25.1	26.6	24.8	9.5	9.5	10.0	10.7	10.3	9.3	9.8	9.9	10.7	9.9
Իռլանդիա	7.9	8.9	9.8	8.8	8.8	8.2	8.9	9.1	10.7	9.2	2.1	2.2	2.4	2.4	2.2	2.1	2.3	2.2	2.4	2.1
Հունաստան	7.2	7.6	7.1	6.6	6.9	7.9	8.2	7.0	8.0	7.8	3.5	3.7	3.4	3.9	3.9	3.9	4.1	3.4	4.0	3.8
Իսպանիա	14.2	14.0	14.2	12.3	12.6	16.9	16.3	16.1	16.0	15.2	5.9	5.9	6.0	6.4	6.4	6.5	6.4	6.3	6.6	6.6
Ֆրանսիա	19.6	19.7	20.2	19.0	19.0	20.8	20.8	21.3	21.9	21.3	11.1	11.0	11.2	11.6	11.2	11.1	11.1	11.1	11.5	11.2
Խորվաթիա	25.8	26.9	27.4	26.1	26.9	25.3	26.7	26.4	28.1	28.0	11.5	12.2	12.6	14.2	13.2	11.5	12.1	12.2	13.3	13.0
Իտալիա	28.4	28.7	28.7	27.1	27.1	30.3	30.4	29.6	32.3	31.2	13.9	13.9	13.9	15.4	15.0	14.0	14.1	13.9	15.3	15.1
Կիպրոս	3.8	3.4	3.9	3.6	3.5	4.0	6.1	4.0	4.1	3.7	1.4	1.5	1.5	1.6	1.5	1.5	2.4	1.6	1.6	1.6
Լատվիա	28.4	28.8	28.2	26.1	24.1	28.2	27.7	30.3	28.9	27.7	11.0	11.3	10.8	11.3	10.8	10.7	10.7	11.4	11.2	10.4
Լիտվա	23.3	23.7	24.3	22.7	24.0	23.6	23.9	24.2	27.1	25.4	7.7	8.1	8.5	9.7	9.3	7.9	8.2	8.5	9.7	9.6
Լյուքսեմբուրգ	11.1	11.3	11.3	10.5	11.0	11.1	11.5	11.8	11.5	11.0	4.6	4.8	4.8	4.9	4.6	4.7	5.2	5.3	5.0	4.7
Հունգարիա	13.3	13.9	14.7	12.6	12.7	14.1	14.8	15.2	15.0	15.2	6.2	6.4	6.8	6.4	6.1	6.2	6.5	6.7	6.5	6.3
Մալթա	1.2	1.3	1.3	1.1	1.0	1.3	1.3	1.4	1.5	1.3	0.4	0.5	0.5	0.5	0.4	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
Նիդերլանդներ	31.2	31.0	30.9	29.4	29.1	30.1	29.6	29.0	31.2	31.2	13.2	13.1	13.0	14.0	13.5	13.2	12.9	12.7	13.7	13.6
Սլովաքիա	17.0	17.1	17.4	15.7	16.2	17.1	17.1	17.1	17.8	17.8	8.4	8.4	8.4	9.0	9.1	8.3	8.4	8.4	8.7	8.9
Լեհաստան	32.4	34.4	34.3	30.8	32.2	33.9	33.8	34.4	36.4	35.1	13.4	14.3	14.3	14.8	14.2	13.5	14.0	14.1	15.0	14.9
Պորտուգալիա	12.8	13.3	13.5	13.6	14.3	14.1	14.0	14.2	15.2	14.6	5.8	5.8	5.7	6.7	6.9	6.0	6.0	6.0	6.6	6.6
Ռումինիա	26.5	23.4	23.3	22.6	22.3	29.3	25.3	25.9	28.2	27.9	8.9	8.1	8.4	9.5	8.9	9.0	8.1	8.3	9.2	9.2

⁹⁸Կազմված է՝ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> տվյալների հիման վրա

Մյուլենիա	18.6	19.4	19.4	17.5	18.1	18.6	18.7	19.1	21.0	20.5	8.2	8.5	8.4	9.0	8.9	8.2	8.3	8.3	9.1	9.0
Մյուվակիա	17.6	17.9	18.6	17.3	16.8	18.0	18.7	19.6	20.1	19.3	7.0	7.1	7.6	7.8	7.9	7.0	7.3	7.7	8.0	7.9
Ֆինլանդիա	40.4	40.8	41.3	40.3	41.3	40.5	39.8	39.6	44.5	42.7	21.7	21.7	22.0	23.0	22.7	21.5	20.9	20.7	23.0	22.3
Շվեդիա	50.7	50.8	50.9	48.8	49.5	48.8	48.6	48.5	51.9	50.8	24.9	25.3	25.0	25.7	24.8	24.7	24.6	24.1	25.9	25.4
Իսլանդիա	31.5	30.7	30.5	29.1	29.2	28.0	28.7	30.2	32.9	33.3	14.0	13.5	13.2	14.8	14.4	12.7	12.9	12.6	13.8	13.4
Շվեյցարիա	21.8	21.6	21.8	19.8	-	20.9	20.9	20.7	21.1	-	7.3	7.0	7.1	7.5	-	7.2	7.1	7.1	7.4	-
Նորվեգիա	33.7	34.0	34.3	32.0	33.1	30.0	28.3	28.7	32.3	27.4	17.0	16.6	17.7	18.7	16.3	16.6	16.1	16.7	18.0	16.0

Համայնքների բյուջեների եկամուտների և ծախսերի շարժընթացը, 2013-2021 թթ.
(մլն դրամ, փակագծերում՝ տեսակարար կշիռը %-ով)⁹⁹

Հավելված 11

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը եկամուտներ, այդ թվում	105,802.4 (100.0)	114,359.1 (100.0)	128,225.2 (100.0)	128,623.6 (100.0)	126,554.0 (100.0)	127,474.8 (100.0)	144,463.4 (100.0)	156,136.6 (100.0)	175,447.2 (100.0)
Սեփական եկամուտներ	30,234.3 (28.6)	33,243.4 (29.1)	33,718.7 (26.3)	34,402.4 (26.7)	38,463.8 (30.4)	41,966.5 (32.9)	48,567.6 (33.6)	46,256.8 (29.6)	57,789.0 (32.9)
1. Հարկեր և տուրքեր, այդ թվում՝	21,121.5 (20.0)	23,260.1 (20.3)	23,790.3 (18.6)	24,553.6 (19.1)	26,754.3 (21.1)	26,285.5 (20.6)	31,029.9 (21.5)	30,800.0 (19.7)	38,278.7 (21.8)
1.1. գույքային հարկեր անշարժ գույքից	5,306.2 (5.0)	5,380.5 (4.7)	5,585.9 (4.4)	5,702.1 (4.4)	5,933.6 (4.7)	5,698.6 (4.5)	6,331.5 (4.4)	5,892.9 (3.8)	10,608.7 (6.0)
1.2. հողի հարկ	4,157.7 (3.9)	4,107.9 (3.6)	3,951.1 (3.1)	3,761.3 (2.9)	4,169.4 (3.3)	3,780.1 (3.0)	4,209.8 (2.9)	3,616.8 (2.3)	1,741.7 (1.0)
1.3. գույքային հարկեր փոխադրամիջոցներից	7,462.6 (7.1)	9,122.0 (8.0)	9,795.8 (7.6)	10,657.5 (8.3)	11,653.0 (9.2)	12,412.2 (9.7)	15,264.5 (10.6)	16,639.7 (10.7)	20,450.4 (11.7)
1.4. տեղական տուրքեր	3,492.8 (3.3)	3,892.7 (3.4)	3,759.9 (2.9)	3,748.3 (2.9)	4,240.0 (3.4)	3,560.9 (2.8)	4,215.6 (2.9)	3,942.4 (2.5)	4,356.5 (2.5)
1.5. պետական տուրքեր	702.1 (0.7)	756.4 (0.7)	697.1 (0.5)	684.4 (0.5)	758.3 (0.6)	833.6 (0.7)	1,008.5 (0.7)	708.2 (0.5)	1,121.4 (0.6)

⁹⁹ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

1.6. այլ հարկային եկամուտներ	0.1 (0.0)	0.5 (0.0)	0.6 (0.0)	0.0 (0.0)	- (-)	0.0 (0.0)	- (-)	- (-)	- (-)
2. Պաշտոնական դրամաշնորհներ	54,799.5 (51.8)	55,639.1 (48.7)	59,435.1 (46.4)	55,311.7 (43.0)	57,220.7 (45.2)	59,744.6 (46.9)	66,815.6 (46.3)	81,572.3 (52.2)	86,690.0 (49.4)
3. Այլ եկամուտներ	29,881.4 (28.2)	35,459.9 (31.0)	44,999.8 (35.1)	48,758.3 (37.9)	42,579.0 (33.6)	41,444.6 (32.5)	46,617.8 (32.3)	43,764.4 (28.0)	50,478.4 (28.8)
3.1. պատվիրակված լիազորություններից եկամուտներ	20,644.4 (19.5)	25,301.8 (22.1)	34,827.0 (27.2)	38,684.9 (30.1)	30,389.7 (24.0)	25,339.7 (19.9)	28,248.9 (19.6)	26,573.8 (17.0)	29,848.4 (17.0)
Ընդամենը ծախսեր, այդ թվում	103,130.1 (100.0)	114,637.4 (100.0)	129,240.2 (100.0)	130,161.0 (100.0)	124,393.8 (100.0)	118,386.1 (100.0)	132,895.9 (100.0)	138,352.7 (100.0)	173,081.2 (100.0)
Ա. Ընթացիկ ծախսեր, այդ թվում	92,070.9 (89.3)	102,469.2 (89.4)	120,138.4 (93.0)	123,290.3 (94.7)	119,070.5 (95.7)	112,651.7 (95.2)	118,655.1 (89.3)	121,238.9 (87.6)	138,410.5 (80.0)
1.1. աշխատանքի վարձատրություն	19,597.2 (19.0)	20,338.7 (17.7)	22,923.9 (17.7)	23,527.9 (18.1)	23,382.0 (18.8)	22,417.5 (18.9)	24,934.1 (18.8)	27,576.0 (19.9)	30,333.1 (17.5)
1.2. ծառայությունների և սպարանքների ձեռքբերում	34,190.4 (33.2)	38,073.4 (33.2)	40,507.3 (31.3)	23,342.3 (17.9)	24,423.5 (19.6)	24,715.3 (20.9)	21,508.2 (16.2)	19,426.4 (14.0)	19,087.8 (11.0)
1.3. տոկոսավճարներ	2.2 (0.0)	- (-)	- (-)	- (-)	- (-)	1.4 (0.0)	0.7 (0.0)	640.5 (0.5)	154.6 (0.1)
1.4. սուբսիդիաներ	20,822.2 (20.2)	23,118.5 (20.2)	25,956.7 (20.1)	45,970.8 (35.3)	47,892.6 (38.5)	49,798.8 (42.1)	53,875.5 (40.5)	58,235.2 (42.1)	63,866.7 (36.9)
1.5. դրամաշնորհներ	4,716.0 (4.6)	4,838.5 (4.2)	5,529.2 (4.3)	4,666.6 (3.6)	5,517.6 (4.4)	5,590.0 (4.7)	6,223.7 (4.7)	6,484.9 (4.7)	7,589.1 (4.4)
1.6. սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ	2,810.8 (2.7)	3,022.2 (2.6)	3,128.3 (2.4)	3,249.3 (2.5)	4,425.5 (3.6)	2,147.7 (1.8)	2,181.8 (1.6)	2,341.7 (1.7)	2,842.7 (1.6)
1.7. Այլ ծախսեր	9,932.2 (9.6)	13,077.8 (11.4)	22,092.9 (17.1)	22,533.3 (17.3)	13,429.3 (10.8)	7,981.0 (6.7)	9,931.0 (7.5)	7,110.6 (5.1)	14,536.4 (8.4)
Բ. Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	23,140.9 (22.4)	27,522.5 (24.0)	16,649.1 (12.9)	13,057.8 (10.0)	12,289.6 (9.9)	14,048.6 (11.9)	25,916.5 (19.5)	37,178.9 (26.9)	65,746.3 (38.0)
Գ. Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	-12,081.7 (11.7)	-15,354.3 (13.4)	-7,547.3 (5.8)	-6,187.1 (4.8)	-6,966.3 (5.6)	-8,314.2 (7.0)	-11,675.7 (8.8)	-20,065.1 (14.5)	-31,075.7 (17.9)

Երևան քաղաքի բյուջեի եկամուտների և ծախսերի շարժընթացը, 2013-2021 թթ.
(մլն դրամ, փակագծերում տեսակարար կշիռը %-ով)¹⁰⁰

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ընդամենը եկամուտներ, այդ թվում	63,667.9 (100.0)	68,013.1 (100.0)	76,561.6 (100.0)	77,331.1 (100.0)	72,479.1 (100.0)	68,668.1 (100.0)	75,030.7 (100.0)	73,364.3 (100.0)	81,729.6 (100.0)
Սեփական եկամուտներ	17,003.9 (26.7)	18,799.2 (27.6)	19,057.2 (24.9)	19,731.6 (25.5)	20,318.5 (28.0)	21,382.1 (31.1)	24,997.2 (33.3)	24,494.5 (33.4)	30,595.6 (37.4)
1. Հարկեր և տուրքեր, այդ թվում	12,004.4 (18.9)	13,354.9 (19.6)	13,698.7 (17.9)	14,220.3 (18.4)	15,010.9 (20.7)	14,341.1 (20.9)	17,025.2 (22.7)	16,934.2 (23.1)	21,424.2 (26.2)
1.1. գույքային հարկեր անշարժ գույքից	3,981.7 (6.3)	4,043.0 (5.9)	4,232.1 (5.5)	4,352.3 (5.6)	4,396.9 (6.1)	4,152.0 (6.0)	4,644.7 (6.2)	4,258.3 (5.8)	6,875.3 (8.4)
1.2. հողի հարկ	635.0 (1.0)	586.8 (0.9)	623.9 (0.8)	632.6 (0.8)	621.6 (0.9)	581.0 (0.8)	632.6 (0.8)	561.5 (0.8)	291.6 (0.4)
1.3. գույքային հարկեր փոխադրամիջոցներից	4,333.2 (6.8)	5,133.7 (7.5)	5,396.8 (7.0)	5,769.5 (7.5)	6,116.2 (8.4)	6,431.7 (9.4)	7,904.4 (10.5)	8,650.3 (11.8)	10,283.5 (12.6)
1.4. տեղական տուրքեր	2,677.1 (4.2)	3,185.6 (4.7)	3,067.4 (4.0)	3,089.5 (4.0)	3,467.2 (4.8)	2,736.2 (4.0)	3,306.5 (4.4)	3,090.5 (4.2)	3,378.8 (4.1)
1.5. պետական տուրքեր	377.4 (0.6)	405.7 (0.6)	378.4 (0.5)	376.3 (0.5)	409.0 (0.6)	440.3 (0.6)	537.0 (0.7)	373.6 (0.5)	594.9 (0.7)
2. Պաշտոնական դրամաշնորհներ	26,200.9 (41.2)	24,207.8 (35.6)	23,058.9 (30.1)	19,268.5 (24.9)	21,776.2 (30.0)	22,288.0 (32.5)	22,146.0 (29.5)	22,624.1 (30.8)	21,533.9 (26.3)
3. Այլ եկամուտներ	25,462.6 (40.0)	30,450.4 (44.8)	39,804.1 (52.0)	43,842.4 (56.7)	35,692.0 (49.2)	32,039.0 (46.7)	35,859.5 (47.8)	33,806.1 (46.1)	38,771.5 (47.4)
3.1. պատվիրակված լիազորություններից եկամուտներ	20,463.0 (32.1)	25,006.2 (36.8)	34,445.6 (45.0)	38,316.6 (49.5)	30,361.4 (41.9)	24,975.0 (36.4)	27,881.8 (37.2)	26,211.3 (35.7)	29,584.4 (36.2)

¹⁰⁰ Աղյուսակը կազմել են հեղինակները՝ <https://infosys.am/Pages/DocFlow/Default.aspx?nt=2&dt=Sites&tv=-2> և <https://minfin.am/hy/page/hashvetvutyunner/> տվյալների հիման վրա:

Ընդամենը ծախսեր, այդ թվում	62,161.7 (100.0)	69,094.3 (100.0)	77,078.4 (100.0)	78,481.1 (100.0)	70,990.2 (100.0)	62,808.8 (100.0)	66,760.8 (100.0)	64,300.8 (100.0)	80,353.3 (100.0)
Ա. Ընթացիկ ծախսեր, այդ թվում	54,433.7 (87.6)	61,082.1 (88.4)	73,391.1 (95.2)	76,051.0 (96.9)	70,108.8 (98.8)	63,413.9 (101.0)	65,575.1 (98.2)	66,486.6 (103.4)	75,292.5 (93.7)
1.1. աշխատանքի վարձատրություն	4,751.0 (7.6)	4,990.6 (7.2)	5,658.2 (7.3)	5,788.3 (7.4)	5,788.3 (8.2)	5,946.6 (9.5)	7,820.7 (11.7)	8,718.0 (13.6)	9,895.7 (12.3)
1.2. ծառայությունների և ապրանքների ձեռքբերում	24,594.0 (39.6)	27,289.4 (39.5)	28,894.1 (37.5)	12,538.6 (16.0)	13,593.4 (19.1)	14,417.8 (23.0)	11,139.6 (16.7)	9,649.9 (15.0)	7,569.0 (9.4)
1.3. տոկոսավճարներ	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	3.2 (0.0)
1.4. սուբսիդիաներ	12,330.1 (19.8)	13,304.4 (19.3)	14,848.0 (19.3)	33,655.0 (42.9)	34,112.7 (48.1)	34,543.3 (55.0)	36,257.6 (54.3)	40,108.7 (62.4)	42,296.9 (52.6)
1.5. դրամաշնորհներ	2,210.6 (3.6)	1,798.3 (2.6)	1,640.8 (2.1)	871.3 (1.1)	811.6 (1.1)	271.5 (0.4)	291.2 (0.4)	564.5 (0.9)	525.4 (0.7)
1.6. սոցիալական նպաստներ և կենսաթոշակներ	1,111.1 (1.8)	1,235.0 (1.8)	1,119.8 (1.5)	1,193.8 (1.5)	2,531.3 (3.6)	719.6 (1.1)	694.4 (1.0)	721.9 (1.1)	1,075.1 (1.3)
1.7. այլ ծախսեր	9,436.9 (15.2)	12,464.5 (18.0)	21,230.1 (27.5)	22,004.0 (28.0)	13,271.5 (18.7)	7,515.1 (12.0)	9,371.7 (14.0)	6,723.6 (10.5)	13,927.3 (17.3)
Բ. Ոչ ֆինանսական ակտիվների գծով ծախսեր	16,657.5 (26.8)	20,029.7 (29.0)	8,435.2 (10.9)	5,611.1 (7.1)	4,483.9 (6.3)	3,831.6 (6.1)	7,448.7 (11.2)	9,117.8 (14.2)	23,531.6 (29.3)
Գ. Ոչ ֆինանսական ակտիվների իրացումից մուտքեր	-8,929.5 (14.4)	-12,017.5 (17.4)	-4,747.8 (6.2)	-3,181.0 (4.1)	-3,602.5 (5.1)	-4,436.6 (7.1)	-6,263.0 (9.4)	-11,303.6 (17.6)	-18,470.8 (23.0)

Եվրոպական երկրների տարբեր մակարդակների բյուջեների հարկերի մասնաբաժինն ընդամենը հարկերի մեջ, 2013-2020 թթ. (%)¹⁰¹

Երկրներ	Մակարդակներ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ավստրիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	95.3	95.3	95.5	95.4	95.4	94.8	94.8	94.8
	Տարածքային	1.6	1.6	1.5	1.6	1.6	2.1	2.0	2.0
	Տեղական	3.1	3.1	3.0	3.0	3.0	3.2	3.2	3.2
Բելգիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	89.7	90.0	87.4	84.1	84.2	85.1	84.4	83.7
	Տարածքային	5.5	5.4	7.7	10.8	10.9	10.3	10.7	11.1
	Տեղական	4.7	4.7	4.9	5.1	4.9	4.6	5.0	5.1
Չեխիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	98.7	98.8	98.8	98.9	98.9	99.0	99.0	99.0
	Տեղական	1.3	1.2	1.2	1.1	1.1	1.0	1.0	1.0
Դանիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	73.3	74.8	73.4	73.1	73.3	72.9	74.2	72.9
	Տեղական	26.7	25.2	26.6	26.9	26.7	27.1	25.8	27.1
Էստոնիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	98.9	98.9	99.0	99.0	99.1	99.2	99.2	99.2
	Տեղական	1.2	1.1	1.0	1.0	0.9	0.8	0.8	0.8
Ֆինլանդիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	76.6	76.5	76.2	76.9	76.5	77.2	77.1	75.2
	Տեղական	23.4	23.5	23.8	23.1	23.5	22.8	22.9	24.8
Ֆրանսիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	87.1	87.0	86.8	86.5	86.6	86.4	86.4	86.4
	Տեղական	12.9	13.0	13.2	13.5	13.4	13.6	13.6	13.6
Գերմանիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	69.2	69.1	68.5	67.7	67.8	67.6	67.6	67.6
	Տարածքային	22.6	22.7	23.1	23.9	23.7	23.8	23.9	24.1
	Տեղական	8.2	8.2	8.3	8.4	8.5	8.5	8.5	8.3
Հունաստան	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	97.4	97.6	97.6	97.6	97.5	97.6	97.6	97.5
	Տեղական	2.6	2.4	2.4	2.4	2.5	2.4	2.4	2.5
Հունգարիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	94.2	94.4	94.3	94.3	94.3	94.2	94.2	94.8
	Տեղական	5.8	5.6	5.7	5.7	5.7	5.8	5.8	5.2
Իսլանդիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	73.4	75.5	74.4	81.6	73.6	72.5	71.7	70.1
	Տեղական	26.6	24.5	25.6	18.4	26.4	27.5	28.3	29.9
Իռլանդիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	97.0	97.3	97.5	97.7	97.8	97.8	98.0	98.9
	Տեղական	3.0	2.7	2.5	2.3	2.2	2.2	2.0	1.1
Իտալիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	83.8	83.4	83.4	88.6	88.5	88.3	88.6	88.8

¹⁰¹Կազմված է <https://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database/> OECD (2021), Revenue Statistics 2021, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6e87f932-en>. տվյալների հիման վրա

	Տեղական	16.2	16.6	16.6	11.4	11.5	11.7	11.4	11.2
Լատվիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	81.4	81.0	81.2	81.0	80.7	81.8	80.6	82.2
	Տեղական	18.6	19.0	18.8	19.0	19.3	18.2	19.4	17.8
Լիտվա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	98.8	98.8	98.7	98.7	98.8	98.8	98.8	98.9
	Տեղական	1.2	1.2	1.3	1.3	1.2	1.2	1.2	1.1
Լյուքսեմբուրգ	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	96.5	96.7	96.4	96.0	95.9	95.4	95.2	95.9
	Տեղական	3.5	3.3	3.6	4.0	4.1	4.6	4.8	4.1
Նիդերլանդներ	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	96.2	96.2	96.2	96.3	96.4	96.5	96.6	96.5
	Տեղական	3.8	3.8	3.8	3.7	3.6	3.5	3.4	3.5
Նորվեգիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	86.7	86.1	84.6	83.8	84.1	84.7	84.5	83.3
	Տեղական	13.3	13.9	15.4	16.2	15.9	15.3	15.5	16.7
Լեհաստան	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	87.3	87.0	87.1	87.1	87.2	87.2	87.3	87.7
	Տեղական	12.7	13.0	12.9	12.9	12.8	12.8	12.7	12.3
Պորտուգալիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	93.1	92.8	92.7	92.7	92.9	92.7	92.8	92.7
	Տեղական	6.9	7.2	7.3	7.3	7.1	7.3	7.2	7.3
Սլովակիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	97.2	97.3	98.0	98.1	98.1	98.2	98.2	97.9
	Տեղական	2.8	2.7	2.0	1.9	1.9	1.8	1.8	2.1
Սլովենիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	89.3	89.6	90.6	90.7	90.8	90.9	91.0	90.0
	Տեղական	10.7	10.4	9.4	9.3	9.2	9.1	9.0	10.0
Իսպանիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	75.9	76.3	76.0	75.3	74.9	75.2	75.2	74.5
	Տարածքային	14.4	13.9	14.3	14.9	15.6	15.4	15.5	16.7
Շվեդիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	63.1	63.2	64.0	64.7	64.7	64.7	64.4	62.9
	Տեղական	36.9	36.8	36.0	35.4	35.3	35.3	35.6	37.1
Շվեյցարիա	Ընդհանուր	100	100	100	100	100	100	100	100
	Կենտրոնական	60.1	59.6	60.0	59.4	60.1	59.5	59.4	58.6
	Տարածքային	24.7	25.0	24.7	25.0	24.6	25.0	24.9	25.4
	Տեղական	15.2	15.4	15.3	15.6	15.4	15.6	15.7	16.0

Եվրոպական երկրների տարբեր մակարդակների հարկեր/ՀՆԱ հարաբերակցության շարժընթացը, 2013-2020 թթ. (%)¹⁰²

Երկրներ	Մակարդակներ	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ավստրիա	Կենտրոնական	40.5	40.6	41.0	39.6	39.8	39.9	40.2	39.8
	Տարածքային	0.7	0.7	0.7	0.7	0.7	0.9	0.9	0.9
	Տեղական	1.3	1.3	1.3	1.3	1.3	1.3	1.3	1.3
Բելգիա	Կենտրոնական	40.1	40.0	38.2	36.1	36.6	37.0	35.7	35.7
	Տարածքային	2.5	2.4	3.4	4.6	4.7	4.5	4.5	4.8
	Տեղական	2.1	2.1	2.1	2.2	2.1	2.0	2.1	2.2
Չեխիա	Կենտրոնական	33.2	32.3	32.6	33.5	33.9	34.5	34.3	33.9
	Տեղական	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.3	0.4
Դանիա	Կենտրոնական	33.5	36.2	33.7	33.1	33.2	32.1	34.5	33.8
	Տեղական	12.2	12.2	12.2	12.2	12.1	11.9	12.0	12.6
Էստոնիա	Կենտրոնական	31.2	31.6	32.8	33.0	32.1	32.6	33.1	34.1
	Տեղական	0.4	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3
Ֆինլանդիա	Կենտրոնական	33.2	33.2	33.1	33.5	32.7	32.7	32.4	31.4
	Տեղական	10.1	10.2	10.3	10.1	10.1	9.6	9.6	10.3
Ֆրանսիա	Կենտրոնական	39.4	39.5	39.2	39.1	39.7	39.5	38.6	39.1
	Տեղական	5.8	5.9	6.0	6.1	6.2	6.2	6.1	6.1
Գերմանիա	Կենտրոնական	25.5	25.3	25.4	25.4	25.5	25.8	26.0	25.8
	Տարածքային	8.3	8.3	8.6	9.0	8.9	9.1	9.2	9.2
	Տեղական	3.0	3.0	3.1	3.1	3.2	3.3	3.3	3.2
Հունաստան	Կենտրոնական	34.9	35.3	35.6	37.8	38.1	38.9	38.3	37.6
	Տեղական	0.9	0.9	0.9	0.9	1.0	1.0	1.0	1.0
Հունգարիա	Կենտրոնական	36.2	36.2	36.4	36.7	35.6	34.5	34.2	33.7
	Տեղական	2.2	2.1	2.2	2.2	2.2	2.1	2.1	1.8
Իսպանիա	Կենտրոնական	25.2	28.0	26.1	41.0	27.3	26.4	25.0	25.3
	Տեղական	9.1	9.1	9.0	9.3	9.8	10.0	9.9	10.8
Իռլանդիա	Կենտրոնական	27.7	27.8	22.5	22.8	21.9	21.7	21.3	19.9
	Տեղական	0.9	0.8	0.6	0.5	0.5	0.5	0.4	0.2
Իտալիա	Կենտրոնական	36.6	36.0	35.6	37.3	36.9	36.7	37.4	37.9
	Տեղական	7.1	7.2	7.1	4.8	4.8	4.9	4.8	4.8
Լատվիա	Կենտրոնական	23.7	24.0	24.1	24.8	25.0	25.3	25.1	26.1
	Տեղական	5.4	5.6	5.6	5.8	6.0	5.6	6.0	5.6
Լիտվա	Կենտրոնական	26.4	26.9	28.3	29.0	29.0	29.6	29.7	30.6
	Տեղական	0.3	0.3	0.4	0.4	0.3	0.3	0.3	0.3
Լյուքսեմբուրգ	Կենտրոնական	36.8	36.2	34.8	34.7	35.7	37.4	36.8	36.4
	Տեղական	1.3	1.2	1.3	1.4	1.5	1.8	1.9	1.6
Նիդերլանդներ	Կենտրոնական	34.4	35.3	35.2	36.6	36.9	37.0	37.5	37.9
	Տեղական	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.3	1.4
Նորվեգիա	Կենտրոնական	34.5	33.4	32.5	32.6	32.6	33.4	33.7	32.2
	Տեղական	5.3	5.4	5.9	6.3	6.2	6.0	6.2	6.5
Լեհաստան	Կենտրոնական	27.9	27.8	28.1	28.9	29.6	30.5	30.5	31.4
	Տեղական	4.0	4.2	4.2	4.3	4.3	4.5	4.4	4.4

¹⁰²Հասցված է <https://www.oecd.org/tax/federalism/fiscal-decentralisation-database/> OECD (2021), Revenue Statistics 2021, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6e87f932-en>. տվյալների հիման վրա

Պորտուգալիա	Կենտրոնական	31.5	31.6	31.8	31.4	31.5	32.0	31.9	32.1
	Տեղական	2.3	2.5	2.5	2.5	2.4	2.5	2.5	2.5
Սլովակիա	Կենտրոնական	30.0	30.9	31.9	32.3	33.2	33.4	33.8	33.9
	Տեղական	0.9	0.8	0.6	0.6	0.6	0.6	0.6	0.7
Սլովենիա	Կենտրոնական	33.1	33.2	33.6	33.8	33.5	33.8	33.7	33.0
	Տեղական	4.0	3.8	3.5	3.5	3.4	3.4	3.3	3.7
Իսպանիա	Կենտրոնական	25.0	25.7	25.6	25.1	25.2	25.9	25.9	27.1
	Տարածքային	4.7	4.7	4.8	5.0	5.2	5.3	5.4	6.1
	Տեղական	3.2	3.3	3.3	3.2	3.2	3.2	3.2	3.2
Շվեդիա	Կենտրոնական	26.7	26.5	27.2	28.4	28.5	28.2	27.5	26.7
	Տեղական	15.6	15.5	15.3	15.5	15.5	15.4	15.2	15.7
Շվեյցարիա	Կենտրոնական	15.6	15.4	16.0	15.8	16.4	15.9	16.2	16.2
	Տարածքային	6.4	6.5	6.6	6.7	6.7	6.7	6.8	7.0
	Տեղական	3.9	4.0	4.1	4.2	4.2	4.2	4.3	4.4

Руководитель исследовательской группы

МАНУК МОВСИСЯН

кандидат экономических наук, доцент

Состав исследовательской группы

ЦОВИНАР КАРАПЕТЯН

кандидат экономических наук, доцент

ТАГУИ ОГАНЯН

кандидат экономических наук, доцент

АННА МИНАСЯН

кандидат экономических наук, доцент

АНАИТ БЕГЛАРЯН

*магистрант кафедры «Делового
администрирования» АГЭУ*

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ОРГАНОВ ВЛАСТИ КАК НАПРАВЛЕНИЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

DOI: 10.52174/978-9939-61-263-8

ВВЕДЕНИЕ

Республика Армения после обретения независимости (1991 г.) инициировала процесс формирования новой системы территориального управления. Поскольку в Советской Армении, как и в других республиках Советского Союза, система государственного управления была слишком централизованной, необходимо было осуществить переход к более децентрализованной демократической системе, что было обусловлено императивом времени.

Вопросы организации органов государственной власти и местного самоуправления во многом зависят от территориальной структуры государства, так как деятельность органов территориального управления и местного самоуправления осуществляется в рамках административно-территориальных структурных единиц.

Административно-территориальное деление каждого государства подразумевает комплексную систему политического, экономического, социального и географического деления территории, установленную Конституцией или иными международными актами данного государства.

Административно-территориальное деление – система территориальной организации государства, предусматривающая деление территории страны на отдельные административные части, административно-территориальные единицы, на основе которых образуются и действуют как органы государственного или территориального управления, так и органы местного самоуправления.

Для перехода к децентрализованной демократической системе в новой независимой Республике Армения возникла необходимость делегировать некоторые функции регулирования определенного круга общественных отношений от центральной

власти органам территориального управления, которые могут более эффективно действовать в этом направлении. Этот подход нашел свое юридическое решение в принятой в 1995 г. Конституции РА¹⁰³ и вступил в стадию практической реализации в 1996-1997 гг., в ходе которого был принят и введен в действие ряд законов и подзаконных актов на основе Конституции. В частности, в 1995 г. 7 ноября НС РА принял Закон РА¹⁰⁴ "Об административно-территориальном делении Республики Армения" на основании статьи 104 Конституции, в соответствии с которой были определены административно-территориальные единицы – «области и общины», а также тот факт, что области состоят из сельских и городских общин. Согласно этому закону, РА была разделена на 10 областей и имеющий статус области город Ереван с 12 районными общинами, а в 1996 году 30 июня был принят первый закон РА «О местном самоуправлении»¹⁰⁵.

В 2000 г. Республика Армения ратифицировала Европейскую хартию о местном самоуправлении,¹⁰⁶ в результате чего возникла необходимость внесения новых законодательных изменений.

В частности, в 2002 г. 7 мая был принят новый Закон РА «О местном самоуправлении»¹⁰⁷, в котором были учтены требования Устава.

В 2005 году в пакет конституционных поправок, среди прочих изменений, был включен и вопрос об изменении статуса города Еревана: вместо области он должен был получить статус общины, а районные общины, входящие в состав Еревана, должны были утратить свой статус, став административными районами.

26 декабря 2008 г. был принят Закон НС РА "О местном самоуправлении в городе Ереване",¹⁰⁸ и Ереван получил статус общины.

Если до этого количество общин в РА составляло 926, из них 49 городских, 866 сельских и 12 общин города Еревана, то после этих изменений количество общин стало 915.

Как видим, при формировании упомянутой выше системы административно-территориального деления было создано достаточно большое количество общин, между которыми существовали - значительные различия. Они касаются территорий, принадлежащих общинам, численности населения, финансовых возможностей, статуса общин и т.д. Однако следует отметить, что законодательство, вне зависимости от этих факторов, наделило все общины одинаковыми полномочиями. В результате многие малочисленные и слабые общины не могли предоставить населению необходимые услуги из-за отсутствия соответствующих общинных структур или невозможности их эксплуатации, а также из-за недостаточности финансовых ресурсов.

Существовали значительные различия даже между сельскими общинами по численности населения. Таким образом, по данным 01.01.2011 г. самой крупной сельской общиной по численности населения является община Варденик Гегаркуникской области (9643 человека), наименьшей – Кашуни Сюникской области (25 человек). Оказалось, что

¹⁰³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510>

¹⁰⁴ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=59732>

¹⁰⁵ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=325>

¹⁰⁶ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=20822>

¹⁰⁷ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=73271>

¹⁰⁸ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=141295>

по численности населения самая крупная сельская община превосходит самую маленькую примерно в 386 раз.¹⁰⁹

Таким образом, 20-летний опыт показал, что такое большое количество общин в Армении не могло обеспечить полную реализацию принципов местного самоуправления, поэтому 10 ноября 2011 г. протокольным решением №44 на заседании правительства РА была утверждена "Концепция укрупнения общин и образования межобщинных объединений",¹¹⁰ а в 2015 г. начался процесс укрупнения общин в РА.

Основной целью расширения общин является сохранение основной идеи местного самоуправления и следование принципам, определенным Законом РА «О местном самоуправлении».

Так, согласно вышеуказанному закону, «местное самоуправление – это право и способность органов местного самоуправления решать под свою ответственность, в соответствии с Конституцией и законами, вопросы, имеющие общественное значение, в интересах жителей общины»¹¹¹.

В Республике Армения гарантируется местное самоуправление, как одна из основ демократии. Оно основывается на следующих принципах:

- 1) общая компетенция - право осуществлять любую деятельность, связанную с общественными интересами, если она не закреплена законом за другими органами;
- 2) осуществление права местного самоуправления самостоятельно и под личную ответственность через органы местного самоуправления, избираемые на основе всеобщего, равного, свободного избирательного права;
- 3) передача полномочий государственных органов органам местного самоуправления, если эти полномочия могут более эффективно осуществляться в общинах;
- 4) защита прав, законных интересов и имущества общины в соответствии с законом;
- 5) полнота и исключительность полномочий органов местного самоуправления. Действия и порядок вмешательства в осуществление полномочий органов местного самоуправления определяются только законом;
- 6) осуществление изменения границ общин в соответствии с законом, исходя из общественных интересов, прислушиваясь к мнению общин;
- 7) сотрудничество с другими общинами и создание межобщинных объединений с целью повышения эффективности местного самоуправления;
- 8) приспособление внутренних структур органов местного самоуправления к решению проблем общин;

¹⁰⁹ Հայաստանի Հանրապետության մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով, 2011 /ՀՀ Գեղարքունիքի մարզ, էջ 260, https://www.armstat.am/file/article/marz_11_36.pdf/ և /ՀՀ Սյունիքի մարզ, էջ 294, https://www.armstat.am/file/article/marz_11_40.pdf/

¹¹⁰ Համայնքների խոշորացման և միջհամայնքային միավորումների ձևավորման հայեցակարգ, ընդունված 10.11.2011թ., Երևան, 71 էջ /http://mtad.am/u_files/file/Hayecakarger/qax44-18_1.pdf/

¹¹¹ «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենք, ընդունված 07.05.2002թ., հոդված 3, կետ 1:

- 9) соразмерность правового и профессионального контроля за деятельностью органов местного самоуправления;
- 10) достаточность финансовых ресурсов, необходимых для реализации обязательных задач органов местного самоуправления;
- 11) самостоятельность бюджетов муниципалитетов - возможность формировать бюджет муниципалитета из источников, определенных законом органов местного самоуправления, и распоряжаться им под свою ответственность;
- 12) поддержка через финансовое выравнивание с целью уменьшения существующих различий между финансовыми возможностями общин;
- 13) подотчетность, гласность и прозрачность деятельности органов местного самоуправления;
- 14) участие жителей общин в местном самоуправлении¹¹².

Несмотря на то, что в 2002 г. с момента принятия Закона РА «О местном самоуправлении» было внесено множество изменений, а 16.12.2016 г. был пересмотрен 33-237-Н, однако нельзя не отметить, что система местного самоуправления в Республика Армения еще не состоялась в полной мере, и процесс децентрализации еще не завершен. Она должна носить непрерывный характер, являясь при этом предметом периодического изучения в научных кругах.

ВЫВОДЫ

В ходе развития системы местного самоуправления в РА произошли достаточные изменения, направленные на углубление процесса децентрализации, укрепление системы местного самоуправления в Республике Армения, однако результаты исследования показали, что система нуждается в совершенствовании и проведении законодательных реформ.

1. На наш взгляд, представленный нами огромный комплекс информационных материалов может дать практические возможности для прогнозирования объемов финансовых ресурсов, необходимых для реализации возложенных на органы местного самоуправления полномочий, а на государственные уполномоченные органы - для организации этих процессов и обеспечения надлежащего контроля за их выполнением. Исследовательская группа собрала, обобщила, систематизировала и представила информацию из официальных источников, различных веб-сайтов, исследований, отчетов, международных и других источников. В ходе исследования были выявлены тенденции, направления развития и выводы, которые могут стать важным ориентиром для деятельности действующих и новых институтов.
2. Для описания экономического состояния и динамики развития различных регионов (провинций) страны, оценки их места и роли в народном хозяйстве, проведения межрегиональных экономических сопоставлений в исследовании использовался показатель регионального индекса валового внутреннего продукта (ВВП), основанный на экспертных расчетах авторов.

¹¹² «Տեղական ինքնակառավարման մասին» ՀՀ օրենքը, ընդունված 07.05.2002թ., հոդված 8:

¹¹² <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=110583>

3. В ходе анализа выявлены региональные и внутрирегиональные территориальные диспропорции, что снижает устойчивость экономики в период финансово-экономических кризисов и подчеркивает необходимость углубления децентрализации.
4. По данным 2020 года 41,2 процента населения РА проживает в Ереване и Сюникской области, а 41,6 процента - в областях, где ВВП на душу населения ниже 70 процентов в среднем по стране. С точки зрения географической концентрации экономической деятельности Армения остается крайне моноцентричной.
5. В целях укрепления потенциала общин и постоянного развития системы информационных технологий с 2015 года в РА осуществились реформы административно-территориальной системы и объединения общин. В результате объединения общин (в 2015-2021 гг.) из 915 было образовано 79 общин. По данным 01.01.2023 г. количество общин в РА составляет 71. В результате административной реформы объединенные общины были разделены на пять групп по модели унификации, где, согласно нашему исследованию, важны группы общин и количество людей в них. Проведенный анализ позволяет представить векторы и сделать вывод о том, что в крупных сообществах, сформированных по разным моделям, где заметна непропорциональная численность городского и сельского населения, наличие или отсутствие специальных инфраструктур этих сообществ и другие очевидные различия, становится проблемой обеспечение одинаковых, схожих полномочий.
6. Более половины населения республики, около 63%, проживает в Ереване и трех близлежащих областях: Араратской, Армавирской, Котайкской. Иными словами, население сосредоточено на небольшой части общей территории страны, что составляет всего 19% от общей площади республики.
7. Из 954 сельских населенных пунктов республики 275 или около 29% имеют до 300, 98 или 10% - 301-500, 180 или около 19% - 501-1000 жителей, а остальные 42% населения сельских поселений превышает 1000 человек.
8. В Котайкской, Лорийской и Сюникской областях за счет городских поселений, а в Ширакской области исключительно за счет населения города Гюмри численность сельского населения составила соответственно 45,6%, 41,0%, 32,4% и 41,0% населения области, а в остальных областях (марзах) доля сельского населения превышает 50%. При этом в Арагацотнской, Араратской и Гегаркуникской областях указанный показатель превышает 70% от общей численности населения.
9. Городские поселения также имеют малый показатель численности населения. В частности, 2 из 48 городов или 4,2% имеют численность населения до 1000 жителей, 11 городов или 22,9% от общего числа – 1001-5000, 17 городских поселений или 35,4% от общего числа – 5001-15000 жителей. Всего в 30 городах или 62,5% городских поселениях проживает менее 15 000 жителей.
10. Несмотря на то, что объединенные общины отличаются от прежних своими человеческими, финансовыми и инфраструктурными ресурсами и возможностями и создают серьезные возможности для дальнейших реформ в системе местного самоуправления Республики Армения, в частности, усиления процесса децентрализации, тем не менее еще остаются отдельные укрупненные общины, которые

существенно отличаются от других, что обусловлено экономическим потенциалом данных общин, а также включением в себя множеством населенных пунктов с малочисленным населением.

11. Очевидно, что общины, образуемые крупными городскими и сельскими поселениями, существенно отличаются по своим возможностям как от объединенных, так и от других общин данной области (марза). Однако для всех общин, независимо от их размеров, действует одна и та же законодательная система, возлагающая на них одинаковый объем полномочий.
12. Показатели, характеризующие уровни социально-экономического развития сообществ, а также тенденции их изменения, определяют серьезные различия в финансовых возможностях сообществ, которые особенно проявляются в неравенстве возможностей формирования и сохранения социальных и экономических инфраструктур, а также предоставления общественных услуг.
13. Муниципалитеты для эффективного осуществления возложенных на них полномочий должны располагать достаточными финансовыми ресурсами. Однако бюджеты почти всех муниципалитетов республики, как правило, невелики, а доходы не позволяют решать не только задачи развития общины, но и удовлетворять насущные социальные потребности населения.
14. Одним из показателей, определяющих степень финансовой самостоятельности муниципалитета, является доля собственных доходов в общих доходах бюджета муниципалитета. За период 2013-2021 гг. доля собственных доходов в общих доходах бюджетов муниципалитетов РА увеличилась на 4,3 процентных пункта, но все еще остается достаточно низкой, около 33%. За этот период также увеличилась доля местных налогов на 2,7 процентных пункта. Увеличение доли местных налогов, особенно после 2018 г., произошло за счет налога с транспортных средств, а в 2021 г. - налога с недвижимости. Последний по сравнению с 2020 годом увеличился почти в два раза и был связан с изменением налоговой базы на недвижимость в Ереване.
15. В 2021 г. по сравнению с 2013 г. уровень соотношения доходов муниципального бюджета к ВВП без г. Еревана увеличился на 0,4 процентных пункта, что обусловлено опережающими темпами роста доходов муниципального бюджета (без г. Еревана). В частности, доходы в среднем ежегодно увеличивались на 10,5, а ВВП - на 5,5 процента.
16. Степень фискальной децентрализации зависит также от видов налоговых поступлений бюджетов муниципалитетов и налогового потенциала. В рассматриваемый период 18-22 процента доходов бюджетов муниципалитетов РА составляли налоги и сборы.
17. Примечательно, что без учета города Еревана, несмотря на то, что местные налоги в абсолютном выражении (кроме земельного налога, который был обусловлен недоисполнением) увеличились, указанные показатели (соотношения собственных доходов к общим доходам и местных налогов к общим доходам) уменьшились примерно на 2,5 процентных пункта, составив в 2021 г. соответственно 29,0% и 16,4%, что, возможно, следует считать свидетельством углубления централизации, противоположного процессу фискальной децентрализации.

18. Учитывая социально-экономическое и демографическое положение общин, неравномерности территориального развития, скудности действенных правовых механизмов, а также потенциал местного налогообложения и виды местных сборов, возможности увеличения местных бюджетов общин за счет собственных доходов весьма ограничены.
19. В данный период доля официальных грантов в общих доходах бюджетов общин РА (без Еревана) увеличивалась с колебаниями, и в 2021 г. составила 69,5%. Это свидетельствует о низком уровне финансовой самостоятельности общин и высокой степени зависимости от средств государственного бюджета.
20. В исследуемом периоде, несмотря на то, что суммы субсидий, выделяемых из государственного бюджета на финансирование текущих расходов бюджетов органов местного самоуправления, ежегодно увеличивались, доля субсидий в официальных субсидиях уменьшилась на 13,9 п.п. по сравнению с 2013 г. и составила 78,4% в 2021 г., а в общих доходах уменьшилась на 8,2 п.п., составив в 2021 г. 54,5%, что было обусловлено опережающими темпами роста доли капитальных грантов (без учета субсидий) в официальных грантах особенно после 2018 г, в 2021 г. составив 20,8% по сравнению с 2013 г., когда она составляла 2,2%, а общая выручка увеличилась на 13 процентных пунктов по сравнению с 2013 годом и в 2021 году составила 14,5%.
21. Несмотря на то, что показатели, характеризующие степень финансовой децентрализации в РА, за рассматриваемый период зафиксировали тенденции роста, тем не менее степень финансовой самостоятельности органов местного самоуправления достаточно низкая.
22. Согласно законам передача полномочий органам местного самоуправления общин была представлена как способ децентрализации, но децентрализация полномочий рассматривалась только как децентрализация полномочий, которая не сопровождалась децентрализацией финансовых ресурсов, в результате чего ныне отсутствуют финансовые ресурсы, необходимые для реализации полномочий органов местного самоуправления. Отсутствие законодательства, регулирующего процедуры реализации полномочий органов местного самоуправления, нечеткость в определении границ полномочий, создают серьезные препятствия для определения минимальных объемов финансовых ресурсов, необходимых для их реализации, существующих возможностей сообществ и оценки объемов дополнительных необходимых финансовых ресурсов.
23. Соответствие полномочий и финансовых ресурсов органов местного самоуправления и финансовое обеспечение их полномочий, предоставленных законом, оценивалась с помощью определенных измеримых финансовых показателей: расходов муниципального бюджета/ВВП, расходов муниципального бюджета/расходов консолидированного бюджета в сравнении с соответствующими показателями других стран.
24. Разработка, принятие и применение методики расчета финансовых ресурсов, необходимых для реализации полномочий органов местного самоуправления, является одним из важнейших вопросов децентрализации полномочий в сфере местного самоуправления.

25. В течение 2013-2021 гг. увеличение доли капитальных затрат, по нашим расчетам, обусловено в основном за счет увеличения капитальных затрат, реализованных по программам субсидирования за последние три года, а снижение доли текущих затрат было связано главным образом с уменьшением доли расходов на оплату труда муниципальных служащих - 14,2 и удельного веса расходов на приобретение товаров и услуг - 11,0 п.п., но это еще не означает, что расходы на оплату труда муниципальных служащих и затраты на приобретение товаров и услуг уменьшились в абсолютном выражении.
26. Исходя из целесообразности отчислений по налогу на прибыль и налогу на доход, за 2018-2021 годы с целью выявления возможностей формирования собственных доходов бюджетов как общин, так и регионов (муниципалитетов) был выполнен сравнительный анализ при возможных отчислениях налоговых поступлений и официальных субсидий, полученных из государственного бюджета (дотации и субсидии). Установлено, что в случае 20-процентного вычета от подоходного налога налоговые поступления, подлежащие зачислению в бюджеты общин, будут равны сумме официальных дотаций, предоставляемых из государственного бюджета.
27. За 2018-2021 гг. в случае отчислений по ставке 20% от подоходного налога, уплаченного 1000 крупными налогоплательщиками города Еревана, суммы отчислений от подоходного налога в бюджеты муниципалитетов в 2018 году составили бы 28,9 млрд. драмов, а в 2021 году - 50,3 млрд драмов. Для сравнения отметим, что размер суммы, подлежащий вычету, превысил бы сумму официальных дотаций, предоставленных городу Еревану из государственного бюджета (22,3 млрд драмов в 2018 г., 21,5 млрд драмов в 2021 г.), причем в последние два года - вдвое больше.
28. В случае вычета 20% поступления подоходного налога и налога на прибыль в бюджеты муниципалитетов (без Еревана) в 2018 году составил бы 13,5 млрд драмов, а в 2021 году - 13,2 млрд драмов. Для сравнения отметим, что официальные дотации составили соответственно 37,5 и 65,2 млрд драмов.
29. Если были бы отчисления в размере 20% от подоходного налога и налога на прибыль, уплаченных каджаранскими организациями, то в 2021 году доходы собственного бюджета общины от отчислений составили бы 4,4 млрд драмов, а вычитаемые доходы бюджетов других общин в регионах вместе взятых составили бы 1,1 млрд драмов.
30. Анализ показывает, что практически во всех областях республики потенциал налоговых поступлений сосредоточен в одном или двух городских поселениях. Следовательно, увеличение собственных доходов бюджетов общин в виде отчислений от налога на прибыль и налога на доход, приведет к углублению диспропорций на уровне доходов бюджетов отдельных общин.
31. В ходе исследования в результате полученной информации, анализа, сравнительных оценок разных подходов, сделан вывод о возможности разных направлений децентрализации полномочий. Таким образом, учитывая геополитическое положение нашей страны, важно всегда иметь обученную армию, а это должно включать как военную подготовку, оказание первой медицинской помощи, подготовку бомбоубежищ, укрытий, правильную ориентацию в чрезвычайных ситуациях, так

и психологическую подготовку. При децентрализации полномочий они обязательно должны быть включены как собственные полномочия главы общины.

32. Сектор здравоохранения также может стать важной областью децентрализации. К полномочиям главы общины целесообразно добавить создание диспансеров в населенных пунктах с населением до 1000 человек, где будет оказана первая медицинская помощь или консультация, а дистанционная медицина позволит жителям отдаленных населенных пунктов получить доступ к качественной медицинской помощи, экономя финансовые ресурсы.
33. Глава общины имеет только одно собственное полномочие в области охраны окружающей среды. Мы считаем необходимым делегировать некоторые полномочия по управлению лесами общин. Исследование доказало, что в сфере управления лесами многие полномочия органов региональной государственной администрации и органов местного самоуправления дублируют друг друга и необходимо некоторые полномочия у территориальных органов государственной власти делегировать органам местного самоуправления. В государственных и общинных лесах производственного назначения заготовка древесины осуществляется в результате промежуточных (уходных) и санитарных вырубок, а в созревших и пересозревших рощах - в результате лесовосстановительных вырубок. Такая передача полномочий может сделать процесс управления лесами более эффективным. Например, мы считаем необходимым полученную в результате вырубки леса древесину подвергнуть обработке и превратить в pellets, которые в дальнейшем могут быть предоставлены населению населенных пунктов, входящих в состав общин, по цене ниже рыночной.
34. Принимая во внимание тот факт, что сельские поселения составляют около 95% от общего числа населенных пунктов в Республике Армения, необходимо уточнить полномочия главы общины, особенно в области сельского хозяйства, и закрепить значительную их часть за главой администрации в соответствии с законом, что еще больше повысит роль местной власти в этой сфере.

Head of research team

MANUK MOVSISYAN

PhD in Economics, Associate Professor

Members of research team

TSOVINAR KARAPETYAN

PhD in Economics, Associate Professor

TAGUHI OHANYAN

PhD in Economics, Associate Professor

ANNA MINASYAN

PhD in Economics, Associate Professor

ANAHIT BEGLARYAN

Master's student of ASUE Business

Administration Chair

***DECENTRALIZATION OF AUTHORITIES AS A DIRECTION FOR
INCREASING THE EFFICIENCY OF LOCAL SELF-GOVERNMENT***

DOI: 10.52174/978-9939-61-263-8

INTRODUCTION

After the achievement of independence, the process of forming a new system of territorial administration in the Republic of Armenia began in 1991.

The reason was that in Soviet Armenia, as well as in other republics of the Soviet Union, the state administration system was highly centralized. Therefore, it was necessary to make a transition to a more decentralized democratic system, which was the imperative of the time.

Organization issues of state and local authorities largely depend on the territorial structure of the state, as the activities of territorial administration and local self-government bodies are carried out within the boundaries of administrative territorial structural units.

The administrative territorial division of each state implies a comprehensive system of political, economic, social and geographical divisions of the territory specified by the Constitution or other international acts.

Administrative territorial division is the system of territorial organization of the state, which provides for the division of the country's territory into separate administrative parts, administrative territorial units, based on which both state or territorial administration and local self-government bodies are formed and operate.

In order to transition to a decentralized democratic system, in the newly independent Republic of Armenia, there was a need to delegate such functions of regulation of a certain range of public relations of the central government to the regional government units, which can act more efficiently in that direction. This approach found its legal solution in the RA Constitution¹¹³ adopted in 1995 and entered the stage of practical implementation in 1996-1997, when a number of laws and by-laws were adopted and implemented on the basis of the Constitution. In particular, on November 7, 1995, the RA NA adopted the RA Law "On the

---

¹¹³ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=102510>

Administrative-Territorial Division of the Republic of Armenia" ¹¹⁴, based on the fact that the administrative territorial units – provinces and communities - were defined by Article 104 of the Constitution, as well as the fact that provinces are made up of rural and urban communities. According to that law, the RA was divided into 10 provinces and the city of Yerevan with the status of a province with its 12 district communities. And on June 30, 1996, the first Law of the RA "On Local Self-Government" was adopted¹¹⁵.

In 2000, the Republic of Armenia ratified the European Charter on Local Self-Government¹¹⁶, which necessitated new legislative changes.

As a result, on May 7, 2002, the new RA Law "On Local Self-Government"¹¹⁷ was adopted, where the requirements of the Charter were taken into account.

In the package of constitutional amendments of 2005, among other amendments, the issue of changing the status of the city of Yerevan was also included: instead of a province, it had to receive the status of a community, and the district communities included in the structure of Yerevan had to lose their status, becoming administrative districts.

The Law "On Local Self-Government in the City of Yerevan"¹¹⁸ was adopted by the RA NA On December 26, 2008, and Yerevan acquired the status of a community:

If before that the number of communes in the RA was 926, out of which 49 were urban, 866 were rural and 12 were Yerevan district communities, after those changes the number of communities became 915.

As we can see, when forming the above-mentioned system of administrative territorial division, quite a large number of communities were created, between which there were significant differences. They refer to areas belonging to communities, population, financial capabilities, status of communities, etc. However, it should be noted that the legislation, regardless of these factors, endowed all communities with the same powers. As a result, many small and weak communities could not provide the necessary services to the population due to the lack of appropriate community structures or the inability to operate them if they had them, as well as due to insufficient financial resources.

There were significant differences even between rural communities in terms of population size. Thus, as of 01.01.2011, the largest rural community according to population was Vardenik community of Gegharkunik province (9643 inhabitants), the smallest was Kashuni of Syunik province (25). It turned out that the population of the largest rural community was larger than the smallest by approximately 386 times¹¹⁹.

Thus, the experience of nearly 20 years showed that such a large number of communities for Armenia could not ensure the full implementation of the principles of local self-government, therefore, On November 10, 2011, the protocol decision N 44 of the session of the RA government approved the "Concept of enlargement of communities and formation

---

¹¹⁴ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=59732>

¹¹⁵ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=325>

¹¹⁶ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=20822>

¹¹⁷ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=73271>

¹¹⁸ <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=141295>

¹¹⁹ Regions of the Republic of Armenia and the city of Yerevan in numbers 2011 /RA Gegharkunik Province, p. 260, https://www.armstat.am/file/article/marz_11_36.pdf/ and /RA Syunik Province, p. 294, https://www.armstat.am/file/article/marz_11_40.pdf/

of inter-community associations"¹²⁰, and the process of enlargement of communities in the RA started in 2015.

The main goal of the enlargement of communities is to maintain the main idea of local self-government and follow the principles defined by the RA Law "On Local Self-Government".

Thus, according to the above-mentioned law, "Local self-government is the right and the ability of local self-government bodies to solve public issues of community significance under their own responsibility, in accordance with the Constitution and laws, in the interest of the community's residents"¹²¹.

In the Republic of Armenia, local self-government is guaranteed as one of the essential foundations of democracy. Local self-government is based on the following principles:

- 1) general jurisdiction - the right to perform any activity related to community interests, unless otherwise provided by law,
- 2) independence and own responsibility in implementing local governance through local self-government bodies elected on the basis of general, equal, free suffrage,
- 3) delegation of the powers of the State authorities to local self-government bodies, if such powers can be more effectively exercised in communities,
- 4) judicial protection of the rights, legitimate interests and the property of the community in accordance with the procedure defined by the law,
- 5) completeness and exclusivity of powers of local self-government bodies. The cases and procedure of interference in the implementation of the powers of local self-government bodies are defined only by law,
- 6) implementation of changes in the borders of communities in accordance with the law, in the interest of the public, listening to the opinion of the community,
- 7) cooperating with other communities and creating inter-community associations in order to increase the efficiency of local self-government,
- 8) adaptation of the internal structures of local self-government bodies to the solution of community problems,
- 9) the proportionality of legal and professional control over the activities of local self-government bodies,
- 10) adequacy of financial resources necessary for the implementation of mandatory tasks of local self-government bodies,
- 11) independence of municipal budgets is the ability of local self-government bodies to form a municipal budget from sources defined by law and manage it under their own responsibility,
- 12) support through financial equalization in order to reduce the existing differences between the financial capabilities of communities,
- 13) accountability, publicity and transparency in the activities of local self-government bodies,
- 14) participation of community residents in local self-government¹²².

CONCLUSION

¹²⁰ "Concept of enlargement of communities and formation of inter-community associations", Accepted 10.11.2011, Yerevan, p.71 /http://mtad.am/u_files/file/Hayecakarger/qax44-18_1.pdf/

¹²¹ The law of RA "On Local Self-Government", accepted 07.05.2002, Article 3, point 1

¹²² The law of the RA "On Local Self-Government", accepted 07.05.2002, Article 8

During the development of the local self-government system in the RA, there have been enough changes aimed at deepening the process of decentralization in the Republic of Armenia, strengthening the local self-government system, according to the results of some research, it has been revealed that the system needs improvement and implementation of legislative reforms.

1. In our opinion, the set of huge informational materials presented in the research can provide practical opportunities to predict the volumes of financial resources necessary for the implementation of the authority assigned to the local governments, and to the state authorized bodies, to organize these processes and provide proper control over their implementation. The research team has collected, summarized, and systematized the information from official bulletins, as well as various websites, researches, reports and other sources. The trends, development directions and conclusions revealed as a result of the study can become an important benchmark for the activities of existing and newly formed institutions.
2. In order to describe the economic condition and development dynamics of different regions (provinces) of the country, to evaluate their place and role in the national economy, to make inter-regional economic comparisons, the regional gross domestic product (GDP) index based on expert calculations of the authors was used in the research.
3. Provincial and intra-provincial territorial disparities were revealed by the analysis, which reduces the resilience of the economy during financial and economic crises and emphasizes the need for deepening decentralization.
4. 41.2 percent of the RA population of in 2020 lived in Yerevan and Syunik province, and 41.6 percent of the population lived in those provinces where the GDP per capita was below 70 percent of the national average. For an economic geographical center, Armenia remains too unicentric.
5. In order to strengthen the capacities of communities and the continuous development of the local self-government system, since 2015, reforms of the administrative territorial system and unification of communities have been implemented in the RA. As a result of the unification of communities (in 2015-2021), 79 communities were formed out of 915 communities. As of 01.01.2023, the number of communities in the RA is 71. As a result of the administrative reforms, the united communities were divided into five groups due to the unification model, where, according to our research, community groups and the number of people in them are important. The performed analysis allows to present the vectors and to conclude that in large communities formed by different models, where there are noticeable disproportionate numbers of urban and rural population, the existence or absence of special infrastructures of these communities, makes it a problem to provide legal justification for providing the same, similar powers to communities formed with such obvious differences.
6. More than half of the population of the republic, about 63%, lives in Yerevan and in three nearby provinces: Ararat, Armavir, Kotayk. So, the population is concentrated in a small part of the total territory of the country, which is only 19% of the total territory of the republic.
7. Of the 954 rural settlements of the Republic, 275 or about 29% have up to 300 residents, 98 or 10% have 301-500 residents, 180 or about 19% have 501-1000 residents, and the remaining 42 % of the population of rural settlements exceeds 1000.

8. In Kotayk, Lori, and Syunik Provinces, due to urban settlements, and in Shirak Province, exclusively to the population of Gyumri city, the numbers of the rural population made up 45.6, 41.0, 32.4, and 41.0 percent of the province's population, accordingly, and in the rest of the marzes, the share of the rural population exceeds 50%. Moreover, in Aragatsotn, Ararat and Gegharkunik Provinces, the mentioned indicator exceeds 70% of the total population.
9. Urban settlements are also small in terms of population. In particular, 2 out of 48 cities or 4.2% have up to 1000 residents, 11 cities have 1001-5000 residents or 22.9% of the total, 17 urban settlements have 5001-15000 residents or 35.4% of the total. In total, 30 cities or 62.5% of urban areas have less than 15,000 residents.
10. Although the united communities differ from the former communities in terms of their human, financial and infrastructural resources and capabilities and create serious opportunities for strengthening the implementation of further reforms in the RA local self-government system, however, individual enlarged communities due to the economic potential, the inclusion of many settlements with a small population, are significantly different from the others.
11. It is obvious that the communities made up of large urban and rural settlements are significantly different in terms of their capabilities, both from the province and from the united communities of other province. However, the same legislative system applies to all communities, regardless of their size, reserving them the same range of powers.
12. The indicators characterizing the levels of socio-economic development of communities, as well as the trends of their changes, determine the severe differences in the financial capabilities of communities, which are especially manifested in the disparity of opportunities for the formation and maintenance of social and economic infrastructures, and the provision of community services.
13. Communities must have adequate financial resources to effectively exercise their assigned powers. However, the budgets of almost all communities of the republic are small, as a rule, and the incomes do not provide an opportunity to solve not only the problems of community development, but also to meet the vital social needs of the population.
14. One of the indicators determining the degree of financial independence of the community is the share of own income in total income of the community budget. During 2013-2021, the share of own revenues in the total revenues of RA municipalities' budgets increased by 4.3 percentage points, but it is still quite low, around 33%, and the share of local taxes also increased by 2.7 percentage points. The increase in the share of local taxes, especially after 2018, was due to property taxes from vehicles, as well as property taxes from real estate in 2021. The latter increased almost twice compared to 2020 and was due to the change in the real estate tax base in Yerevan.
15. The level of municipal budget revenues/GDP ratio in 2021 without the city of Yerevan increased by 0.4 percentage points compared to 2013, which was due to the progressive growth rate of municipal budget revenues (without the city of Yerevan), in particular, revenues increased by 10.5 percent annually on average, and the GDP - by 5.5 percent.
16. The degree of fiscal decentralization also depends on the types of tax revenues of the municipalities' budgets and the taxation potential. During the considered period, 18-22 percent of the revenues of the RA municipalities' budgets were made up of taxes and duties.

17. It is noteworthy that without the city of Yerevan, despite the fact that local taxes in absolute terms (except for land tax, which was due to underperformance) increased, the mentioned indicators (own revenues/total revenues and local taxes/total revenues) decreased by around 2.5 percentage points making 29.0% and 16.4% accordingly in 2021, which, perhaps, should be considered evidence of the deepening of centralization, the opposite process of fiscal decentralization.
18. During 2013-2021, the share of own revenues in the total revenues of RA municipalities' budgets increased by 4.3 percentage points, but it is still quite low, around 33%, and the share of local taxes also increased by 2.7 percentage points.
19. Taking into account the socio-economic and demographic situations of the communities, the disparity of territorial development, the paucity of effective legal enforcement mechanisms, as well as the potential of local taxes and types of local fees, the possibilities of increasing the own revenues of the budgets of the communities are quite limited.
20. In the observed period, the share of official grants in the total revenues of the budgets of RA communities (excluding Yerevan) increased with fluctuations, and it was 69.5% in 2021. This indicates a low level of financial independence of communities and a high level of dependence on state budget funds.
21. In the studied period, despite the fact that the amount of subsidies allocated from the state budget to finance the current expenses of local government budgets increased every year, the share of subsidies in official grants decreased by 13.9 percentage points compared to 2013 and in 2021 was 78.4% and in total revenues, it decreased by 8.2 percentage points, making 54.5% in 2021, which was due to the progressive growth rate of the share of capital grants (except subsidies) in official grants after 2018, making 20.8% in 2021 compared to 2.2% in 2013, and in total incomes compared to 2013, it increased by 13 percentage points, making 14.5% in 2021.
22. Even though in the considered period, the levels of indicators characterizing the degree of financial decentralization in the RA have recorded increasing trends, the degree of financial independence of local self-government bodies is quite low.
23. The transfer of powers by law to local governments of communities was presented as a method of decentralization, but the decentralization of powers was considered only as a decentralization of powers, which was not accompanied by the decentralization of financial resources, as a result of which the financial resources necessary for the implementation of the powers of local self-government bodies are missing. The lack of legally defined procedures for the implementation of the powers of local governments, the unclear wording of the scope of powers create serious obstacles for the determination of the minimum volumes of financial resources required for their implementation, the existing opportunities of communities and the evaluation of the volumes of additional required financial resources.
24. The adequacy of the powers and financial means of local governments and the financial support of their powers granted by law was assessed by means of certain measurable financial indicators: municipal budgets expenditures/GDP, municipal budgets expenditures/consolidated budget expenditures, comparing with relevant indicators of other countries.
25. The development, adoption and application of the methodology for calculating the financial resources necessary for the implementation of the powers of local governments

is one of the most important issues of decentralization of powers in the field of local self-government.

26. According to our calculations, the increase in the share of capital expenditures during 2013-2021 was mainly due to the increase of capital expenditures implemented by subsidy programs in the last three years, and the decrease in the share of current expenses was mainly due to the decrease of the share of the remuneration of municipal employees by 14.2, and the share of the purchase of goods and services by 11.0 percentage points, however, this still does not mean that the costs of the wages of municipal workers and the purchase of goods and services have decreased in absolute terms.
27. Based on the appropriateness of deductions from income tax and profit tax, for 2018-2021, we have carried out a comparative analysis of tax receipts and official grants (grants and subsidies) received from the state budget in the case of possible deductions in order to create opportunities for the formation of own revenues of the budgets of general communities and regions (communities) for 2018-2021. It was found that in the event of a 20% percentage deduction from the income tax, the tax revenues to be entered into the budgets of the communities would be as much as the amount of official grants provided from the state budget.
28. For 2018-2021, in case of deductions at the rate of 20% from the income tax paid by 1000 large taxpayers of the city of Yerevan, the amount of deductions from income tax to the budgets of communities would be 28.9 billion drams in 2018, and 50.3 billion drams in 2021. For comparison, let us note that the amount of money to be divided would exceed the amount of official grants provided to the city of Yerevan from the state budget (22.3 billion drams in 2018, 21.5 billion drams in 2021), and twice as much in the last two years.
29. In case of a 20% deduction, income tax and profit tax revenues to the budgets of the regions (excluding Yerevan) would amount to 13.5 billion drams in 2018, and 13.2 billion drams in 2021. For comparison, let us note that the official grants amounted to 37.5 and 65.2 billion drams, accordingly.
30. 20% deductions from the income tax and profit tax paid by Kajaran organizations, if implemented, then in 2021 the community budget's own revenues from deductions would amount to 4.4 billion drams, and the revenues deducted from the budgets of other communities in the region would be 1.1 billion drams together.
31. From the analysis, it becomes clear that the potential of tax revenues in almost all provinces of the republic is concentrated in one or two urban communities. Therefore, the increase of own revenues of the budgets of the communities in the form of deductions from the income tax and profit tax will lead to the deepening of disparities in the income levels of the budgets of individual communities.
32. During the research, as a result of the obtained information, analyses, comparative evaluations of different approaches, it was concluded that it is possible to emphasize different directions of decentralization of powers. Thus, taking into account the geopolitical situation of our country, it is important to always have a trained army, and this should include both military training, first aid, preparation of hiding places, shelters, proper orientation in emergency situations, and psychological preparation. In the scope of decentralization of powers, they must be included, and they must be included in the scope of the Chief of the Community's own powers.

33. The healthcare sector can also become an important area of decentralization. It is expedient to add to the authority of the Chief of the Community the establishment of dispensaries in settlements with up to 1000 residents, where first aid or consultation will be provided, and telemedicine will enable the residents of remote places to access quality medical care, saving financial resources.
34. The Chief of the Community has only one authority in the field of environmental protection. We think it is necessary to delegate some powers of forest management to the communities. The research proved that in the field of sustainable management of forests, many powers of regional state administration bodies and local self-government bodies duplicate each other and it is necessary to take these powers from territorial government bodies, reserving them, as a delegated authority, to local governments. In state and community forests of production purpose, natural wood harvesting is carried out as a result of intermediate (care) and sanitary fellings, and in mature and super-mature groves, as a result of reforestation fellings. Such transfer of powers can make the forest management process more efficient. For example, we think it is necessary to process the timber obtained as a result of logging into pellets, which can later be provided to the population of the settlements that are part of the communities at a lower than market price.
35. Considering the fact that rural settlements make up about 95% of the total number of settlements in the Republic of Armenia, it is necessary to clarify the powers assigned to the Chief of the Community, especially in the field of agriculture, and to assign a significant part of them to the administrative head in accordance with the law, which will further increase the efficiency of services provided by local governments in that field.

*Հեղազոտրական խմբի ղեկավար՝
ՄԱՆՈՒԿ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ*

յնպրեազգիտության թեկնածու, դոցենտ

Հեղազոտրական խմբի անդամներ՝

ԾՈՎԻՆԱՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

յնպրեազգիտության թեկնածու, դոցենտ

ԹԱԳՈՒՀԻ ՕՀԱՆՅԱՆ

յնպրեազգիտության թեկնածու, դոցենտ

ԱՆՆԱ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

յնպրեազգիտության թեկնածու, դոցենտ

ԱՆԱՀԻՏ ԲԵԳՆԱՐՅԱՆ

«Գործարար վարչարարություն»

մասնագիտության մագիստրանտ

**ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՊԱԿԵՆՏՐՈՆԱՑՈՒՄԸ ՈՐՊԵՄ ՏԵՂԱԿԱՆ
ԻՆՔՆԱԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆ**

Խմբագիր՝ *Սայենիկ Արավերդյան*

Տեխնիկական խմբագիր

և ձևավորող՝ *Նաիրա Խչեղյան*

Էջադրումը՝ *Ռուզաննա Պեղրոսյանի*

Չափս՝ 70×108^{1/16}:

10 տպ. մամուլ:

Տպաքանակ՝ 100:

ՀՊՏՀ «ՏՆՏԵՍԱԳԵՏ» հրատարակչություն

Երևան, Նալբանդյան 128

010 59 34 37